BBC

A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

History

795 Ft
2014.
július
IV. évf.
7. szám

Stuart Mária skót királynő

Egy sorsüldözött asszony útja a vérpadig

www.historymagazin.hu

Horthy

Országmentő
Trónbitorló
Véreskezű
?

A **nyaralás** felfedezése

A bataani **halálmenet**

D-nap: siker és kudarc

TÖRTÉNELEM TÍZKOR

Minden nap 22:00

A Spektrum történelmünk legdrámaibb pillanatait, sorsdöntő eseményeit tárja fel minden este tízkor. A számtalan rejtélyes eset mellett terítékre kerül a nácivadászok küldetése, a CIA titkosított aktái, Fidel Castro forradalma, az Argo-ügy, a Bin Laden-hajsza és a Kennedy meggyilkolására szervezett összeesküvés is.

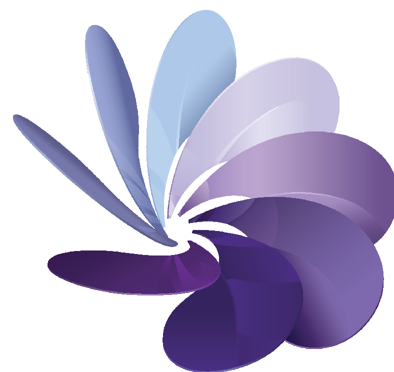
Facebook.com/spektrumtv • www.spektrumtv.hu

SPEKTRUM

A címlapon

2014. JÚLIUS

Stuart Mária skót királynő bukása

Az I. Mária trónjának elvesztéséhez vezető szerencsétlenséget hosszú ideig balul sikerült szerelmi ügynek gondolták. *Linda Porter*től megtudhatjuk, hogy a szerelem igencsak kevés szerepet játszott ebben a véres és hitvány történetben

82. OLDAL

Horthy Miklós emlékezete

A kormányzó személyének és politikájának megítélése jelentős változáson ment keresztül nem csupán a lemondatása óta eltelt hét évtizedben, de gyakorlatilag már első kormányzati szerepvállalását követően. *Romsics Ignác* ismerteti a legjellemzőbb Horthy-képeket és a hozzájuk kötődő vitákat

22. OLDAL

Döntő győzelem – elég volt a fanyalgásból!

A normandiai partraszállás 70. évfordulója kapcsán *James Holland* arról beszél, hogy az Overlord-hadművelet kétségtelen hibái ellenére is egyértelmű sikertörténet volt a szövetségesek számára

72. OLDAL

A bataani halálmenet

1942 áprilisában a Fülöp-szigeteken folyó hadműveletek során a japán hadsereg közel 75 ezer hadifoglyot ejtett, de a hadifogolytáborokba való megérkezésükig sok ezren vesztették életüket. Az okokat *Klemensits Péter* deríti fel

50. OLDAL

A nagy menekülés

A britek „találták fel" először a tengerpartra való tömeges kirajzást. *John K. Walton* feltárja, hogy a gazdasági növekedés és a vasútvonalak fejlesztése hogyan vezetett a szamártúrák, a pénzbedobós látcsövek és a bábszínházak élvezetének tömeges elterjedéséhez Nagy-Britanniában

58. OLDAL

Tartalom

2014. JÚLIUS

TOVÁBBI CIKKEK

A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN
History

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT (36-1) 225-8400, 225-8401
kossuthvevoszolg@t-online.hu

SZERKESZTŐSÉG (36-1) 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó zRt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor
elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Papp Gábor
Szerkesztők: Győrffy Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Schmidt Péter

ELŐFIZETÉS
belföldre és régebbi számok
Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400
Örkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712
Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120
külföldre
Color Interpress Kft.
(36-1) 243-9232
email: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

Adaptive Media / Y-Sales Media Kft.
1066 Bp., Nyugati tér 1.
sales@ysales.hu
www.adaptivemedia.hu
(36 1) 577 4050

Készült az Ipress Center Hungary Kft-ben
Felelős vezető: Lakatos Imre vezérigazgató
(36-27) 518-990

ISSN 2062-5200

A brit kiadás főszerkesztője: Rob Attar;
művészeti vezető: Susanne Frank; képszerkesztő: Sam Nott;
kiadói igazgató: Andrew Davies; ügyvezető igazgató: Andy Marshall

ROVATOK

Levelek

2014. JÚLIUS

Köszönet az olvasónak!

Méghozzá nagy-nagy köszönet. A rekordereknek kijáró köszönet.

Lapunk harmadik születésnapja előtt, februári számunkhoz kérdőívet csatoltunk, amelyben kimerítő kérdésekkel terheltük kedves olvasóinkat – áttekintő véleményt vártunk lapunkról. Nos, a hasonló felmérések válaszadási arányait is számba véve, Önök a legderűlátóbb várakozást is fölülmúló számban küldték el véleményüket: az adatlapok 13 százaléka érkezett vissza! (A visszaküldők között értékes könyvnyereményeket sorsoltunk ki, a nyertesek listája a *www.kossuth.hu* honlapon „BBC History sorsolás" címmel olvasható.) Úgy véljük emellett, tartozunk Önöknek azzal, hogy saját véleményüket összevethessék az olvasói összképpel.

Eddig, ha nem is sötétben tapogatóztunk, de legalábbis félhomályban jártunk. Például abban az alapkérdésben is bizonytalanok voltunk, hogy világtörténelmi magazint várnak-e tőlünk, vagy általános tárgykörű történelmi folyóiratot igényelnek? Eddig gondosan mérlegeltük az egyetemes és a magyar történelmi írások arányát – lapunk alcímének megfelelően az előbbinek próbáltunk körülbelül kétharmados többséget adni. Bár drasztikusan most sem kívánunk eltérni ettől, a nyomás enyhült. Olvasóink messze túlnyomó többsége – 85 százaléka – egyformán érdeklődik a magyar és a világtörténelem iránt. Viszont rendkívül érdekes, ha az életkorok szerint nézzük meg az erre a kérdésre adott válaszokat. Hat életkori kategóriánk volt, a „mindkettő egyformán érdekel" válasz értéke a legfiatalabb rétegtől a legidősebbig töretlenül, egyenes vonalúan emelkedett: a 20 év alattiak 70,8 százaléka nyilatkozott így, míg a legmagasabb életkorúak 91,5 százaléka. A magyar történelem iránt jobban érdeklődők a 20 és 45 év közötti két csoportban találhatók, de egyikőjüknél sem éri el a 10 százalékot ez az arány.

A válaszok megerősítették azt a feltételezésünket, hogy a legnagyobb érdeklődést a huszadik századi témák váltják ki, de meglepett minket, hogy alig maradt el a tetszésindexben az újkori és a középkori történelem – az e három korszakra adott igenlő válaszok között kicsi volt a különbség; az ókor iránt valamivel, az őstörténet iránt lényegesen kisebb az igény.

Tizenkét, koroktól független témáról kérdeztük véleményüket, és az e kérdéscsoportra adott válaszok is nagyon kiegyensúlyozott érdeklődésről tanúskodnak: a civilizációk története, az utazások és felfedezések, az Európán kívüli világ, a kortársak leírásai és az uralkodók élete a leginkább igényelt témák.

Mint ahogy a véleményekben is nagyon kicsi volt a szórás, a válaszadók lakhelye szerinti megoszlás is igen egyenletes: mindössze pár százalékkal többen olvassák lapunkat a fővárosban és a megyeszékhelyeken, mint a kisebb városokban és a községekben.

Az irántunk megnyilvánuló bizalmat a mostani köszönő sorokon kívül csak azzal tudjuk viszonozni, hogy véleményüket – bennük a szöveges kommentárokat – igyekszünk messzemenően figyelembe venni. Ugyanis a *BBC History Magazin* Önöknek készül. Több tízezrüknek.

Papp Gábor

Világháborús különszám

Remélve, hogy a *Magyarország a második világháborúban* című különszámunk olvasóinak java része lapunk olvasója is, bízunk abban, hogy helyreigazításunk célt ér. Szerkesztőségünk hibájából lemaradt a szám egyharmadát kitevő kronológia szerzőjének neve. Az összeállítás és a képanyag válogatása Jalsovszky Katalin munkája. Mulasztásunkért olvasóinkon kívül annak a történész-muzeológusnak kell az elnézését kérnünk, aki a huszadik század történeti képanyagának egyik legavatottabb ismerője, és akit e területen a folyóirat- és könyvkiadói szakma a legkiválóbbnak ismert el.

A szerkesztő

Szobordöntögetők

Noha a „Szobordöntögetők" cikk (*BBC History Magazin,* 2014. június, 52–57. oldal) címében is szereplő döntögetésnél gyorsabb és pusztítóbb technikához folyamodtak az elkövetők, furcsállom, hogy egyébként nívós írásában a szerző szót sem ejt Gömbös Gyula szobrának felrobbantásáról. Miért? Egy ma dívó szófordulattal élve: azért ez is „megérdemelne egy misét". Más. 1949-ben az éppen államosított – eladdig cisztercita – III. Béla Gimnázium elsőévese voltam, és egyszer a fiúk azt a tanári utasítást kapták, hogy másnap mindenki hozza be a tornacipőjét. Megtörtént, és reggel a tornaterembe ültettek minket. Cipők a kézben. Hosszas, tanácstalan, majd eseménytelen várakozás után ki-ki mehetett az osztályába. Ugyanis az ávósok időközben cipőnyomai révén azonosították és lefogták a csínytevő „kerista" srácokat. Akik a Déri-kertben Sztálin mellszobrát belső tengelyén 180 fokkal elfordították, és az úgy farkasszemet nézhetett a kertet a városnak adományozó bácskai nábob, Déri Frigyes emléktáblájával, amely a közeli, a Barátok templomától elhatároló falon volt elhelyezve. Később a büsztöt „helyreállították", viszont 1956 forradalmas őszén a bajaiak végleg kilakoltatták a műalkotást.

Szabó Sándor, Budapest

VIII. Henrik feleségei

Lenyűgözőnek találtam Lauren Mackay cikkét VIII. Henrik hat feleségéről („Aki látta Henrik mind a hat feleséget", 2014. május, 83–87. oldal). Eddig meglehetősen sztereotip képem volt róluk, ám az említett írás teljesen átformálta az elképzeléseimet.

VIII. Henrik kapcsolata Aragóniai Katalinnal talán a legismertebb valamennyi közül. Inspiráló azonban az, hogy Boleyn Annáról egy egészen eltérő portréval szembesülünk V. Károly német-római császár Henrik udvarába küldött diplomatája, Eustache Chapuys jóvoltából. Mindig úgy hittem, a Boleyn lány szerette manipulálni az embereket, de politikai éleslátásáról eddig nem tudtam. Jane Seymour, a harmadik feleség személyisége is sokkal összetettebb, szilárdabb lehetett annál, mint amilyennek a történelemkönyvek alapján látjuk.

Mindig nagyra tartottam Cleves-i Annát, és Henrik vele kapcsolatos keserű megjegyzéseit az öregedő szoknyavadász kirohanásának tekintettem. Nagyon érdekes volt olvasni Chapuys szemszögéből Howard Katalin jelleméről is, akit a király megpróbált a saját szája íze szerint formálni, és „ideális" Tudor királynévá tenni.

Ami Parr Katalint illeti, őt gyakran titokzatosnak ábrázolják, én magam is sokat elmélkedtem azon, mit érezhetett, amikor Henrik „megkérte" a kezét, és mennyire megkönnyebbülhetett, hogy végül túlélte őt…

Katherine Baumanis, Chester

Írjon nekünk!

e-mail:
bbchistory@kossuth.hu

postacím:
Levelek, *BBC History*
1327 Budapest, Pf. 55

Pillanatkép

A katasztrófa

1950. július 16.

Lapzártánk idején még csak annyit tudhattunk, hogy Brazília – ugyan vitatható körülmények között, de 3-1-re – megnyerte a nyitómérkőzést Horvátország ellen a világbajnokságon. A kommentátorok és újságírók rongyosra koptatott közhelye lett az elmúlt hetekben, hogy a Seleção küldetése: kiköszörülni az 1950-es csorbát. Mint köztudott, a brazilok akkor hazai pályán bukták el az elsőséget eldöntő meccset.

Ekkora távolságból nehéz felfogni, mit is jelentett az a mérkőzés valójában. Az akkori lebonyolítási rend szerint a 16 csapat négy csoportban kezdte a tornát, a négy csoportgyőztes pedig körmérkőzésekkel, egy újabb csoportban döntötte el, hogy ki lesz a világbajnok. Így a híres meccs tulajdonképpen nem nevezhető „igazi" vb-döntőnek, és mivel a brazilok első két meccsüket megnyerték, Uruguay viszont játszott egy döntetlent is, a házigazdáknak csak a vereséget kellett elkerülniük.

Nem csoda, ha a mérkőzés előtt már szinte ki is kiáltották győztesnek Brazíliában a válogatottat. A Maracanã-ban a hivatalos adatok szerint 173 850, a becslések szerint legalább 200 ezer néző zsúfolódott össze, közülük 100-an szorítottak Uruguay sikeréért. Az első félidőben a brazilok támadást támadás után vezettek, de nem tudtak gólt lőni.

A második elején aztán megtört a jég: Friaça a 47. percben betalált. A stadion szinte felrobbant, a nézők tomboltak – innen már végképp nem lehetett kérdés a győzelem. De az uruguayi csapatkapitány, Varela máshogy gondolta. „Hadd üvöltsenek – mondta a középkezdés előtt csapattársának. – Öt perc múlva a stadion egy temetőhöz fog hasonlítani, és csak egy hangot lehet majd hallani. Az enyémet!"

Ha nem is öt perc múlva, de bejött a jóslat. Amikor Schiaffion a 66. percben egyenlített, a közönség és a brazil játékosok is megremegtek. Az iszonyatos elvárás túl nagy tehernek bizonyult, a Seleção a gól után szinte egyetlen értelmes akciót sem vezetett. Aztán a 79. percben Ghiggia belőtte Uruguay győztes gólját. A lefújással bekövetkezett az elképzelhetetlen, az ország gyászba borult, több tucatnyian lettek öngyilkosok. A meccs után még a brazil mezt is megváltoztatták, hogy ne hozzon többet balszerencsét a csapatra – idén meglátjuk, végleg sikerül-e elhalványítani a rossz emléket.

Képünkön a brazil balhátvéd, Arambura fejeli Maspoli kapuja mellé a labdát. A lelátókon láthatjuk a minden idők legnagyobb nézőszámát összehozó tömeg egy részét.

WIKIMEDIA

Naptárlapok

Júliusban történt

Megjelenik a *The Wall Street Journal* első száma

1889. július 8.

Charles Dow és Charles Bergstresser újságírók, valamint Edward Jones statisztikus 1882-ben alapították meg a Dow, Jones & Co. nevű céget, amely kezdetben rövid, kézzel írt hírösszefoglalókat szállított a tőzsdén dolgozó kereskedőknek minden délután.

A kiadványból 125 éve, 1889. július 8-án lett valódi újság, ekkor már *The Wall Street Journal* címen számolt be a napi gazdasági hírekről. Persze nem azonnal lett az ekkor még csupán négy oldalon megjelenő kiadványból a világ vezető gazdasági napilapja. A kiadót 1902-ben vette meg Clarence Barron, s vezetése alatt a példányszám nagyjából 7 ezerről 50 ezer fölé nőtt az 1920-as évek második felére.

Az igazi aranykort azonban a lap irányítását 1941-ben átvevő Bernard Kilgore hozta el. Negyedszázados „uralma" alatt alakult ki az újság ma is szinte változatlan szerkezete és arculata, az új terjesztési módszerek pedig 33 ezerről 1,1 millióra növelték az eladott példányszámot. Kilgore 1967-es halála után a *The Wall Street Journal* világszerte terjeszkedni kezdett, a fontosabb gazdasági központokban saját tudósítókat helyezett el, és elkezdtek megjelenni a helyi kiadásai is. Ma már persze interneten is olvasható, de a tavalyi adatok szerint még mindig az Egyesült Államok legnagyobb példányszámban eladott napilapja, és világszinten is az első tízben helyezkedik el.

A *The Wall Street Journal*hoz köthető a leghíresebb tőzsdei mutató, a Dow Jones index megszületése is. A cég még 1884-ben kezdett egy indexet közzétenni, ebben főleg vasúttársaságok papírjai kaptak helyet, ma ezt Dow Jones Szállítási Átlag néven ismerjük. A már valóban csak ipari vállalatokat tartalmazó „igazi" Dow Jones indexet elsőként 1896-ban tette közzé a lap, a számításánál egykor figyelembe vett 12 cég közül mára csak a General Electric maradt.

Az első, mindössze négy oldalon megjelent szám címlapja

THE WALL STREET JOURNAL.

IX. Kónsztantinosz császár (balra) az Hagia Szophia mozaikján

A nagy szakadás

1054. július 16.

Miután a Római Birodalom kettészakadt, Róma és Konstantinápoly vallási tekintetben is egyre távolabb került egymástól. A gyakran fellángoló hitviták, kölcsönös vádaskodások ellenére az egyház egészen 960 évvel ezelőttig – legalábbis névlegesen – megőrizte egységét. Ahogy az lenni szokott, végül is a körülmények összejátszása, illetve néhány ember jelleme és személyes ambíciói tettek nagy hatást az események menetére.

Róma és Konstantinápoly vallási ellentétei mögött leginkább az egykori birodalom két része közötti politikai, nyelvi és hagyománybeli különbségek álltak. Míg nyugaton a császári hatalom előbb végzetesen meggyengült, majd el is enyészett, addig a keleti császárok többé-kevésbé megőrizték befolyásukat. Ugyan a legfontosabb püspökségek között Róma vezető szerepét évszázadokkal korábban rögzítették, az „Örök Város" politikai hatalmának gyengülésével a konstantinápolyi pátriárkák császári hátszéllel egyre inkább igyekeztek megkérdőjelezni ezt a hagyományt. A római pápák viszont érthetően nem nézték jó szemmel, amikor például Konstantinápoly magára Új Rómaként hivatkozva vonta kétségbe vezető szerepüket.

Természetesen hitbéli kérdésekben is megmutatkozott az ellentét, a bizánci képrombolást nyugaton elítélték, de például a cölibátus is viták kereszttüzében állt, illetve ott volt a mai, laikus szemmel igen jelentéktelennek ható, mégis máig fennálló különbség, a *filioque* kérdése is. (A latin hitvallásban a Szentlélek az Atyától *és a Fiútól* származik, míg a keletiben az Atyától *a Fiú által*.)

A végzetesnek bizonyuló összekülönbözést Leó ochridai érsek egy 1053-as levele robbantotta ki, amelyben hevesen kritizálta a „frankok" szokásait. Az írást – immár Kerulláriosz Mihály konstantinápolyi pátriárka aláírásával együtt – IX. Leó pápának is eljuttatták. Az egyházfő előbb válaszleveleket, majd követeket küldött Konstantinápolyba. Humbertus bíborost, Lotaringiai Frigyest és Péter amalfi érseket a császár, IX. Kónsztantinosz (1042–1055) békülékenyen fogadta, de a pátriárka kibújt a találkozó

Samuel Colt születése

1814. július 19.

Tisztességes vadnyugati film aligha képzelhető el pisztolypárbaj-jelenet nélkül. A főhősök és ellenlábasaik oldalán ilyenkor mindig forgótáras revolver lóg, amelynek első példányait egy connecticuti farmer kétszáz éve született fia, Samuel Colt tervezte.

Coltnak állítólag egy hajóúton, a kormánykerék forgását nézve jutott eszébe a forgótáras utántöltés megoldása. Egyébként nem ő volt az első, aki kézi töltés nélküli ismétlőfegyvert tervezett, Elishia Collier ekkoriban már gyártott és el is adott ilyesmit, de ezek a korai típusok nem bizonyultak igazán praktikusnak. Igaz, ugyanez Colt első, az 1832-es prototípus alapján készült revolvereiről is elmondható volt. Hiába szerzett tőkét a gyártáshoz, a megrendelések nem igazán jöttek, megbízhatósági gondok is akadtak az egyébként is nehéz és pontatlan szerkezettel – bár ebben a katonák is ludasak voltak, akik közül sokan kíváncsian szétszerelték fegyvereiket, majd persze nem tudták ugyanúgy össze is rakni azokat.

A teljes csődtől csak a floridai, illetve a szeminol indiánok elleni háború mentette meg a feltalálót, aki így is kiszállt az üzletből, és csak 1847-ben tért vissza, amikor kapott egy 1000 pisztolyra szóló texasi megrendelést.

A Coltok aztán fényesen bizonyították hatékonyságukat a Mexikó elleni háborúban (1846–1848), innen pedig már nem volt megállás. A Vadnyugat meghódításának fő eszközei lettek a forgótáras pisztolyok és puskák, de ehhez az is kellett, hogy Colt a korai gondok miatt könnyen cserélhető, szabványosított alkatrészekkel szerelje fel őket, illetve a termelést is egyszerű részfeladatokra bontva tervezze át – gyárában így akár naponta 150 fegyver is készülhetett.

Colt Amerikán kívül is híres lett, az egész világról kapott megrendeléseket, európai koronás főknek is készített különleges, díszes fegyvereket. Ugyan fiatalon, 1862-ben meghalt, óriási vagyont hagyott maga után, a Colt-fegyvergyár pedig ma is sikeresen működik.

Colt, kezében a nevét legendássá tévő fegyverrel. Szerencse is kellett a sikeréhez

WIKIMEDIA

Litván Dániel
összeállítása

alól, és mindenféle módon igyekezett provokálni őket. Ugyan a pápa 1054. április 19-én meghalt, erről küldöttei nem értesültek, viszont a nevében döntő lépésre szánták el magukat: július 16-án Kerulláriosz kiközösítő bullát helyeztek el az Hagia Szophia oltárára. Válaszul a pátriárka hívei tüntetésbe kezdtek a város utcáin, a bullát pedig a latinok bűneivel egyetemben zsinati határozatban ítélte el a keleti egyház, majd nyilvánosan elégették, arra is hivatkozva, hogy a küldöttek a pápa akaratával szemben jártak el – ezt már az egyházfőnek nyilvánvaló okokból sem megerősíteni, sem megcáfolni nem volt módja.

Ugyan korábban is voltak hasonlóan heves viták, ezúttal annak ellenére sem következett megbékélés, hogy a kortársak nem tekintették az eseményeket végleges szakításnak. A következő évszázadokban tovább távolodott egymástól a katolikus és az ortodox kereszténység, a közeledésre egészen a 20. század utolsó évtizedeiig kellett várni.

A ménfői csata

1044. július 5.

Aba Sámuel a *Képes Krónika* ábrázolásán

A kortársak számára Szent István öröksége korántsem volt annyira kőbe vésett és tartós, mint ahogy az eltelt évszázadok utólag bizonyították. Halála után hamarosan polgárháború pusztította az országot, amelynek a trón birtoklásán kívül a Magyar Királyság orientációja, önállósága is a tétje volt.

Istvánt halála után unokaöccse, Orseolo Péter követte a trónon 1038-ban. A velencei dózse fia ugyan nagyjából követte elődje politikáját, de a sajátos magyar viszonyokat, hagyományokat nem igazán értette, a hazai főurak helyett külföldi tanácsadókra, elsősorban Budo nevű német kegyencére támaszkodott.

Ez persze felbőszítette a főurakat, akik 1041-ben fel is lázadtak ellene, és Péter elkergetése után az István idejében az udvar befolyásos (valószínűleg a palotaispán címet viselő) emberének számító Aba Sámuelt hívták meg a trónra. Péter III. Henrik német-római császár védelmébe menekült, aki természetesen nem tiszta felebaráti szeretetből, hanem az új királyság feletti befolyás megszerzésének szándékával, de felkarolta trónigényét.

Henrik 1042-ben és 1043-ban is sereggel vonult Magyarországra, azonban Aba vezetésével a magyar hadak mindkét támadást visszaverték. Közben azonban a választott király is összekülönbözött alattvalóinak egy részével. Aba ugyanis megpróbálta visszaállítani a szabad parasztokra vonatkozó, István előtti jogokat, ráadásul a főurak és az egyház megadóztatását is tervbe vette. Ezzel igen gyorsan maga ellen fordította a legnagyobb hatalmú urakat és a pápaságot is, így amikor 1044-ben a Győr mellett, a mai Ménfőcsanaknál található Ménfő közelében újra szembeszállt Henrikkel, serege már korántsem volt olyan erős, mint a korábbi években.

A csata lefolyásáról keveset tudunk; egyesek szerint a főurak egy része nemes egyszerűséggel átállt az ellenség oldalára, mások szerint csak otthagyták királyukat a csatatéren – mindenesetre a küzdelem a német-római erők és magyar szövetségeseik győzelmét hozta. Aba pedig néhány napon belül halott volt – nem tudjuk, hogy még a csatatéren, vagy annak közelében, menekülés közben végeztek-e vele.

Péter meghálálta a támogatást, visszaszerzett országát felajánlotta hűbérként Henriknek, sőt a német jogot is bevezette. Így persze megint nem sikerült elfogadtatnia magát a magyar urakkal, akik egy újabb, 1046-os lázadással űzték el a trónról, majd hazahívták Vazul száműzött fiait.

Görög menekültek állnak sorba, hogy átléphessenek a sziget görög oldalára

Ciprus lerohanása

1974. július 20.

Ciprus a közelmúltban inkább offshore cégei, illetve a gazdasági válság kapcsán került az újságok címoldalára, pedig 40 éve tartó megosztottsága ma is a legfontosabb oka a két, papíron szövetséges NATO-tagállam, Görögország és Törökország között sokszor kardcsörtetésig fajuló ellentéteknek, ezen keresztül pedig az utóbbi esetleges uniós tagságának is komoly akadálya.

A magukat többségükben görögnek vallók által lakott sziget 1571-ben került az oszmán-törökök uralma alá, és a következő évszázadokban jelentős, nagyjából a lakosság hatodát kitevő török népesség vándorolt a festői földdarabra. Az Oszmán Birodalom meggyengülésével a sziget az 1878-as berlini kongresszus nyomán előbb brit fennhatóság alá került, majd London 1914-ben formálisan is birtokba vette.

A sokáig többé-kevésbé békésen együtt élő népek közötti ellentétek felszításában aztán nagy szerepet vállalt a brit adminisztráció is. Máshol is bevett gyakorlatuk szerint ugyanis a gyarmatokon az „oszd meg és uralkodj" elve szerint játszották ki egymás ellen a görögöket és törököket, nehogy azok egységesen léphessenek fel a brit uralom ellen. Ha a helyzet úgy kívánta, London könnyedén meglebegtette mind az *enózisz* (azaz a görögök céljának számító egyesülés Görögországgal), mind a *taksim* (a sziget két anyaország közti felosztásának) lehetőségét.

A második világháború után aztán tovább mérgesedett a helyzet: 1955-ben a görög EOKA – Ciprusi Harcosok Nemzeti Szervezete – fegyveres felkelést robbantott ki a brit uralom ellen, válaszul a gyarmati vezetés tisztán törökökből szervezett alakulatokkal töltötte fel a rendfenntartó szerveket, amelyek sokszor véres brutalitással léptek fel a görög harcosok és civilek ellen.

Az 1960-ban létrejött béke elhozta ugyan a függetlenséget, de az etnikai arányok alapján megosztott vezetésű köztársaság már egyik fél igényeit sem elégítette ki. Miután pedig a török vétók több, az *enózisz*, illetve az ő kisebbségi státuszuk alkotmányba foglalásának irányába tett görög lépést megakadályoztak, 1974-ben végleg elmérgesedett a helyzet.

Az 1967-ben hatalomra jutott görög junta helyét 1973 végén egy még militánsabb vezetés vette át, s 1974. július 15-én a ciprusi elnököt, III. Makáriosz érseket is puccsal buktatta meg az EOKA, illetve a ciprusi nemzeti gárda által támogatott Níkósz Szampszón. Az események nyomán véres harcok törtek ki a sziget törökök lakta területein, és az is nyilvánvaló lett, hogy külső beavatkozás nélkül Ciprus hamarosan csatlakozna Görögországhoz.

A török válasz nem maradt el, a ciprusi törökök védelmének ürügyével, az „Atilla" fedőnevű hadműveletben 40 ezer katona és több száz harckocsi szállt partra a sziget északi részén, majd a fővárost, Nicosiát is elfoglalták, megbuktatva Szampszón rezsimjét. Történtek ugyan kezdeményezések a helyzet tárgyalásos rendezésére, de Törökország augusztus közepén egy újabb hadművelettel tett pontot a vitára, elfoglalva a sziget északkeleti, nagyjából egyharmad részét. A harcokat és tisztogatásokat követő menekült-áradat miatt e ma is nehezen átléphető, szigorúan őrzött határvonal szinte teljesen elválasztja a két etnikumot egymástól. Az északkeleten létrejött Észak-ciprusi Szövetségi Államot máig nem ismeri el Törökországon kívül egyetlen állam sem, de a területet formálisan Ankara sem merte annektálni.

Röviden

2014 JÚLIUS

FÓKUSZBAN

Miért öltöttek egyes nők férfiruhát a 16. *század*ban?

Egy új kutatás kimutatta, hogy a 16. századi Londonban az ellenkező nem jellemző ruházatát magukra öltő nők viselkedése mögött zömében szexuális motivációk álltak.

Matt Elton tudósítása

A MÁSIK NEM ruháiba való öltözést, a transzvesztitizmust sokan mai jelenségnek tartják, ám valójában már évszázadok, sőt évezredek óta ismerünk rá példákat. Egy új kutatás szerint a késő középkori és kora újkori Angliában nem csupán praktikus, de gyakran erotikus célja is lehetett.

A kutatók az 1450 és 1553-as közötti évek londoni bírósági iratait átvizsgálva 13 olyan esetet találtak, amelyekben nők ellen emeltek vádat férfiviselet hordása miatt. Néhányan férfikalapot tettek a fejükre, mások papi reverendát öltöttek, de olyanok is akadtak, akik rövidre vágták a hajukat. Közülük csupán ketten voltak, akik hosszabb időn keresztül férfiként viselkedtek, a többiek időlegesen húztak magukra tipikus férfiruházatot, méghozzá szexuális okokból.

Az 1490-es években keletkezett dokumentumok szerint Joan White „férjezetlen nőszemély" (azaz középkori szóhasználatban prostituált) állítólag bevallotta, hogy „mesterének házában táncolni és tivornyázni szokott, néha férfi öltözékben, néha mezítelenül".

A *History Workshop Journal*ban publikált tanulmány szerzői, Judith H. Bennett, a Délkaliforniai Egyetem kutatója és Shannon McSheffrey, a montreali Concordia Egyetem tanára kiemelnek egy másik esetet is, amelyre a londoni egyházi bíróság 1493-ban született iratai között bukkantak. Ebből kiderül, hogy egy Thomasina nevű nő szállást adott egy másik, férfiruházatot viselő nőnek, akit az iratok „kitartott nő"-ként említenek – azaz olyan személyként, aki tartósan „meg nem engedett kapcsolatban él" valakivel. Bennett és McSheffrey az iratok elemzéséből arra a következtetésre jutott, hogy mivel a kitartott nő „urát" nem nevesítik, a tiltott együttélés alighanem a két nő viszonyát írja le.

Testi vágyak
Egy tipikus férfiviseletbe öltözött 17. századi zsebmetszőről, Mary Frithről készült fametszet. Más nők inkább erotikus indítékból maszkírozták magukat férfinak

GRANGER COLLECTION–TOPFOTO

Öltözés és vetkőzés
E viseleteket bemutató, 16. századi itáliai könyv olvasói a képen ábrázolt velencei kurtizán szoknyáját fellebbentve megcsodálhatták az alsóneműjét is. Egy új tanulmány szerzői az erotikus célú transzvesztitizmus számos példájára bukkantak Európa-szerte

Bennett így nyilatkozott kutatásukról a *BBC History* magazinnak: „Sokan úgy gondolják, a női transzvesztiták praktikus és meglehetősen egyértelmű okból viseltek férfiruhát: hogy feltűnés és zaklatás nélkül utazhassanak, léphessenek be a seregbe vagy jól fizető munkához jussanak. Vizsgálatunk azonban kimutatta, hogy a nők gyakran kedvtelésből és élvezetet keresve vedlettek át. Időnként férfiak kedvéért csinálták, akik szerették a nemi kettősséget rejtő szexuális játékokat, más esetekben azonban, úgy tűnik, a nők a saját élvezetüket szolgálták ezzel.

Ugyan a 13 eset nem perdöntő, ám ebből a korszakból amúgy is gyérek a forrásaink, a középkortörténészek gyakran igencsak szórványos adatokkal dolgoznak. Az a tény azonban, hogy az »illetlen viselkedés« nemcsak ebben, de minden más korban is sokszor észrevétlen maradhatott, vagy legalábbis nem mindig vont maga után jogi konzekvenciát, azt jelenti, hogy valószínűleg más esetek is előfordultak, melyek nem keltették fel a helyi hatóságok figyelmét."

A kutatók azonban nem jutottak annak nyomára, hogy a vidéki angol városokban élő nők körében is előfordult volna a szexuális okokkal magyarázható, látszólagos nemcsere. Az azonban kiderült, hogy a londoni vádlottak közül öt is külföldön született.

A női transzvesztitákra meglehetősen ellentmondásosan tekintett a közvélemény, leginkább a „nők szexuális szabadosságával", azaz a prostitúcióval rokonították az emberek. Az említett esetek közül három esetben a nők a hajukat is rövidre nyírták, amely a perirat szerint „Istennek nem tetsző, és a világ utálatát" is kivívta. Amikor 1519-ben támadást intéztek a prostitúció ellen, vád alá vontak olyanokat, akiket efféle megjelenésük miatt titulálták „szajhának, közönséges ringyónak".

A 15–16. századi női transzvesztiták létezése – húzza alá Bennett és McSheffrey – arra indít bennünket, hogy ideje lenne újraértékelni a társadalmi nemekkel kapcsolatos történeti érveket. „Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a nemek közötti határátlépések »klassz« és velejéig modern jelenségek, s ez a szemlélet abba a hamis tudatba ringet minket, hogy az előttünk élő nemzedékeknél felvilágosultabbak vagyunk. Ez azonban így meglehetősen pontatlan: a késő középkori és kora újkori emberek társadalmi nemekkel és szexualitással kapcsolatos elképzelései szintén rugalmasabbak és ösztönvezéreltebbek voltak az eddig hittnél. Másként szemlélték a világot, mint a mai emberek, ám ebben a szóban forgó esetben sem feltétlenül kizárólag mereven és konvencionálisan gondolkodtak." **H**

> **Sokan úgy gondolják, a női transzvesztiták praktikus és egyértelmű okból viseltek férfiruhát: hogy feltűnés és zaklatás nélkül utazhassanak, vagy léphessenek be a seregbe**

STEVE SAYERS

A HÓNAP HÍREI

Az MI5 kommunista „összeesküvésre" gyanakodott a cserkészek között

A brit belső elhárítás, az MI5 hosszú éveken át folytatott vizsgálatot egy feltételezett kommunista beszivárgás leleplezése érdekében a cserkészmozgalmon belül. A brit Országos Levéltárból most előkerült, korábban nem publikált dossziék alapján a felderítést az 1917-es szocialista forradalmat követő években végezték. A vélt fenyegetés elleni védekezésként több intézkedést is hoztak, például ügynököt küldtek egy cserkészdzsemborira, és intenzíven kutatták a kommunista irányításra utaló jeleket az egyes cserkészcsapatok körében is.

Megtalálták a legkorábbi skót telepesek nyomát

Régészek szerint a Skóciában talált ötezer különféle pattintott kőeszköz, amelyek nagyjából 14 ezer évvel ezelőtt keletkeztek, az emberi tevékenység legkorábbi ismert bizonyítékai az országban. A Biggar városától nem messze előkerült kőszerszámokat 2005 és 2009 között ásták ki a szakemberek, és ugyanahhoz a periódushoz sorolhatók, mint egyes dániai és németországi leletek. A tudósok arra következtetnek, hogy mindez alátámasztja az elméletet, mely szerint vadászó törzsek egy glaciális időszakot követő enyhébb időjárási körülmények között juthattak el Skóciába Európa délebben fekvő területeiről.

Udvari „sörfőző" síremléke került elő Egyiptomban

A dél-egyiptomi Luxorban tárták fel azt a síremléket, amely a jelek szerint egy a fáraó szolgálatában álló „sörfőzőé" lehetett. Az Újbirodalom egyik legjelentősebb uralkodója, az i. e. 14. századi uralkodó III. Amenhotep fáraó egyik vezető udvari tisztségviselőjének szarkofágja alatt talált kamra falfestményein gabonaerjesztés és különféle vallási rítusok ábrázolását lelték a szakemberek.

ÉLETKÉP

Orosz hétköznapok száz évvel ezelőtt

NEMRÉG ZÁRULT le az a több száz diapozitív felvételt feldolgozó nagyszabású digitalizálási program, amelynek eredményeként egyebek mellett bepillantást nyerhetünk az orosz történelem egy zűrzavaros időszakába.

A fotókat az 1910-es és 1920-as években készítette Henry Sara utazó és politikai aktivista, hogy azokkal illusztrálja a brit kommunista párt tagjai előtt prezentált előadássorozatát. A képek jelentős része – melyeket a Warwicki Egyetem legújabb kori dokumentációs intézetének kutatócsoportja digitalizált – a nyilvánosság elől elzárva töltötte az elmúlt csaknem kilenc évtizedet. A jobbra látható fotókon lévő jeleneteket Liz Wood levéltáros, a program egyik munkatársának leírásaival adjuk közre.

Sara előadásai átfogó képet kívántak adni a kor legfontosabb nemzetközi témáiról, s a fotográfiák a legkülönbözőbb országok kulcsfontosságú eseményeit ölelték fel, köztük a szélsőséges pártok felemelkedését Németországban vagy az aktuális közel-keleti konfliktusokat.

Ám a Warwicki Egyetem 20. századi európai történelem professzora, Christopher Read szerint a Szovjetunióban született felvételeik „jelentik a gyűjtemény magját. Utcai jeleneteket, gyárakat, hivatalos ünnepségeket és csillogó-villogó gőzmozdonyokat mutatnak be. Képeinek közös jellemzője, hogy megpróbálta megragadni a Szovjetunió jellemző folyamatait, éppen abban a pillanatban, amikor az ország élete új irányba fordult. Az 1920-as évek közepének elfeledett momentumai kelnek életre a szemünk előtt, azé az időszaké, amikor az emberek lassan maguk mögött hagyták a világháború, a polgárháború és az intervenció traumáit.

Nem csupán azért különlegesek ezek a fotók, mert sok közülük színesben készült, ami akkoriban meglehetősen ritkának számított, hanem, mert történelmének sorsfordító időszakában világítanak rá egy államalakulat elveszettnek hitt hétköznapjaira, a szocialista forradalmat követően, de még a sztálini terror kibontakozása előtt. A Szovjet-Oroszországgal kapcsolatos eddigi ismereteinkhez és forrásainkhoz képest igen sok kiegészítő információval látnak el bennünket.” *Matt Elton* H

A fotógyűjtemény sok kiegészítő információval lát el bennünket Szovjet-Oroszországról

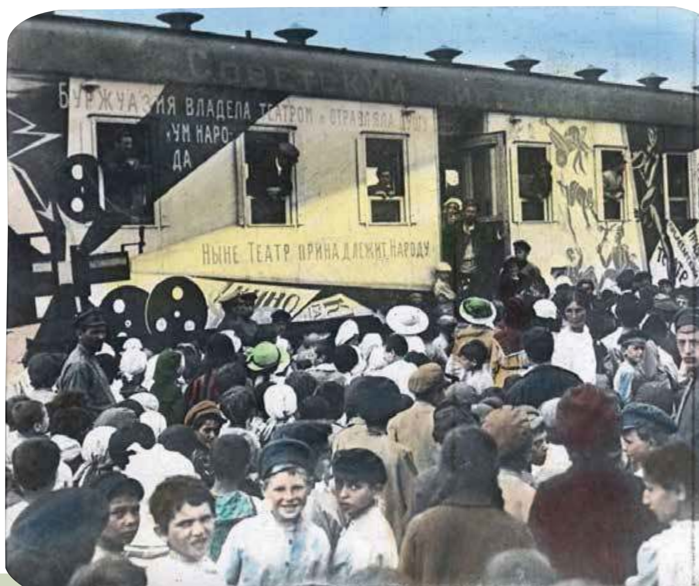

Élet az utcasarkon
„Ezen az 1925-ben keletkezett felvételen ismerős jelenetet látunk: fiúk az utcasarkon. Ám a kis részletek árnyalják a képet: Moszkva egyik szegénynegyedében járunk, az ablakon rácsok, a ruhák koszosak és szakadtak. A cigarettázó fiatalember sapkáját mintha a Vörös Hadseregtől vette volna kölcsön.”

Hadirokkantak
„Miután a forradalmi Oroszország a breszt-litovszki békével kilépett az első világháborúból, több évig tartó véres polgárháború vette kezdetét – nyilatkozta Liz Wood, a fotógyűjtemény levéltárosa. – A balra látható színezett fotográfia központi alakja egy férfi, aki egy kézikocsi vázát használja kerekes székként. Ha jobban megnézzük a képet, a lábsérülésén kívül az is feltűnik, hogy az egyik karja szintén nem maradt épen.”

Szavak a szélben
„Az agitprop vonatok szállították a forradalom üzenetét az ország távoli tájaira és a polgárháborús frontvonalakra. A bolsevikok minden rendelkezésre álló propagandaeszközt bevetettek: nyomtatott sajtót, röplapokat, gramofonokat és mozigépeket egyaránt.”

WIKIMEDIA

MÚZEUM

Magyar és németalföldi kárpitművészet

NAGYOBB MENNYISÉGBEN Az Iparművészeti Múzeum mellett az esztergomi Keresztény Múzeum őriz Magyarországon késő középkori és újkori falikárpitokat. Az utóbbi falai között megrendezett, *Történeti és kortárs kárpitok Magyarországon* című, augusztus 24-ig látogatható kiállítás – együttműködésben az Iparművészeti Múzeummal és a 2007-ben elhunyt kárpitművészről, művészetszervezőről elnevezett Dobrányi Ildikó Alapítvánnyal – az európai tradíciójú szövött kárpit múltját és jelenét az összefüggéseket is megvilágítva mutatja be.

A műfaj egyik legjelentősebb – németalföldi – hagyományát a kiállítás első, „Bibliai és mitológiai témájú németalföldi kárpitok a Keresztény Múzeum és az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében" című szekciójában a Keresztény Múzeum brüsszeli, oudenaarde-i és tournai-i kárpitjai, valamint az Iparművészeti Múzeum *Mercurius átadja a gyermek Bacchust a nimfáknak* című, 18. századi brüsszeli kárpitja reprezentálják. Ez utóbbihoz kapcsolódik az Európa szövete című kortárs műegyüttes, amely a kárpitművészet a tervező, a kartonrajzoló és a szövő együttműködésére támaszkodó kollektív hagyományával szemben a műfaj újabb, individuális, autonóm válfaját képviseli.

Szorosan kapcsolódik ehhez a kiállítás második, „Autonóm kárpitművészet Magyarországon" című szekciója, amely elsősorban a Ferenczy Noémi nevével fémjelzett autonóm tradíciót mutatja be. Ferenczy Noémi ugyanis nemcsak művészként, hanem iskolateremtő tanárként is kiemelkedő alakja a művészet történetének. 1951-ben ő alapította saját alkotómódszerének szellemében a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem jogelőd intézményében, az Iparművészeti Főiskolán a kárpit tanszakot, ahol 1955-ben az ő tanítványaként védte meg diplomáját Solti Gizella. Utóbbi annak a nagy generációnak a tagja, amelyik a 20. század hetvenes éveiben a magyar textilművészet aranykorát teremtette meg.

Ferenczy Noémi és Solti Gizella kárpitjai, valamint a magyar autonóm kárpitművészet történetében fordulópontot jelentő „±Gobelin" hívószavú VI. Szombathelyi Biennále válogatott anyaga mellett a második szekció az ezredforduló nemzetközi színterein díjazott magyar műveket vonultatja fel.

Az ezredfordulón azonban nemcsak autonóm, hanem a műfaj kollektív hagyományát felelevenítő közös kárpitok is készültek Magyarországon. Ezek közül a *Szent István és műve* és az *Európa fényei* címűt láthatjuk a Keresztény Múzeum tárlatán, amelyet kétnyelvű, angol–magyar katalógus kísér a téma avatott szakértőinek tanulmányaival. A három szakmai műhely, a Keresztény és az Iparművészeti Múzeum, valamint a Dobrányi Ildikó Alapítvány (kurátorok: az esztergomi múzeum részéről Kontsek Ildikó igazgató, a budapesti gyűjtemény képviseletében Semsey Réka művészettörténész, valamint az Alapítvány részéről jómagam) a komoly történeti értéket képviselő és a modern kárpitművészet alkotásait egymás mellé állítva irányítják rá a figyelmet e kiemelkedő műremekek hasonlóságaira és különbségeire. *Hegyi Ibolya*

Jelenet Júdás Makkabeus történetéből (?). Oudenaarde, 17. század első negyede, Keresztény Múzeum (fotó: Áment Gellért)

Ferenczy Noémi: Teremtés. Iparművészeti Múzeum (fotó: Áment Gellért)

Dobrányi Ildikó: Nomád szőnyeg. 1996, Iparművészeti Múzeum (fotó: S. Haranghy Ágnes)

Mercurius átadja a gyermek Bacchust a nimfáknak. Brüsszel, 1700 körül, Iparművészeti Múzeum (fotó: Áment Gellért)

ÉVFORDULÓ

Perón halála

NEGYVEN ÉVVEL ezelőtt, 1974. július 1-jén hunyt el az argentin történelem és talán a huszadik századi Latin-Amerika legemblematikusabb alakja, Juan Domingo Perón, akinek neve „izmus"-sá is lett: a peronizmus fogalma több latin-amerikai ország politikatörténetébe bekerült.

Vargabetűkkel, ellentmondásos szakaszokkal jellemezhető életútja fölöttébb izgalmas volt. Olaszországból frissen bevándorolt, de már tehetős farmercsaládban született 1895-ben. Katonai pályára lépett, s gyorsan haladt a katonai ranglétrán, harmincas évei elején már megvoltak az ezredesi csillagjai. Neki is szerepe volt az 1930-as katonai puccsban, amelyben a hadsereg a második világháború végéig magához ragadta a hatalmat.

A katonai rezsim idején a háttérbe húzódott, de annál fontosabb tapasztalatokra tett szert. Diplomáciai pályára került: 1936 és 1938 között Mexikóban, ezután Olaszországban, majd 1939-től Németországban volt katonai attasé. Amit Európában látott, sok tekintetben elnyerte tetszését: mindenekelőtt a korporatív berendezkedés, a szabadverseny korlátozása, az antikapitalista retorika és a szélesebb tömegeknek kedvező foglalkoztatáspolitika, melyben a munkalehetőségek fő forrása a hadigazdaság.

Berlinből hatalmas ambícióval tért haza. Azonnal kapcsolatba lépett a jobboldali Egyesült Tisztek Csoportja nevű szervezettel, s annak rövidesen az egyik kulcsszereplője lett. A szervezet 1943-ban meg is szerezte a hatalmat, s a maga emberét, Pedro Pablo Ramírezt emelte az elnöki posztra. Perón ekkor alapozta meg későbbi legendás népszerűségét. A Munkaügyi Hivatal elnökeként rendeletek, törvények egész sorát alkotta meg, amelyek fizetésemeléssel és állami juttatások sorával – orvosi segéllyel, szociális ellátással – valóban jelentősen javították a munkásság életkörülményein. A következő évben hadügyminiszterré és alelnökké nevezték ki, s ő volt a kormány messze legnépszerűbb tagja. Éppen ezért, amikor 1945-ben a katonai kormányzatot egy újabb katonai puccs megdöntötte, Perónt az elsők között deportálták egy börtönszigetre.

És ekkor érkezett el fiatal – 26 éves – felesége, María Eva Duarte, vagy ahogy a világ is megismerte, Evita Perón nagy pillanata: a feltűnően szép, valóban karizmatikus asszony hangjára több százezres tüntetés követelte Perón szabadon bocsátását. A hatalom tehetetlen volt, Perón előtt megnyílt a börtönkapu, és 1946 januárjára kitűzték a választásokat.

Kiváló politikai érzéke volt, a hosszú katonai rendszer után civil elnöke akart lenni hazájának. Lemondott tábornoki rangjáról, és kilépett a hadseregből. Felesége aktív kampányának sikerét is kiaknázva a szavazatok 56 százalékát szerezte meg. Számos elemében Mussolini rendszerére emlékeztetve, de fasiszta diktatúrának semmiképp nem nevezhető államot kiépítve afféle jobboldali szociális-gondoskodó szisztémát teremtett, amelyet az erős állam és a nemzeti méretű gazdasági tervezés fogalmával lehet jellemezni. Feszített ütemű iparosításba kezdett, s amit csak lehetett – a központi bankot, a vasutat, a kereskedelmi hajóflottát, a telefonhálózatot és az ipar meghatározó szektorait –, azt mind államosította, egyben felszámolta a sajtó- és szólásszabadságot, saját ideológiájára formálta a kultúrpolitikát és az oktatási rendszert.

Bár politikája, a világpiaccal való keresett és provokatív konfrontáció súlyos gazdasági válságot váltott ki, az 1951-es választásokat még megnyerte.

Demonstrálók követelik Perón szabadon bocsátását 1945. október 17-én, Buenos Airesben

Nem élvezhette sokáig a győzelem gyümölcsét: elszabadult az infláció, ennek következtében zuhant az életszínvonal, amelyet természetszerűen követtek a tiltakozások; korábbi támasza, a munkásság szembefordult vele, hatalmas sztrájkhullámok követték egymást. Végletesen megosztott lett a társadalom: peronista és antiperonista tömegek álltak egymással szemben.

A feltűnően szép, karizmatikus Evita hangjára több százezres tüntetés követelte Perón szabadon bocsátását

1955. június 16-án a hadiflotta tisztjei számos polgári áldozatot követelve bombatámadást intéztek az elnöki palota ellen. Enyhített az autoriter rendszeren, de a bukást már nem kerülhette el: 1955. szeptember 16-án újabb katonai puccs nyomán lemondásra kényszerült, s Franco Spanyolországába menekült.

Elnökségének mérlegéhez tartozik, hogy rendszere – természetesen a tudtával – valóságos mentsvárat nyújtott német, horvát és magyar háborús bűnösöknek. Többek között Argentínába menekült Mengele, Eichmann és a horvát usztasa Ante Pavelić is – utóbbi sokáig Perón biztonsági tanácsadójaként szolgált.

Majd' két évtizedes száműzetése alatt sem hagyott fel a politizálással: Spanyolországból szervezte betiltott mozgalmát, amelynek döntő része volt a terrorista cselekedetek elburjánzásában. 1972. november 17-én hazatért, és az 1973-as választásokat – 78 évesen – megnyerte. A tudtával létrehozott halálbrigádok nemcsak a szélsőjobbot gyilkolták, hanem a baloldalt is, ízlésétől nem idegenül…

Egy évig tartott harmadik elnöksége, 1974. július 1-jén szívbetegség végzett vele. Harmadik felesége, Isabel Perón követte az elnöki székben, de a rendszer már fenntarthatatlan lett. 1976-ban bekövetkezett az argentin történelem legtragikusabb és legszégyenletesebb fordulata, a Videla tábornok nevével fémjelzett katonai diktatúra, amely a chilei diktatúránál is brutálisabb és pusztítóbb volt: az eufemisztikusan „eltűntnek" nevezett meggyilkoltak számát minimálisan harmincezerre teszik. Megkockáztatható: az erőszak tombolásában a Perón alatt kifejlesztett mintáknak is részük volt. ■

WIKIMEDIA

TALLÓZÓ

Hírünk a középkori és újkori Európában

A *VILÁGTÖRTÉNET* legfrissebb, 2014/1. számának közleményei az információtörténelem néhány fontos kérdését járják körül. A tematikus összeállítás egyik tanulmányában *Radek Tünde* a középkori Magyar Királyság üzenetközvetítéssel, követjárással kapcsolatos szokásait elemzi, *Hanny Erzsébet* pedig a Buda visszafoglalása idején a Spanyol Királyságban terjedő, magyar vonatkozású hírek közlési csatornáit vizsgálja.

Mátyás könyvtárának legdíszesebb kötete, a *Mátyás-Graduale* egyházi énekeskönyv egyik lapja, keretdíszítésének alsó részén Mátyás és Beatrix címerével

WIKIMEDIA

A középkori német nyelvű krónikákban gyakran számolnak be a Magyar Királyság történetéről, amelyekbe – lévén laikus megbízóknak, mecénásoknak készültek – az igazságra való törekvés elvét követő latin krónikákhoz képest többletinformációk, máshol nem olvasható legendák, anekdoták is bekerülhettek. Épp ezért – fejti ki cikkében *Radek Tünde,* az ELTE BTK adjunktusa – vizsgálatuk újabb adatokkal bővítheti történeti ismereteinket az adott korról. A tanulmány elsősorban az Ottokar aus der Gaalnak tulajdonított, a 14. század elején keletkezett, 100 ezer középfelnémet sorban fogalmazott *Stájeri rímes krónikában* foglalt információk alapján fejti fel a Magyar Királyság nemzetközi kapcsolatait, az információközvetítés módját II. Frigyes császár halálától (1250) az alsóausztriai nemesi felkelések koráig (1309). Az osztrák, salzburgi, stájerországi eseménytörténet mellett az említett krónika kitér a magyar, a cseh, a német korona, Itália és Szicília eseményeire is, de Akkon elvesztésétől a Tatár Birodalomig is elnyújtózik a látóköre. Emellett a szerző további, német nyelvű világkrónikákat is felhasznál a magyar történelem egyes eseményeinek rekonstruálására.

Az európai hatalmak koronás fői, főméltóságai között hírnökök, hírvivők *(bote)* hozták-vitték az információt, mellettük említésre érdemes még a pápa megbízottai, a legátusok *(legat)* békéltető, a pápa személyét képviselő szerepe. A hírnökök a híráramlás mellett az uralkodók hatalmi reprezentációját is szolgálták, ez egyebek mellett számukból és rangjukból is kiderült. Jakob Unrest *Magyar krónikája* például megjegyzi, hogy Mátyás király 800 fős küldöttséget menesztett Nápolyba menyasszonyáért, Aragóniai Beatrixért: „És amikor a 76. évet írták, Mátyás király megházasodott és feleségül vette a Nápoly és Szicília királyának, Ferdinándnak – amely király a Magyarország és Jeruzsálem királya címet is viselte, mivel elődei a királyságot erre hatalommal kényszerítették és megszerezték – a lányát, a Beatrix nevezetűt, egy szép, nemesi származású, kegyelmes asszonyt. Őérte küldött Mátyás király egy kimondottan remek kíséretet és előkelő követeket." A küldöttek között egyházi és világi személyeket, lovagokat és szolgákat is szép számban találunk. A követküldésnek a leánykérés és -kísérés mellett persze más célja is lehetett: segítségkérés, hadüzenet, béketárgyalás kezdeményezése, követelések közvetítése, valamint tanácskérés. Az sem volt ritka, hogy a követeket nagy értékű ajándékokkal, sőt pénzzel halmozták el, egyrészt, hogy hazatérve uralkodójuk előtt a címzett érdekeit is megfelelően képviseljék, másrészt, hogy országukban jó hírét keltsék a külföldi monarchának – III. András halálát követően II. Vencel cseh király például ezért tette „gazdaggá" a hozzá küldött magyar követeket. A királyok mellett persze főurak, papi méltóságok, országos gyűlések vagy – külön nem nevesítve – „a magyarok" is küldhettek követeket, például az első morvamezei csatát követően Ottokár királyhoz „tanácskozás céljából". Az üzenet lehetett szóbeli és levélbe, oklevélbe vagy egyéb iratba foglalt – komolyabb súlya azonban, mutat rá a szerző, inkább az utóbbinak volt, például, amikor a pápa IV. Lászlót előbb szóban, majd írásban is figyelmeztette.

A magyarokról a kortárs német, olasz vagy spanyol híradások gyakran régi sztereotípiákban, Thököly miatt a törökökkel baráti nemzetként számolnak be

Magyarország történetének egy későbbi, ám az ország sorsa szempontjából igen jelentős időszakába enged bepillantást *Hanny Erzsébet* (főmuzeológus, a BTM Könyvtárának munkatársa) a török háborúkról a Spanyol Királyságba eljutó híreken keresztül. A spanyol földön terjedő kiadványok és a főbb európai hírcsatornák felvázolását követően a tanulmány sorra veszi a magyarországi eseményekről megemlékező hírforrásokat, kimutatva, hogy spanyol kutatók szerint az 1600-as évek elején csak alkalmilag emlékeztek meg ezekről, s még az 1640-es években is a belpolitikai fordulatok izgatták a kiadókat és célközönségüket, ám 1683 után már vezető hírként szerepeltek a törökellenes harcok. Amikor a Szent Liga seregei megindulnak Magyarország visszafoglalására, jelentősen szaporodnak a kiadványok, s ahogy a spanyol koronához tartozó területekről is egyre több önkéntes csatlakozik a keresztény koalícióhoz, a hírek csaknem fele, 1686–1687-ben pedig a 60 százalékuk a felszabadító háborúról szól. A magyarokról természetesen a kortárs német, olasz vagy spanyol híradások gyakran régi sztereotípiákban, mint a szkítáktól eredő, Thököly miatt a törökökkel barátságban lévő nemzetként számolnak be, a spanyol hírlevelek azonban e sematikus bevezetők helyett inkább a napi hírekre s a spanyol katonák tetteire koncentrálnak. Érdekesség, hogy Spanyolország bécsi követe, Carlo di Borgomanero Milánó kormányzójának írott levelében órára pontosan meghatározza Buda bevételét („tegnap, délután négy órakor") – ám e szeptember 3-ára eső dátum ellentmond a történetírásban általánosan elfogadott, egy nappal korábbi győzelemnek.

Bár az ország felszabadítása, a törökök kiűzése még hosszú évekkel később következik csak be, a szerző megállapítja: a magyarországi háború már egyre kevésbé éri el a spanyol lapok ingerküszöbét, 1700-at, az utolsó spanyolországi Habsburg-uralkodó, II. Károly halálát követően pedig minden más korabeli eseményt háttérbe szorít a közelgő spanyol örökösödési háború hírfolyama. ■

A birodalom kísértete

Az Eurázsiai Unió – ha az érintett országok parlamentjei ratifikálják az egyezményt – 2015 januárjában kezdi meg működését. Az orosz birodalmi eszme feltámasztására irányuló újabb kísérletet és Ukrajna lehetőségeit **Ara-Kovács Attila** elemzi

WIKIMEDIA

Május 29-én Vlagyimir Putyin orosz, Nurszultan Nazarbajev kazah és Alekszander Lukasenko fehérorosz elnök aláírta az Eurázsiai Unió megalapításának alapokmányát. Elsőként egy gazdasági térséget hoznak létre, melyben a jelenleg ismert elgondolások szerint a tagállamok nagyfokú szuverenitással rendelkeznek, és elsősorban a vámunióra, valamint a tőke és a szolgáltatások szabad áramlására korlátozódik az integráció. Ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy a már létező, de a jelenlegi tagoknál bővebb kört érintő biztonsági-katonai együttműködés irányába is elindulhatnak.

Hogy nem egy újabb Szovjetunió jön létre, azt nemcsak Putyin fogadkozásai tették egyértelművé, hanem az a tény is, hogy a három ország összefogásának ihletét tulajdonképpen az Európai Unió adta. Csakhogy amíg ez utóbbi a megkövetelt (a) demokratikus alapjogok tiszteletben tartásán, (b) a nemzetállami korlátok perspektivikus lebontásán, (c) a gazdaságin messze túlmutató integrációs szándékon, továbbá (d) a kulturális egység megteremtésének közös akaratán nyugszik, az úgynevezett Eurázsiai Unió mindezeket nemcsak figyelmen kívül hagyja, de lényegében létükben is tagadja.

Valószínű persze, hogy Putyinnak a jövőről szőtt elgondolásaiban benne volt, hogy egyfajta „pszeudo” európai uniós modellt megvalósítva, újraalkossa Moszkva vezetésével az egykori orosz birodalmi államkonstrukciót. Az is megeshet, hogy továbbra is ez a célja, csak taktikai okokból hallgat róla, ráadásul jelenleg ereje sincs belekényszeríteni partnereit egy efféle egyesülésbe.

Mindaz, ami napjainkban Ukrajnában zajlik, nem véletlenek következménye, hisz egyfelől beleilleszkedik a már egy ideje az orosz birodalmat reinkarnáló aspirációkba, ugyanakkor olyan – etnikai konfliktusokkal terhes – végzetes megosztottság inspirálta, ami ma Ukrajnára épp úgy érvényes, mint volt 2008-ban Grúziára. Oroszország számára önnön világpolitikai súlyának átpozicionálását nem gazdasági teljesítmény, de még csak nem is globálisan értelmezhető katonai potenciál indokolja. Pusztán a birodalma perifériáján gyakorolt erőpolitika az, mely – mint történt a 19. században a Romanovok esetében, vagy a 20.-ban Sztálin birodalomépítésének évtizedeiben is – meghatározza Oroszország „szomszédságpolitikáját”. Ahogyan korábban sem lehetett teljes értékű nagyhatalmi tényezőnek tekinteni, amely globális teljesítményekre képes, és ekként mérvadó és sikeres alternatívát jelentene vetélytársaival szemben, ma sem az. Sőt az összefüggés fordított: ahogy békés növekedési potenciáljának határaihoz ér, agresszivitása azzal párhuzamosan növekszik. Ennélfogva a nemzetközi együttműködést e birodalommal hosszú távon sohasem a „polgári szerződéses formák” uralták, hanem a mindenkori vélt vagy valós erőviszonyokon alapuló alkuk.

A rivális vagy éppen szövetséges nagyhatalmaknak tanácsos volt mindig bizonyos távolságtartással viszonyulni egy efféle Oroszországhoz, miként történt az a 19. században, amikor a világ gyakorlatilag ázsiai államként kezelte, de a 20. században is, melyet az alkalmi kényszerszövetségesi vagy nyíltan ellenséges hidegháborús politika uralt. Más kérdés, hogy milyen kényszerpályákat

PUTYIN ÁLMA, AZ EURÁZSIAI UNIÓ

Az erőfitogtatás szerves része az orosz külpolitikának – tankok vonulnak fel a 2013-as győzelem napi díszszemlén

A Független Államok Közösségének megalakulását, egyben a Szovjetunió megszűnését kimondó okmány aláírása 1991. december 19-én. Putyin feltámasztja a birodalmat?

WIKIMEDIA

szabott a földrajzi közelség olyan államok számára, amelyeknek nem volt katonai-gazdasági erejük ellenállni a moszkvai szándékoknak. Ezen országok állandó lavírozásra kényszerültek abban az erőtérben, amelyet egyrészt a nyugati demokráciák, másrészt egy állandó gazdasági krízissel küzdő, s ugyanakkor a despotizmusból kinőni képtelen birodalom alkalmi szövetsége uralt. A „nyugalmi” állapotban lévő nagyhatalmi tömbök közötti egyensúlykeresés sem volt – talán a két világháború közötti Csehszlovákiát kivéve – sikeres, de ha egy eszkalálódó, tartósnak ígérkező konfliktusban próbáltak felszínen maradni, akkor többnyire olyan kompromisszumokra kényszerültek, amelyek a helyzet vesztesévé tették őket. A körülmények e téren ma is hasonlóak, azzal a különbséggel, hogy az egykori Közép-Európa és a Baltikum már az Unió része, államaik tagságot szereztek a NATO-ban. A NATO-tagság ezen országok kötelességszerű védelmét is jelenti, s egyben azt, hogy szabadságuk nem áldozható fel egy világháború elkerülése érdekében. A hatalmi tömbök közötti befolyási alkuk tárgyává tehető területek leszűkültek és keletre tolódtak. Oroszország eurázsiai uniós birodalomépítési törekvései épp azt a célt szolgálják, hogy még önként se lehessen más nemzetközi tömb csapatába átigazolni, amely lehetőség többé-kevésbé nyitva volt az elmúlt negyed évszázadban.

Ebben a helyzetben vannak azok a posztszovjet államok, amelyek 1991-et, a Szovjetunió széthullását követően is még orosz érdekszférában ragadtak, s „színes forradalmaik” révén próbáltak olykor kitörni abból. Ezen államok sorában a legjelentősebb Ukrajna, nemcsak méretei és gazdasági potenciálja okán, de azért is, mert ha háromszáz év után végre sikerülne végképp kiválnia az orosz együttélésből, azzal Oroszország számára erősen csorbulna a nagyhatalmi státusz látszata. A Majdanon lezajlott események már most stratégiamódosításra kényszerítették a Kremlt. Elvégre az Eurázsiai Unió Ukrajna nélkül nem lesz az, aminek – az orosz elképzelések alapján – lennie kellett volna. Egyrészt sokkal távolabb kerül Európától, attól az entitástól, mellyel az Orosz Föderáció létrejötte óta kereskedelmének és kulturális kapcsolatainak legnagyobb részét bonyolította. Másrészt túlsúlyba kerül benne az ázsiai elem. Moszkvát ez kiszolgáltatottabbá teszi Kínának, s mintegy túszává a közép-ázsiai, már dinasztikussá fejlődő posztszovjet maffiaállamoknak (Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán).

Orosz rulett a Kárpátalján

A Krím félsziget 2014 márciusában történt megszállása ezért – nagy valószínűséggel – csak kezdetnek tekinthető. Az orosz rendszer saját renoméján már nem sokat ronthat, így arra számíthatunk, hogy vélt vagy valós érdekeit – nem utolsósorban az egykori katonai-gazdasági komplexum egységének helyreállítását, amely jelentős beszállítói kapacitásokkal rendelkezett az Ukrajna területén működő ipari létesítmények révén – gátlásoktól mentesen fogja majd érvényesíteni. A főpróba a Krímben már lezajlott a fegyverek árnyékában, ám a wilsoni elvekre utaló népszavazással. Bár a végeredmény egy pillanatig sem volt kétséges, mégis: a látszatokra sem ügyelve, csalással hagyta jóvá a félsziget lakossága Vlagyimir Putyin akaratát. (Csak Szimferopolban 123 százalék volt az igenek aránya…) A terjeszkedés következő lépése a Donyeck-medence szintúgy részben oroszok által lakott ipari övezeteinek, illetve Odesszának és a tengermelléknek „puha annektálása” lehet. Ezzel lényegében megszűnhet Ukrajna tengeri kijárata, és elveszhetnek számára a kontinentális talapzat fontos szénhidrogén-lelőhelyei is.

Azáltal, hogy a formálisan még a Moldovai Köztársság részeként szereplő, Tiraszpol székhelyű, Moszkva által támogatott apró bábállam, Transznyisztria kinyilvánította csatlakozási óhaját Oroszországgal, Ukrajna bekerítésének egy újabb fejezete bontakozik ki előttünk. Odessza potenciális annexiójával, s azzal, hogy a délnyugati ukrán területek kisebbségeit, így a gagauzokat Moszkva máris fellármázta Kijevvel szemben, Transznyisztria révén összefüggő, orosz befolyás alatt álló terület jön létre, amely Ukrajna kiszolgáltatottságát az orosz birodalom felé nagymértékben megnöveli, miközben a nyugati szolidaritást megdrágítja.

A krími és különösen a transznyisztriai események következtében a megcsonkított Moldovai Köztársaság bemenekülni kényszerülhet egy gyorsan tető alá hozható unióba Romániával. Moldovai politikusok és elemzők ennek feltételeit már nyíltan mérlegelik: egyesek szerint ahhoz, hogy ez azonnali uniós – és persze NATO- – garanciákat jelentsen, a teljes egyesülés elkerülhetetlen; ennek nagyrészt megvannak nemcsak a gazdasági és regionális feltételei, de erősíti a tradíció is, a közös nyelvtől a közös nemzeti szimbólumokig. Mások, tekintettel az itt ➢

A Nyugattól „visszahódítandó” államok
Lettország
Litvánia
Észtország

A kínai befolyás alól kivonni próbált országok
Üzbegisztán
Türkmenisztán *(jelentős ásványkincs- és energiahordozó-készletek)*

is eléggé vegyes etnikai háttérre, egyfajta államszövetséget vizionálnak.

Kárpátalján pedig az orosz nacionalizmus „emberjogi” alapon már elkezdte heccelni a terület külső anyaországgal rendelkező kisebbségeit (magyarokat, románokat), reális alternatívaként meglebegtetve a lehetőséget, hogy itt a történelmi pillanat, sőt módszer az anyanemzeteikkel való egyesülésre. Csakhogy ebbe az orosz rulettbe ők elenyésző eséllyel szállhatnának be.

E kisebbségek félelmei a nyugat-ukrajnai nacionalista szélsőségesek fenyegető jelenléte miatt ugyanakkor már ma sem alaptalanok. Még akkor sem, ha nem lépnek fel hangsúlyosan kollektív kisebbségi jogaik védelmében, hiszen az oroszokkal szemben tehetetlen, frusztrált, nemzeti méltóságukban sértett ukránok indulatai kontrollálatlanul zúdulhatnak a katonai-védelmi háttérrel nem rendelkező nemzeti kisebbségekre. Különösen, ha követeléseik egy lehetséges területi elszakadás előkészítéseként lennének értelmezhetőek.

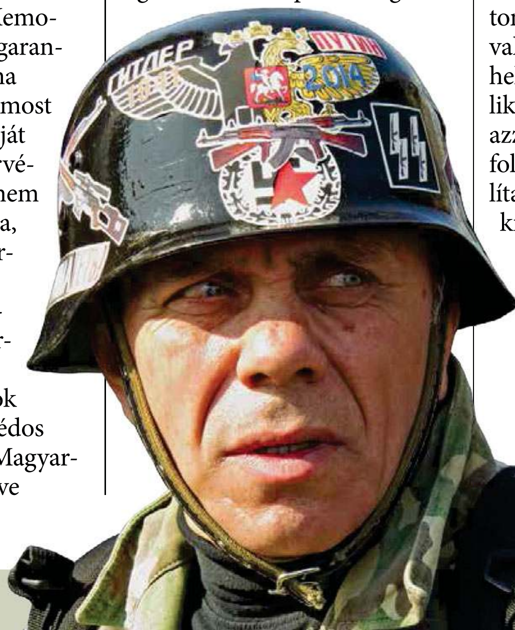
Mindezek mellett egy efféle kiszakadási kísérlethez nem létezik támogató nagyhatalom, elvégre Oroszország érdekei sem nyúlnak egyelőre túl az ukrajnai kaotikus politikai állapotok tüzelésén. Másrészt valamenynyi érintett anyaország tagja a NATO-nak és az Uniónak, s mindkét szervezet kizárja a második világháború óta kialakult határok bolygatását. Ráadásul 1994-ben a Budapesti Memorandummal még külön garanciákat is vállaltak Ukrajna határainak védelmére, s most a Krím félsziget annexióját elsősorban ennek jogi érvényével támadják. Arról nem is beszélve, hogy Ukrajna, bár elsősorban nem energiatermelő állam, de az energiatranzitban kulcsszerepet játszik, s így bármilyen ellenségeskedés, de akárcsak a kapcsolatok romlása számos szomszédos uniós állam, leginkább Magyarország és Szlovákia, illetve Románia energiabiztonságát veszélyeztetné.

Sokan sokáig kételkedtek abban, hogy az ukrajnai fejlemények elvezetnek a Krím félsziget elszakításáig. Hogy mégis így alakult, abban nem csekély szerepet játszott a nemzetközi élet főszereplőinek, az Egyesült Államoknak és az Európai Uniónak

A Szovjetunió tényleges nagyhatalom volt, a mai Oroszország viszont nem az

a tehetetlensége, nem kevésbé az a kitartó kétértelműség, amivel Moszkva céljai elérésére törekedett. De ne legyünk igazságtalanok. A Nyugat visszafogottságát és defenzív magatartását elsősorban az magyarázza, hogy sokkal, de sokkal kevesebb vesztenivalója volt, mint az oroszoknak. Mindezek elkerülése végett Moszkva nagyon nagy kockázatokat vállalt, aminek még csak ezután kell megfizetnie az árát.

Az oroszok visszaszereztek egy rendkívül elmaradott, de többségében oroszok által lakott, a térségben stratégiai pozícióval rendelkező, de a Dunántúlnál lényegesen kisebb földdarabot. Cserébe ezért elveszítették a világ bizalmát; országuk megítélése jelenleg a Szovjetunióval azonos, persze azzal a nem mellékes különbséggel, hogy a Szovjetunió tényleges nagyhatalom volt, a mai Oroszország pedig sem katonai, sem gazdasági értelemben nem az. Moszkvának elemi érdeke lett volna, hogy a globális térben politikai-gazdasági együttműködő fél legyen, a Krím félsziget megszállásával viszont eljátszotta az esélyt, hogy mindennek előnyeiből perspektivikusan részesüljön.

Ukrán tüntető, sisakján a felirat: „Hitler, 1941 – Putyin, 2014”

Ezzel egy időben mintegy a Nyugat ölébe hullott Ukrajna, amelynek lakossága előtt Moszkva lezárt mindenféle alternatívát. Nem kétséges, az ukránok többsége ezt követően minden lehetőséget megragad, ami Oroszországgal szembeni, azzal ellentétes érdekeit szolgálhatja. Nem csekély teher persze Ukrajna bajainak menedzselését magunkra vállalni, de az ezért fizetett ár később – gazdasági (piaci) és politikai (geostratégiai) szempontból egyaránt – megtérül. Minél hamarabb ismeri ezt fel Washington és Brüsszel, annál előnyösebben alakíthatja majd saját közös transzatlanti jövőjét. Február utolsó napjaiban még annak fenyegető rémével voltunk kénytelenek együtt élni, hogy Románia, Magyarország, Szlovákia, Lengyelország és a Baltikum egy hidegháborús ellenféllel szomszédos, ma viszont Kijev távolabb tudja tőlünk tartani Oroszországot, még akkor is, ha Vlagyimir Putyin legújabb mesterkedései folytán Ukrajna egyfajta „finlandizálódó” berendezkedésre kényszerülne.

Azzal, hogy az ukrajnai válság teljesen békés lezárása nem sikerült, a krízis valóban új, katonai fázisához érkezett. Nem valószínű ugyanakkor, hogy a helyzet tényleges katonai konfliktussá szélesedne, minthogy azzal Moszkva felgyorsítana egy folyamatot, amit ugyan megállítani nem tud, de érdeke, hogy kiteljesedését elodázza. Ez mindenképpen egy új hidegháborús helyzetet idéz elő, amihez a Nyugatnak is minél előbb adaptálódnia kell.

A hidegháború elkerülhető lenne, ha Putyin mögött nem állna ott az oroszok 70 százalékos – és egyre növekvő – támogató többsége, de ott áll, s Putyinnak, ha hatalmon akar maradni, ki kell elégítenie honfitársainak nagyhatalmi illúzióit. Kerül, amibe kerül.

A Nyugat már megfogalmazott büntető rendelkezései – ebben szinte mindenki egyetért – csak a kezdetei lehetnek azoknak az intézkedéseknek, amelyeket okvetlenül és következetesen végre kell hajtani.

Nem elég olyan utazási, vízum- és banki műveleteket érintő korlátozásokat bevezetni, amelyek csak a kormányzathoz közelállókat, esetleg politikusokat sújtanak, de ezeket ki kell terjeszteni azon gazdasági körök tagjaira is, akik az elmúlt évtizedben elözönlötték az európai fővárosokat és üdülőhelyeket, illetve bevásárolták magukat a nyugati ingatlanpiacokba, rátették a kezüket újságokra, labdarúgócsapatokra, néhol egész iparágakra. Ez egyértelmű üzenet lenne nemcsak az orosz politikának, de annak a 70 százaléknak is, amelyik elvárja Putyintól az erőszakos fellépést a nemzetközi életben.

Korlátozni kell az orosz titkosszolgálat és felderítés nyugati mozgásterét. Számos egyértelmű bizonyíték van rá, hogyan próbálják – például szélsőséges pártok révén – befolyásolni a nyugati közvéleményt és politikát.

Európa csak az energiaforrások – földgáz, részben olaj és nukleáris technológia – miatt van kiszolgáltatva Moszkvának. Sürgősen alternatívákat kell keresni, hogy a kontinens államai fokozatosan más forrásokból elégítsék ki szükségleteiket. Azokat a munkálatokat, amelyeknek kivitelezése még nem kezdődött el, azonnal fel kell függeszteni, illetve fel kell mondani a vonatkozó, már megkötött szerződéseket.

El kell érni, hogy az Unió tagországai, illetve azok az államok, amelyek a transzatlanti közösség tagjai, egységesen és szolidárisan lépjenek fel Moszkvával szemben. ■

A szerző külpolitikai szakértő

Visszanéző

Ünnep a hídon

1964

A megsemmisült Duna-hidak közül az 1945. január 18-án felrobbantott Erzsébet híd újjáépítését végezték el a legkésőbb. Ez részben azért is történt így, mert a megnövekedett járműforgalom igényei miatt szükség volt a híd kiszélesítésére.

A 10 méteres szélesítés viszont az eredetihez hasonló konstrukció szerint nagyjából 4 ezer tonnával növelte volna a szerkezet súlyát, így lánchíd helyett kábelhídként épült újjá az Erzsébet híd. Az építkezés végül 1959-ben, Sávoly Pál mérnök tervei alapján indult meg, az átkelőhelyet pedig 1964. november 21-én adták át újra a forgalomnak.

A Fortepan gyűjteményében található, Nagy Gyula készítette felvételen a szerkezetkész állapot ünneplése látható.

FORTEPAN

BOR

Horthy Miklós emlékezete

A kormányzó személyének és politikájának megítélése jelentős változáson ment keresztül nem csupán a lemondatása óta eltelt hét évtizedben, de gyakorlatilag már első kormányzati szerepvállalását követően. **Romsics Ignác** ismerteti a legjellemzőbb Horthy-képeket és a hozzájuk kötődő vitákat

HORTHY MIKLÓS, Magyarország 1920 és 1944 közötti kormányzójának megítélése azóta vita tárgya a magyar közéletben, hogy 1919 nyarán, Szegeden belépett a Tanácsköztársaság megdöntésére törekvő ellenforradalmi kormányba, és fővezérként elkezdte szervezni a Nemzeti Hadsereget. Az 1920-as évek elején három egymással ellentétes Horthy-kép körvonalazódott a politikailag tudatos lakosság körében: az *országmentőé*, a *véreskezű gyilkosé*, s végül a *felségárulóé*, illetve *trónfosztóé*.

Országmentőnek a hagyományos elit csoportok mellett elsősorban azok a tulajdonos rétegek tartották Horthyt, amelyeknek a vagyonát a Tanácsköztársaság alatt részben vagy egészben szocializálták, továbbá azok a kisemberek, akik bármilyen okból szembekerültek a proletárdiktatúrával. Számukra lehettek hihetők azok a propagandaanyagok, amelyek az 1919-es kommünt a legnagyobb magyar nemzeti katasztrófákkal, Muhival és Moháccsal helyezték egy szintre, magát Horthyt pedig a magyar történelem legnagyobb alakjaihoz, Árpád vezérhez, Szent Istvánhoz, a második honalapítóként emlegetett IV. Bélához, a törökök ellen harcoló Hunyadi Jánoshoz és Mátyás királyhoz, valamint a későbbi függetlenségi harcok vezetőihez, II. Rákóczi Ferenchez és Kossuth Lajoshoz hasonlították. Horthy maga is ilyen képet igyekezett sugallni magáról. Általában – mint például az 1919. november 16-ai budapesti bevonulása alkalmával is – a „nemzetközi hazugságok" ellen föllépő „nemzeti eszme" és a „keresztény morál" pártok fölött álló képviselőjeként jellemezte magát. Az országmentő képét közvetítő propagandaanyagok közül egyik legismertebbé az a plakát vált, amelyen két izmos kar egy hajó kormánykerekét fogja a vörös színnel jelölt háborgó

Horthy híres fehér lovas bevonulása Budapestre a Nemzeti Hadsereg élén, 1919. november 16-án JOBBRA: **A fehérterrort bíráló cikkei miatt elrabolt és meggyilkolt Somogyi Béla *Népszava*-főszerkesztő tüntetéssé változott temetése 1920. február 22-én**

tenger felett. A grafika alatt – a dekódolást megkönnyítendő – zöld alapon fehér betűkkel szedve állt a név: „Horthy!"

A *„véreskezű gyilkos"* képe a keresztény-nemzetinek nevezett új rendszer demokratikus és kommunista ellenzékének köreiben alakult ki. Alapja az 1918–1919-es forradalmárokkal és zsidókkal szemben alkalmazott fehérterror volt, amely több száz – megalapozott becslések szerint is több mint 1000 – halálos áldozattal járt. Olyan dokumentum, amely minden kétséget kizáróan bizonyítaná, hogy fővezérként Horthy utasítást adott volna a kivégzésekre, mindmáig nem került elő. Az viszont, hogy tudott a gyilkosságokról, és sokáig nem lépett fel kellő szigorral a tettesekkel, vagyis a Nemzeti Hadsereg néhány tisztjével szemben, minden kétség fölött áll. A fehérterror szörnyűségeinek összekapcsolása Horthy nevével tehát teljes mértékben indokoltnak tekinthető, még ha felelősségének mértéke vitatható is.

A MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) jelvénye

Minden kétség fölött áll az, hogy tudott a gyilkosságokról

Az országmentő fővezér pozitív képével szemben kibontakozó ellenkultusz kialakításában eleinte a budapesti baloldali lapok játszottak fő szerepet. 1920 márciusától, amikor Horthyt államfővé választották, a hazai kritika lehetősége beszűkült. A kormányzó ellenkultuszának elsődleges terjesztői ezt követően a külföldön megjelenő lapok, valamint az emigráns forradalmi vezetők emlékiratai voltak. Egyikük, Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány volt minisztere így értékelte Horthyt és rendszerét. A „Horthy-diktatúra" – írta – szavakban a „kereszténységet tette kormányzati elvvé", ám a valóságban „az akasztófa, a deres, a kínvallatás vált a magyar közélet szimbólumává". (Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás*)

A Habsburg-uralkodóházhoz hű elitcsoportok – az arisztokraták és nagypolgárok egy része, a katolikus felsőpapság, egyes katonatiszti csoportok –, valamint a hozzájuk kötődő középrétegek körében ugyancsak markánsan negatív Horthy-kép alakult ki. Ennek azonban nem a fehérterror, hanem IV. Károly 1921-es visszatéréseinek a megakadályozása, illetve november 6-ai *trónfosztása* volt az alapvető oka. Bár szavakban Horthy a legitimistákhoz hasonlóan IV. Károlyt ismerte el Magyarország törvényes uralkodójának, a külső körülményekre hivatkozva kétszer is szembeszegült a király trónfoglalási kísérleteivel. Márciusban még szavakkal győzte meg Károlyt tervének átmeneti feladásáról, októberben viszont fegyverrel kényszerítette az ország elhagyására. Majd hozzájárult a trónfosztáshoz és számos vezető legitimista néhány hónapos bebörtönzéséhez.

1921-es viselkedését a legitimista tábor sohasem bocsátotta meg Horthynak. Egymás között uborkafára felkapaszkodott hitvány szószegőnek és felségárulónak tartották, akivel, ha csak lehetett, kerülték a társadalmi érintkezést. Megvetésüket és Károlyhoz, majd 1922-es halála után annak feleségéhez, illetve fiához, Ottóhoz való ragaszkodásukat számos módon kifejezésre juttatták. Nyíltan Horthy-ellenes kampányba azonban ők sem kezdhettek, ➤

és tömegbefolyással is egyre kevésbé rendelkeztek.

A kormányzó kultusza

Az 1920-as évek elején még nyitott kérdés volt, hogy az egymással versengő Horthy-képek közül melyik kanonizálódik, s válik széles körökben elfogadottá. A rendszer 1921-től kezdődő belső és külső konszolidációja azonban, amely Horthy Miklós államfői pozíciójának a megszilárdulását is maga után vonta, néhány év alatt eldöntötte ezt a dilemmát. A baloldal és a legitimisták negatív Horthy-képei megmaradtak, ám hatásuk szűk körökre korlátozódott. Az országot megmentő erőskezű katonaember és az ezt egyre inkább kiegészítő országépítő kormányzó képe viszont, melyet az egész állami apparátus propagált, egyre szélesebb körökben rögzült. Különösen így volt ez a felnövekvő fiatalabb korosztályok esetében, amelyek tagjai saját tapasztalatok híján döntően az iskolákban tanultak alapján képzelték el maguknak az 1919–1921-es, majd az azt követő időszakokat.

A negatív Horthy-képek megmaradtak, ám hatásuk szűk körökre korlátozódott

A Horthy-kultusz csúcspontja az 1938 és 1943 közötti időszakra esett. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa szerint ebben a 6 évben 28 Horthyval foglalkozó kiadvány jelent meg itthon és külföldön. Az azt megelőző 18 évben, vagyis 1920 és 1937 között viszont csak 17. A sort a *Pesti Napló* egyik újságírójának, báró Doblhoff Lilynek az életrajza nyitotta meg 1938-ban. A kormányzó 70. születésnapjára megjelent több mint 300 oldalas életrajz először számolt be részletesen Horthy családjáról és gyermekkoráról, tengerészéveiről és udvari szolgálatáról, a világháborús eseményekről és fővezéri, majd kormányzói tevékenységéről. A Nemzeti Hadsereg egyes alakulatainak „kilengéseit" Doblhoff azzal indokolta, hogy „polgárháború dúlt az országban, és ezek a magánbosszúk hozzá tartoztak a polgárháború világához". Vagyis az önkényes kivégzések a rendteremtés elkerülhetetlen velejárói voltak. IV. Károly visszatéréseivel kapcsolatban Doblhoff egyértelműen Horthynak adott igazat. Elismerte, hogy mindkét oldalt „igaz hazaszeretet vezette", ám a helyzetet nem Károly, hanem Horthy mérte fel helyesen. (Br. Doblhoff Lily: *Horthy Miklós*)

Ugyancsak 1938-ban jelent meg az a csaknem 600 oldalas genealógiai munka, amelynek szerzője azt igyekezett bizonyítani, hogy a Horthyk nemessége jóval a 17. század előtti időkre, „a szabad székelység világába nyúlik vissza", s hogy a kormányzó közvetlenül az Árpád-házi királyok leszármazottja. (Sándor József: *Vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója és népe az Árpádházi királyok vérében*) Ennek a minden alapot nélkülöző állításnak a közvetlen célja az lehetett, hogy a tettei alapján már eddig is a magyar történelem nagyjai közé sorolt kormányzó nimbuszát származási-vérségi kötelékek kimutatásával növeljék. A közvetett cél pedig egy esetleges Horthy-dinasztia legitimitásának történeti megalapozása volt.

IV. Károly ekkor még barátságos fogadtatása 1921-ben, a győri vasútállomáson
FENT JOBBRA: **Egyetemi hallgatók a „budaörsi csatában"**

„Róbert bácsi" ételt oszt, valamikor az 1920-as évek végén
LENT: **A válság után az ipar is magára talált – a csepeli kerékpárgyár egyik munkaterme**

Az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején kulmináló Horthy-kultusznak a két évtizedes kormányzóság és az 1938–1940-es évfordulók mellett volt egy további fontos oka is: az 1938 és 1941 közötti revíziós sikerek. Az 1938-as első bécsi döntést követő felvidéki, majd az 1940-es második bécsi döntést követő erdélyi bevonulásról külön filmek készültek, s az újságok lelkes hangú riportokban számoltak be a történelmi városok visszatéréséről. Ezeknek az eseményeknek a központi alakja mindig Horthy Miklós volt. 1919–1920-ból ismerős

fehér lován számos alkalommal ő vezette az ünnepélyes bevonulásokat, máskor díszes emelvényről tekintette meg az elvonuló csapatokat. Közben számos rövid beszédet mondott, és még több könnyeivel küzdő és a sírástól gyakran elcsukló hangú szónokot hallgatott meg. Az addig szokásos országmentő és országépítő *epitheton ornans*ok (díszítő jelzők) mellé ekkor kapta Horthy az országgyarapító, illetve hongyarapító állandó jelzőt.

Az élő személyeket övező kultuszok természetéhez tartozik, hogy idővel azok tárgyai is hinni kezdenek saját nagyszerűségükben és rendkívüli képességeikben. A 20. századi diktátorok közismert jellemtorzulásai megrendítően tanúskodnak ezekről a lelki folyamatokról. Horthy sohasem akart olyan diktátor lenni, mint Hitler, Mussolini vagy Sztálin. Ehhez túlságosan a 19. századi ókonzervatív eszmények embere volt. Jogkörének szélesítésére azonban folyamatosan törekedett, s az 1930-as évek végétől a kormányzói méltóság családján belüli átörökítését is ambicionálta. Környezetében pedig még a dinasztiaalapítás gondolata is felmerült. A legitimisták kicsiny, de befolyásos táborában ezek a tervek természetesen erős ellenállást váltottak ki. De ellenezte a szélsőjobboldal is, amely nehezményezte a kormányzó és családja angolbarátságát. Mindezek miatt 1942 februárjában csak Horthy idősebb fiának kormányzóhelyettessé választására került sor. Ennek jelentőségét viszont Horthy István röviddel ezután bekövetkező tragikus halála annulálta.

Változó perspektíva

Miután 1944. október 16-án átadta a hatalmat Szálasi Ferencnek, Horthy 1949-ig Bajorországban, azt követően pedig 1957-es haláláig Portugáliában élt. Történelmi szerepének megítélése eközben itthon alaposan megváltozott. 1944–1945-ben azok a baloldali erők kerültek hatalomra, amelyek 1919 őszén és az 1920-as évek elején „*gyilkosként*” tekintettek rá, s amelyek a rendszer kanonizált pozitív Horthy-képét sohasem fogadták el. A kormányzó második világháborús szereplése újabb érveket adott számukra lesújtó véleményük fenntartásához. Az 1945 előtt indoktrinált társadalmi csoportok körében továbbélő Horthy-kultusszal szemben az új rendszer ezért szisztematikusan törekedett egy olyan ellenkultusz kialakítására, amely

a kormányzó minden érdemét elvitatta, és működését a magyar történelem mélypontjaként mutatta be.

A magyar történelem marxistának nevezett új szintézise, az először 1951-ben kiadott *A magyar nép története,* amelyet éveken át középiskolai tankönyvként is használtak, így rögzítette ezt a képet: a Nemzeti Hadsereg „tömeggyilkos banda” volt, amely a Monarchia „népellenes tisztjeiből, kulákokból és a társadalom lezüllött söpredékéből” jött létre. Vezére, Horthy Miklós „a Habsburgok egykori szolgálója” és „a cattarói matrózok felkelésének leverője” volt, aki csak „törve beszélt magyarul” és „munkásgyűlöletéről, szovjetellenességéről” volt ismert. A „fehérterror rémtetteiért” Horthy az „antant-imperialistákkal” és „bandájával” együttesen tartozik felelősséggel. Az 1920–1921-ben létrejött rendszer „első pillanattól kezdve fasiszta”, kormányzója pedig „véreskezű katonai diktátor” volt, akinek a Jugoszlávia elleni 1941-es támadásért, a Szovjetunió elleni „rabló-hadjára-

A szélsőjobboldal a kormányzó és családja angolbarátságát nehezményezte

tért”, az 1944. márciusi német megszállás ellenállás nélküli tudomásulvételéért, a vidéki zsidóság deportálásáért, és végül az októberi kiugrás sikertelenségéért és Szálasi hatalomátvételének a legitimálásáért egyaránt viselnie kell a felelősséget.

A dinasztikus utódnak kiszemelt, 1941-ben született „Istvánka”
FENT: **A *Tolnai Világlapja* címlapján az 1942 elején kormányzóhelyettessé választott Horthy István látható apja oldalán**

A magyar történetírás 1956 után kezdődő reprofesszionalizálódása Horthy tevékenységének árnyaltabb megítélését vonta maga után. Az új magyar történeti szintézis 8. kötetéből, amely 1976-ban jelent meg, a legtöbb korábbi valótlanság és rosszindulatú túlzás kimaradt. Az L. Nagy Zsuzsa által jegyzett miniportré szerint 1919-ben Horthy azért jutott vezérszerephez, mert „ismert nevű katona” volt, aki „határozott fellépésével” impresszionálta a Szegeden gyülekező tiszteket. „A legfőbb közjogi méltóságba való emelkedését” pedig „az 1920 elejére kialakult viszonyoknak, belpolitikailag a katonai csoportnak, nemzetközileg az angol politikai támogatásnak köszönhette.” „Negyedszázadon keresztül […] azért őrizhette meg pozícióját, mert kormányzóként […] eltávolodott a szélsőjobboldali katonai csoporttól […] és alkalmazkodott az uralkodó osztályok általános érdekeihez.” Az egyes fejezetekben meggyőzően érveltek a szerzők amellett, hogy a különítményeket „Horthy jóváhagyásával” számolták fel, hogy IV. Károly visszatérési kísérletei azért is kudarcra voltak ítélve, mert „az antant egyértelműen kiállt Horthy mellett”, stb … Második világháborús szerepével kapcsolatban Juhász Gyula utalt rá, hogy a felbomlott Jugoszlávia elleni támadáshoz való csatlakozásra nem Horthy, hanem a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács döntése alapján és Teleki előterjesztésének megfelelően került sor. Hogy 1944 márciusában a kormányzó „először megdöbbenéssel és felháborodással utasította vissza a megszállást”, amelyet végül heves viták és súlyos lelki tusa után vett csak tudomásul. Hogy addigi passzivitásával szakítva, július elején „a további ➤

deportálást lényegében leállította", s ezzel megmentette a budapesti zsidóságot. (*Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. Főszerk.: Ránki György)

A rendszer jellegének megítélésével kapcsolatban a történészek körében erősödött az a vélemény, hogy a Horthy-rendszer sem fasizmus, sem diktatúra nem volt, hanem leginkább konzervatív jellegű korlátozott parlamentarizmusként írható le. Az MSZMP KB ideológiai titkára azonban még 1986-ban is arra figyelmeztetett, hogy a „Horthy-rendszer fasisztoid jellege", illetve „hol nyíltabb, hol burkoltabb diktatúrája" kétségbevonhatatlan tény, s „e reakciós politika számára […] nem adható felmentés, és nem érdemli meg a mentegetést". (Berecz János: *Gondolatok a nemzet és a munkásmozgalom történetéről.* Társadalmi Szemle, 1986/6.)

A korszak legnagyobb eseményére, az Eucharisztikus Kongresszusra érkező Pacelli bíboros üdvözlése 1938. május 24-én
LENT: **A kormányzó 1938-as németországi látogatásán a Führerrel. A volt tengerészt elbűvölte a kieli haditengerészeti bázis**

Újraértékelők és apologéták

Az 1989–1990-es rendszerváltással az addigi történeti kánon ismét érvényét vesztette. A nemzeti múlt újbóli birtokbavétele elkerülhetetlenné tette a közelmúlt eseményei és főszereplői megítélésének újragondolását. A Horthy újraértékelésével kapcsolatos történetpolitikai diskurzusban kiemelkedő helyet foglalt el a kormányzó 1993-as újratemetése és az azt övező sajtópolémia. Az ekkor megjelent könyvek, sajtócikkek és interjúk világosan mutatták, hogy a jobboldali pártok körében határozott törekvés bontakozott ki Horthy rehabilitálása érdekében.

Az 1993-as megszólalások közül legnagyobb jelentősége Antall József miniszterelnök interjújának volt. Antall úgy vélte, hogy a fehérterror a vörösterrorra adott „reakció" volt, amelyet Horthy nem szított vagy eltűrt, hanem segített „megfékezni". Kormányzóságának alternatívája nem volt; az „októberi forradalom köztársasága" „egyszerűen alkalmatlan volt a folytatásra"; s nem jelentett reális lehetőséget IV. Károly tervezett restaurációja sem. Az adott helyzetben „Horthy Miklós kormányzósága volt az egyetlen lehetőség, ami az országot stabilizálhatta kül- és belpolitikai szempontból". A kormányzó „soha nem vétett az alkotmányos jogfejlődés és az alkotmányos monarchia ellen", és „egyszerre volt élesen antikommunista és antináci". Nem tudni, mi alapján, de Antall kijelentette azt is, hogy „nem lehet Horthy antiszemitizmusáról beszélni az I. világháborút követően", és hogy 1941-ben „ellenezte" a hadba lépést. Ezek az állításai egyszerűen légből kapottak. A deportálásokat, melyekre a „német megszállás után került sor" – hangsúlyozta Antall –, „súlyosan el kell ítélni". Ám Horthy, miután „a legkisebb önálló cselekvési lehetőséghez jutott", „megmentette a budapesti zsidóságot". Mindezek alapján Antall Horthyt olyan „magyar hazafinak" tartotta, akit a politikának „a nemzet folytonosságában, a nemzet tudatában tisztességgel el kell helyezni". (*Interjú Horthy temetéséről Antall József miniszterelnökkel.* HIR-LAP melléklete, 1993. szept. 1.) A miniszterelnök ezen utolsó mondata *expressis verbis* is kifejezte az újjáéledő magyar konzervatív és egyéb jobboldali irányzatok azon törekvését, hogy az 1949 és az 1989 közötti kommunista időszakot minden differenciálás nélkül „antikorszakká" minősítve az 1919 és 1945 közötti periódust és annak vezetőit a nemzeti történelem vállalható örökségeként hagyományvilágukba illesszék.

Az elmúlt 15 évben folytatódott a Horthy történelmi szerepe körül 1993-ban kibontakozott identitáspolitikai vita. 2001-ben jelent meg magyarul Thomas Sakmyster amerikai történész 1994-es munkája, amely Horthy 1919 és 1944 közötti tevékenységét mutatta be. A professzionalizmus követelményeinek mindenben megfelelő biog-

ráfia Horthy-képe lényegében azonos azzal, amit a magyar történetírás az 1970-es és 1980-as években körvonalazott. (Thomas Sakmyster: *Admirális fehér lovon*) Alapvetően ugyanez mondható el Bencsik Gábor ugyancsak 2001-ben megjelent ismeretterjesztő jellegű munkájáról is, és még inkább fiatal doktoranduszom, Turbucz Dávid 2011-ben kiadott – minden szempontból szakszerű és kiegyensúlyozott – kismonográfiájáról. (Bencsik Gábor: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora*. Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*)

Sakmyster, Bencsik és Turbucz munkáinál jóval nagyobb olvasóközönséget vonzottak ifj. Horthy István nejének, gróf Edelsheim Gyulai Ilonának az emlékiratai, amelyek 2000-ben láttak napvilágot. A grófnő azzal a szándékkal fogott tollat, hogy utódai – és nyilván olvasói – „megtudják az igazságot, és ne kelljen azon tűnődniük, hogy mi az igaz a náci és kommunista rágalmak papírra vetett garmadájából". Mivel az 1930-as évek előtti időszakokat a szerző lényegében nem tárgyalja, a kormányzó életpályájának vitatott fejezetei közül csak az 1944-essel,

A rendszerváltással az addigi történeti kánon ismét érvényét vesztette

és ezen belül is csak a zsidók deportálásával foglalkozik érdemben. A vidéki zsidóság deportálása miatti felelősség alól a grófnő mentesíteni próbálja Horthyt. Majd azt állítja, hogy

Német csapatok bevonulása Budapestre
LENT: **Magyar zsidók érkezése Auschwitzba, 1944 júniusában**

a budapesti zsidók deportálását nem a hazai és külföldi tiltakozások, hanem a július 3-án megkapott ún. Auschwitz-jegyzőkönyv alapján állította le a kormányzó. Vagyis miután

megtudta, hogy a zsidókat nem dolgozni viszik, hanem megsemmisítő táborokba. A tanulságokat összegző soraiban a szerző nem habozott az első világháború utáni helyzetet az 1989-es rendszerváltás utánihoz hasonlítani, s Horthy akkori tevékenységét követendő példaként napjaink Magyarországa elé állítani. Horthy Miklós – írta – 1919-ben „új energiákat hozott, amit valaki vérátömlesztésnek nevezett. A mai helyzetben is szükség van ilyenfajta energiára." (Gróf Edelsheim Gyulai Ilona: *Becsület és kötelesség*. I–II. köt.)

Néhány évvel ez után, 2007 tavaszán került a mozikba Koltay Gábor Horthy-filmje. Az 1945 előtti Horthy-kultusz újraélesztésére irányuló törekvéseknek ez idáig ez a film a legeklatánsabb példája. Mint már többen rámutattak, a film nemcsak apologetikus, hanem „az apológián túlmenően súlyos valótlanságokat tartalmaz". (Ungváry Krisztián: *„A Kormányzó" 139 éves.* Népszabadság, 2007. február 12. Karsai László: *Horthy Miklós (1868–1957). Legendák, mítoszok és a valóság.* Beszélő, 2007/3.)

A Horthyval kapcsolatos szimbolikus politizálás legutóbbi fejleményei azok a javaslatok, amelyek nyomán köztéri szobrokat kívántak és kívánnak állítani neki. Erre a kormányzó halálának 50. évfordulója szolgáltatta az ürügyet. Az egyik első ilyen kezdeményezést a Jobbik Magyarországért Mozgalom elnöke tette 2007 februárjában. Vona Gábor szerint elérkezett az idő a kormányzó rehabilitálására, akiről „mind a közbeszédben, mind a politikában, mind a történelemoktatásban […] nagyon negatív kép él". Ezen szerinte úgy lehetne változtatni, ha a Kossuth téren található Károlyi-szobrot eltávolítanák, és helyébe Horthy-szobrot állítanának. Bár ez az elgondolás azóta sem valósult meg, nem állami területen és nem állami kezdeményezésre az elmúlt néhány évben több Horthy-szobrot állítottak fel az országban, és több utcát neveztek el róla. [L. erről részletesebben Pótó János *Szobordöntögetők* című cikkét lapunk előző számában. – *A szerk.*] A baloldal pártjai és befolyásos személyiségei e cselekedetek ellen minden alkalommal tiltakoztak, s azokat a Horthy-korszak ideológiai restaurációjaként vagy arra való törekvésként láttatták. A háború azóta is tart. ■

A szerző történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja

Horthy és a dinasztikus tervek

Abban szinte teljesen egységesek voltak a magyar uralkodó osztályok, hogy a Horthy-dinasztiával kapcsolatos elképzelések komolyan fel se vetődjenek a politikai életben. Messze nem ennyire egyértelmű, hogy az utódlás gondolata mennyire foglalkoztatta a Horthy családot. A kérdéssel lapunk 2011/9. számában már foglalkoztunk, alábbi írásunk akkori cikkünk alapján készült

A VISSZAEMLÉKEZÉSEK és emlékiratok ellentmondanak egymásnak, s a tisztánlátást tovább homályosítják a belpolitikai boszorkánykonyha machinációi, valamint a személyes intrikák és kegykeresések szövevényei. Ugyanis a dinasztikus ötletek felvetése és terjesztése adott esetben egyaránt alkalmas volt a kormányzó iránti rokonszenv erősítésére, de a Horthyval szembeni ellenszenv és gyanú növelésére is.

Azt azonban bizonyosan lehet állítani, minthogy ezt maga a kormányzó sem rejtette véka alá: Horthy egyértelműen szorgalmazta idősebbik fia, Horthy István kormányzóhelyettessé választását. Ez különösen 1941 novembere után foglalkoztatta, amikor 73 éves korában egy súlyosabb betegségen esett keresztül. Betegsége megriasztotta, továbbá több bizalmasa is rávette az angol–amerikai kapcsolatok erősítésére, s ennek tulajdonítható, hogy a törvény alig három hónap alatt meg is született.

A kifogástalan emberi erényekkel bíró, szerény és megnyerő személyiségű, 37 éves – 1904. decemberi születésű – Horthy István hosszabb amerikai és rövidebb angliai tartózkodása alatt kitűnő angolszász kapcsolatokra tett szert. Ily módon személye nemcsak a Horthy-híveket és a tengernaggyal ellenszenvezőket osztotta meg, hanem előtérbe kerülése azonnal külpolitikai dimenziót kapott, s kinél közvetve, kinél közvetlenül a szövetségesi orientációt vetette fel. Az „atlantisták” túlnyomó többsége támogatta, hogy a három nyelven beszélő és diplomáciai érzékkel is megáldott Horthy István magas posztra kerüljön, viszont a revíziót csakis Hitlertől remélők mindenképpen negligálni próbálták a megválasztását.

A nyilasok szimplán „zsidóbérencnek” tartották, és sajtójukban, valamint a parlamentben útszéli módon támadták a törvény elfogadását. A katolikus egyház visszás helyzetben volt: a kormányzó merev konzervativizmusa ugyan tökéletesen egybevágott a püspöki kar politikájával, azt viszont – Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímással az élen – mindenképpen el akarták kerülni, hogy a református Horthy család dinasztiaként álljon az ország élén.

Érdekes volt a németek állásfoglalása a kormányzóhelyettes-választással kapcsolatban. Pontosan tudtak Horthy István németellenességéről és angolszász rokonszenvéről, Hitler viszont – Weizsäcker külügyi államtitkár 1941. december végi feljegyzésének tanúsága szerint – ennek ellenére azon volt, hogy amíg Horthy él, a németek még közvetve se avatkozzanak be az utódlás körüli belharcokba. Ugyanis a kormányzó személyét abszolút biztos garanciának tartotta arra, hogy Magyarország megmarad a németbarát politika mellett. A kormányzóhelyettesi intézményről szóló törvényt – az ellenszavazatok elkerülése végett – a parlament 1942. február 19-én közfelkiáltással fogadta el.

Jóllehet emlékiratában Horthy kategorikusan tagadta, minden valószínűség szerint megfelel a valóságnak, hogy a kormányzóban fia tragédiája után komolyan felmerült a dinasztia alapításának terve. Nem is annyira saját megkoronázása, hanem az akkor mindössze másfél éves unokája, ifj. Horthy István – vagy ahogy a köznyelv után a szakirodalom is gyakran nevezte: Istvánka – kapcsán. (Horthy István és kisfia fotóját lásd a 25. oldalon.) Főképp Lukács Béla, a kormányzópárt elnöke, a kormányzó rokona szerette volna törvénybe iktattatni, hogy Horthy Miklós halála után unokáját királlyá koronázzák, és az elképzelésnek számos támogatója volt, s nem csak a családon belül.

A kérdéssel kapcsolatban nem lehet figyelmen kívül hagyni az e tekintetben pártatlan Galeazzo Ciano feljegyzését. Az olasz külügyminiszter 1942. augusztus végén Horthy István temetésére érkezett Budapestre. Találkozásáról Kánya Kálmán külügyminiszterrel jelentésben számolt be Mussolininak, s egyebek mellett a következőket írta:

„*Kánya:* A kormányzóhelyettes halála Magyarország számára valódi és aggasztó válságot jelent. Amit Önnek elmondok, az ezzel az eseménnyel függ össze. Előzetesen közlöm, hogy nincs hivatalos felhatalmazásom, de a miniszterelnök tud arról, amit itt elmondok, és amennyiben Ön egyetért, kész beszélni róla Önnel. A magyar politikai rendszer folyamatossága érdekében mindannyiunk által elkövetett erőfeszítések ellenére még mindig a sötétben tapogatózunk. A kormányzó mondott-e erről Önnek valamit?

Ciano: A kormányzó az utódlásról olyan problémaként beszélt, amely kiegészíti atyai fájdalmát és zavarja lelkületét. Bár nem mondta ki világosan, de miután kétszer is megemlítette unokáját, az elhunyt István fiát, megérteni véltem, hogy a kormányzónak tervei vannak ezzel a kisgyermekkel.

Kánya: Pontosan értette. A kormányzó még nem fejezte ki nyíltan, de világos, hogy dédelgeti azt az elgondolást, miszerint a fia fiára ruházná át a hatalmat. Ez kész őrület! Magyarország meglehetősen mérsékelt lelkesedéssel fogadta el fiának kinevezését, és soha nem fogadná el – legalábbis a lényegét tekintve – a kisgyermek kinevezését. Még ha ki is akarnánk elégíteni az öreg kormányzót, ez elítélendő képmutatás lenne, mivel a halála után mindez automatikusan megváltozna. A magyar nép nagyon szereti Horthyt, de senki számára nem ismeri el annak jogát, hogy egy abszurd formula alapján húsz vagy harminc évre előre meghatározza életének sorsát.”

Cianónak is az volt a személyes benyomása, hogy Horthyt felettébb foglalkoztatta „Istvánka” utódjává emelése. Naplójában azt írta a kormányzóval való találkozása után, hogy „nincsenek világos elgondolásai, de különböző utalásokból úgy látom, hogy unokáját, az egyéves kisbabát szeretné dezignáltatni. Esztelenség” – summázta véleményét az olasz külügyminiszter. ■

Az igazi Pokahontasz nyomában

Susan Castillo Street a populáris kultúra által világhírnévre emelt „nemes vadember” mítosza mögé tekintve állítja elénk azt a nőt, aki kulcsszerepet játszott a brit gyarmat első éveiben

A Pokahontaszról született ábrázolások (lásd a fenti 1616-os metszetet) leginkább az „asszimilált, könnyen kezelhető indián” képét közvetítették, aki John Smith életének állítólagos megmentésével (lent) nyerte el hírnevét

Hiába tölt be ikonikus szerepet az amerikai angol gyarmatosítás történetében, Pokahontasz alakja könnyen kisiklik az életét felvázolni igyekvő történészek kezéből. Csupán futó pillantást vethetünk rá másodkézből szerzett információk révén – amelyek egy része tartalmaz némi igazságot, a többi azonban puszta feltevés.

A róla készült művészi ábrázolásoknak szintén nem sok közük van a valósághoz – a Disney-rajzfilmben ábrázolt „nemes vadember”-től egészen a korabeli keresztény angol úriasszony portréjáig.

Tudjuk róla, hogy intelligens és karizmatikus nő volt, egyike Wahunsunacock kedvenc lányainak, aki a mai Virginia állam keleti, árapályos vidékén élő powhatan (póheten) törzsszövetség főnöke volt abban az időszakban, amikor az első angol gyarmatosítók megpróbálták megvetni a lábukat az Újvilágban.

Számos mítosz született azóta Pokahontaszról. Ezek közé tartozik állítólagos szerelmi viszonya a kanyargós katonai pályát befutó kalandorral, John Smith kapitánnyal, akinek az életét úgymond megmentette, valamint az, hogy a John Rolfe dohányültetvényessel kötött házasságát követően a szóbeszéd szerint megtagadta származását. (Az első amerikai angol település, Jamestown fejlődéséről, az indiánok és a gyarmatosítók kezdeti kapcsolatairól lásd lapunk 2013. júniusi számának erről szóló írását. – *A szerk.*)

De milyen volt az igazi Pokahontasz? Amint az az életéből kiemelt legfontosabb epizódokból kitűnik, olyan nő, akinek sokkal nagyobb része volt Jamestown túlélésében, mint gondolnánk. Ráadásul mindvégig igencsak foglalkoztatták az angol gyarmatosítók indiánokkal kapcsolatos szándékai…

Smith kapitánynak meglódult a fantáziája, amikor előadta megmentésének történetét

Egyik epizód sem tett szert akkora népszerűségre a populáris kultúrában, mint az, amikor Pokahontasz megmentette John Smith életét – mégpedig a kapitány 1624-ben megjelent, kalandozásairól szóló *Generall Historie of Virginia, New England and the Summer Isles* című könyvében olvasottak nyomán. Ám valószínűleg semmi nem úgy történt, ahogy Smith előadta. A közrendű, majd Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem által állítólag lovaggá ütött John Smith a törökök ellen harcolt Erdélyben, és katonai kalandjai során – saját elmondása szerint, ám ennek rajta kívül más szemtanúja nem volt – rendszerint egy-egy csodálatosan szép nő húzta ki őt a bajból.

Smithnek alapvető szerepe volt Jamestown kiépítésében. A gyarmatosítók többségével ellentétben kifejezetten pragmatikus figura volt, s különleges képessége volt ahhoz, hogy összegyűjtse a szükséges tudnivalókat a természeti környezettel és a bennszülöttekkel kapcsolatban, melyek révén biztosíthatta saját és telepes társai túlélését.

Miközben a Chickahominy folyón kalandozott élelem és egyéb szükséges nyersanyagok után kutatva, Smitht elfogták az őslakosok, és a magát Powhatan főnöknek nevező

Pokahontasz és Smith szerelmi leckék helyett valószínűleg nyelvleckéket adott egymásnak

Mítosz vagy valóság Pokahontasz és a kapitány szerelme?

Aki valaha is hallotta Peggy Lee amerikai énekesnő híres „Fever” (Láz) című dalát, vagy látta a Walt Disney stúdió 1995-ös, *Pokahontasz* című animációs filmjét, arra a következtetésre juthatott, hogy az angol zsoldos és az indián lány halálosan szerelmesek voltak egymásba. Ám egyetlen történeti bizonyíték sem támasztja alá ezt a feltevést.

Amikor az angol telepesek 1607-ben megalapították Jamestownt, Pokahontasz még gyerek volt. A kortárs szemtanú, William Strachey megjegyzése szerint a lány az erődöt megközelítve cigánykereket hányt a többi bennszülött csemetével együtt, „akiknek a társaságában jött s meztelenül kerekezett, ahogy azt az erődnél szokta”.

A metszet Pokahontaszt mutatja, amint megakadályozza Smith kapitány agyonverését. Nem ez volt az első alkalom, hogy a kalandor saját elmondása szerint egy szép nőnek köszönhette életét

Wahunsunacock elé hurcolták. Smith beszámolója szerint ekkor le kellett térdelnie a törzsszövetség vezetője előtt, de még mielőtt kiloccsantották volna az agyvelejét, Pokahontasz a fejére hajtotta a fejét, hogy megakadályozza csúfos pusztulását.

A kapitány talán tényleg azt hitte, hogy közeleg a vég, a nemrégiben lefolytatott antropológiai és történettudományi vizsgálatok azonban bebizonyították, hogy minden bizonnyal egy rituális befogadási szertartás részeként szimbolikus halált kellett elszenvednie ahhoz, hogy a powhatan törzsfőnek alárendelt főnökként *(werowance)* születhessen újjá.

Smith kapitány a vele történteket valószínűleg kiszínezte a szenvedélytől megrészegült Pokahontasz látomásával is. Nem véletlen, hogy verziója először 1624-ben látott napvilágot, amikor már nem akadt senki, aki első kézből megcáfolhatta volna.

Strachey azt is megjegyezte, hogy a pubertáskort elérő algonkin nők általában bőr ágyékkötőt viseltek, és „nagyon szégyenlősek voltak csupaszságukra”.

Annyi valószínűnek tűnik, hogy Pokahontasz és John Smith – utóbbinak muszáj volt értenie az algonkinok nyelvén, ha be akarta szerezni a szükséges forrásokat a kolóniának – nyelvleckéket adtak egymásnak. A kapitány *Map of Virginia* (*Virginia térképe*, 1612) című munkájához csatolt szószedet egy érdekes bejegyzést is tartalmaz: „Pokahuntas két kosárkát hoz vételre, s adék neki fehér gyöngyöt, hogy nyakláncot csinálna.”

Szóval mi is van azzal a szerelmi viszonnyal? Úgy tűnik, ez a fantazmagória részben a „sötétbőrű hajadon” előítéletből táplálkozhatott, mely rögtön érzéki kapcsolatot feltételezett a bennszülött nők és az európai felfedezők között. A korabeli könyvek, színjátékok – köztük Tirso de Molina barokk drámaíró *Amazonas en las Indias* című darabja –, valamint a röplapok sokat tettek azért, hogy ez a sztereotípia megszilárduljon.

John Rolfe nem az első férje volt Pokahontasznak

Az „indián hercegnő” arról vált híressé, hogy egy európai férfihoz kötötte életét. Ám az már kevésbé köztudott, hogy John Rolfe dohányültetvényes már a második férje volt.

A már említett William Strachey 1612-re vonatkozólag a következőket jegyezte fel a Powhatan főnök lányáról: „…a néha az erődünkbe is ellátogató Pokahontasz mintegy két éve feleségül ment egy bizonyos Kocoum nevű kapitányhoz”. Semmi mást nem tudunk erről a Kocoumról, egyes történészek szerint azonban a patawomeck (potomac) törzsből származott, amellyel így pecsételték meg szövetségüket a powhatanok.

1613-ban, amikor éppen férje rokonságát látogatta, az angolok a helyi indiánokkal szövetkezve túszul ejtették Pokahontaszt. Jamestownba szállították, ahol Alexander Whitaker lelkipásztor bevezette őt a keresztény tanokba. Ekkor találkozott a már korábban megözvegyült John Rolfe-fal.

Fogalmunk sincs arról, hogyan érezhetett a törzsfőnök lánya Kocoum, illetve később Rolfe iránt. Azt azonban tudjuk, hogy az utóbbi odavolt a lányért. Sir Thomas Dale-nek, Jamestown kormányzóhelyettesének írott levelében házassági engedélyért folyamodik, és így írja le jövendőbelijét: „Pokahontasz iránt szívből jövő, legszentebb gondolataim oly régóta, elbűvölten kavarognak, akár egy labirintusban, hogy már ellankadtam a keserves bolyongásban.”

Rolfe úgy tálalta Pokahontaszra irányuló vágyait, mintha azok puszta emberbaráti szeretetből fakadnának, melynek célja, hogy megmentse a lány lelki üdvét. Nem valószínű, hogy a gyarmati hatóságok áldásukat adták volna a frigyre, amennyiben Kocoum még életben van, aki minden bizonnyal egy csatában vesztette életét.

Házasságkötését követően, valamint amiatt, hogy Thomas néven közös fiuk is született, Pokahontaszt a 19. században egyszerűen csak „Két Nemzet Anyja”-ként emlegették, ami a „nemes vadember” sztereotípiájának támogatói körében szintén elég népszerű eszménynek számított. A valóságban persze az amerikai őslakosokat vagy beolvasztották a telepesek, vagy erőszakosan kitörölték írmagjukat is új hazájuk történelméből.

A sedgefordi portré, amelyen állítólag Pokahontasz a fiával, Thomasszal látható

POKAHONTASZ ÉLETE ÉS KORA

1595 körül

Pokahontasz (más néven Matoaka vagy Amonute) születése

1606

A Londoni Virginia Társaság – amelyet az angol korona által igényelt területek gyarmatosítására hoztak létre – kiváltságlevelet kap I. Jakab angol királytól (a társaság pecsétje jobbra látható)

1607

Egy csapatnyi angol telepes partra száll a későbbi Virginia gyarmat területén, és **megalapítja Jamestownt**

1609–1610

A telepeseket **megtizedeli az éhínség,** a több százból mindössze 60-an maradnak életben

1610 körül

Pokahontasz **hozzámegy első férjéhez,** Kocoumhoz, aki valószínűleg apja egyik testőre lehetett

1613

Samuel Argall kapitány **egy ravasz csellel elfogja Pokahontaszt,** amikor az férje családjához látogat. Jamestownba viszik, ahol Alexander Whitaker tiszteletes hitoktatásban részesíti

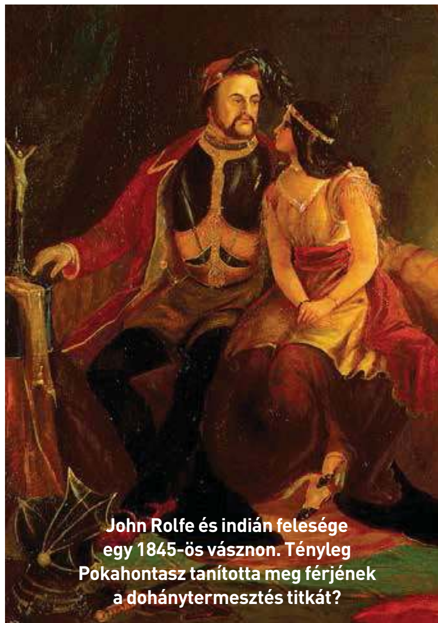
1614

A Powhatan főnök lánya **hozzámegy John Rolfe-hoz,** az evangélikus hitű ifjú özvegyhez, majd Lady Rebecca néven egy Jamestownhoz közeli ültetvényen telepednek le. 1616-ban **áthajóznak Angliába,** ahol I. Jakab is fogadja a keresztény hitre tért, tanulékony indián asszonyt

1617

Pokahontasz hazatérése előtt nem sokkal **meghal, és a gravesendi Szent György-templomban temetik el** (gravesendi szobra jobbra látható). A halála után egyre növekvő feszültség a telepesek és a powhatan törzsek között újabb háborúba torkollik, és 1622-ben az indiánok lemészárolnak 347 telepest

John Rolfe és indián felesége egy 1845-ös vásznon. Tényleg Pokahontasz tanította meg férjének a dohánytermesztés titkát?

A vegyes házasság hasznára vált az indiánoknak és a gyarmatosítóknak is

Megkeresztelését, illetőleg házasságát követően Pokahontasz a Rebecca nevet vette fel, és Lady Rebecca Rolfe néven ismerték. Tovább képezte magát az angol nyelvben, és angol divat szerint öltözködött. Ennek ellenére azonban egy percre sem fordított hátat a népének, s továbbra is a saját feje után ment.

Hiába volt a Powhatan főnök lánya, anyja egyike volt a kevésbé jelentős feleségeknek, ezért Pokahontasz politikai befolyása is elhanyagolható volt. Csakúgy, mint Európában, az indiánok szövetségeiket stratégiai házasságokkal pecsételték meg. Minden bizonnyal Wahunsunacock is így tekintett lánya házasságára Rolfe-fal, és Pokahontasz sem feledkezett meg az atyja iránti kötelezettségeiről.

Amikor Rolfe lánykérőbe ment az indiánokhoz, a törzsszövetség vezetője nevében annak egyik öccse és alárendelt törzsfőnöke, Opechancanough fogadta, aki az apát képviselve járult hozzá a frigyhez.

A házasságkötés után Rolfe dohányültetvényesként egyre nagyobb presztízsre tett szert. Bár a dohány magvait a spanyol gyarmatokról szerezte be, a közvélekedés szerint a dohánytermesztés csínját-bínját Pokahontasz tanította meg neki. Házasságkötésük után az indiánok és a telepesek közötti békeévek alkalmasak voltak arra, hogy a telep és az ültetvények tovább bővüljenek, és a dohánytermesztés gazdasági haszna kézzelfogható legyen.

Lady Rebeccának megvolt a maga véleménye a telepesek hátsó szándékairól

Amikor Pokahontasz férje oldalán Angliába látogatott 1616-ban, a Virginia gyarmatra királyi kiváltságjogot szerzett részvénytársaság, a Londoni Virginia Társaság számára egyértelmű volt az, hogy milyen hasznos lehet a leendő befektetők és telepesek meggyőzése szempontjából ez az út: a megnyerő küllemű, fiatal indián asszony az asszimilált és megtérített, könnyen kezelhető bennszülötteket jelképezte, akikkel a jövőbeli telepesek az Újvilágban találkozhatnak.

Pokahontasz azonban nem egyetlen amerikai őslakosként érkezett: apja legfőbb tanácsadója, Uttamatomakin is a társaságában utazott – azzal a céllal, hogy hazatérve jelentést tegyen a Powhatan főnöknek az angolok erejéről –, valamint még néhány indián kísérő is velük tartott.

Angliai látogatása során Pokahontasz részt vett egy Ben Jonson-darab előadásán is, ahol előkelő helyen ültették le – a szemtanúk valósággal áradoztak a belőle áradó méltóság és fenség láttán. Amikor azonban John Smith meglátogatta, csípős szavakkal illette a férfit, amiért az szerinte a népével való köteléket felbontotta: „A te atyafiaid folyvást hazudnak” – hányta a szemére.

Nyilvánvaló, hogy Pokahontasznak nem voltak illúziói azzal kapcsolatban, vendéglátóinak miféle nemes elképzelései vannak a népével való bánásmódról, s a későbbi események bizony alá is támasztották ezt a szkepticizmust. ■

Susan Castillo Street a londoni King's College amerikanisztika professzora

Fordította Győrffy Iván

Az „angollá lett” Pokahontasz 1616-os portréja. Lehet, hogy angol öltözéket hordott, de azért alaposan beolvasott Smith kapitánynak: „atyafiaid folyvást hazudnak”

A történelem egyes folyamatai nehezen magyarázhatók az emberek és állatok egymásra kölcsönösen gyakorolt hatásának megismerése nélkül. Sorozatunk ezt szemlélteti néhány példával

A legnépesebb halfaj: a hering

A *GUINNESS-REKORDOK KÖNYVE* szerint a hering az óceán legnagyobb tömegben előforduló halfaja. Az Atlanti- és a Csendes-óceán északi területein és a Balti-tengerben honos, és már a történelem előtti időktől kezdve fontos fehérjeforrást jelentett a tengerparti népeknek, a középkorban pedig a térség legfontosabb kereskedelmi cikkévé vált. A hering volt az alapja az észak-atlanti városszövetség, a Hanza politikai és gazdasági befolyásának is. A 13. és a 16. század között a Hanza ellenőrizte a balti kereskedelmet a mai Hollandia, Észak-Németország, a skandináv államok, Észak-Oroszország és a balti államok területén.

A *Clupea harengus* a sugarasúszójú halak *(Actinopterygii)* osztályába, a heringalakúak *(Clupeiformes)* rendjébe, illetve a heringfélék *(Clupeidae)* családjába tartozó, 30–46 cm hosszú tengeri élőlény. Három fejlődési szakaszon megy keresztül életében: ikra, lárva, kifejlett hal. A hering vándorló állat, párzás és ikrarakás idején megszokott tengerparti ívóhelyére vándorol. A faj túlélési stratégiájának része az, hogy hatalmas mennyiségű ikrát rak le annak érdekében, hogy a nagyszámú pusztulást követően is maradjon valamennyi túlélő. A hering 20–50 ezer petét rak, de nagyobb termetű heringek képesek egy-egy ívás alkalmával 200 ezer petét is előállítani. Az ívás a tengerfenéken megy végbe, 20–100 méteres mélységben. Az ikrák a tenger fenekére süllyednek, és sűrű szőnyeget képeznek, mely a több centiméteres vastagságot is elérheti. Egy négyzetméteren akár 7 millió ikrát is megszámolhat egy figyelmes és a keszonbetegséget is jól tűrő szemlélő.

Habár az ikráknak a tenger fenekén nagyobbak a túlélési esélyeik, még itt is számos ragadozó feni rájuk a fogát. Az ikrákból 7–10 nap alatt lárvák kelnek ki. Az újonnan kikelt kishalak átlátszóak, és nincsenek pikkelyeik. A kikelt lárvák 5–7 milliméter nagyságúak, és szikhólyagot cipelnek magukkal, mely valójában élelmiszerraktár, ugyanis még nem képesek az önálló táplálkozásra. A heringlárvák igen rossz úszók, ezért a vízáramlatok, az árapály, a szél segítségével mozognak. A lárvaállapot átlagosan 6 hónapig tart, azután a kishal átalakul fiatal heringgé, ivadékká. Teste megnő, pikkelyeket növeszt, és a felnőtt hal ezüstös színét is felveszi. A fiatal heringek a parthoz közeli vizekben sűrű rajokban vonulnak. Nappal a mélyebb vizekben pihennek, éjszaka pedig feljönnek a felszínre táplálkozni: planktont, kisebb csigákat, rákokat, halakat, sőt halikrát is előszeretettel fogyasztanak. Az atlanti hering 3-4 év alatt válik felnőtté, ekkor átlagosan 25 centiméter hosszú. A Balti-tenger egyes részein honos a heringfélék egy másik alfaja, a balti hering, amely kisebb testtömegű atlanti rokonánál, és szinte valamennyi észak-európai nyelvben és konyhában külön, megkülönböztetett helyet biztosítanak neki.

Talán furcsának tűnik, hogy a hering, melyet a fogyasztók túlnyomó többsége manapság már kizárólag pikkely nélkül, konzervdobozba zárva lát, egy középkori szuperhatalom gazdasági alapját képezte. A Hanza-szövetség szabad városállamok szerveződése volt, mely Oroszországtól Németországon át Londonig ellenőrizte a kereskedelmi útvonalakat. 1241-ben alapították, és a 16. századig megtartotta vezető gazdasági szerepét, centrumában Lübeck városával. A szövetség ellenőrizte a dél-svédországi Falsterbo-szigetnél lévő halászhelyeket, melyek a hering Északi-tenger és Balti-tenger közötti vándorlási útvonalán létesültek. Szeptember–októberben óriási mennyiségű halat fogtak ki; megtisztították, lepikkelyezték és besózták, majd hordókba tették, és így szállították a mai dél-svédországi Scania évenkénti halvásárára. Jó évben a heringexport 300 ezer hordót jelentett. A vásárra olyan távoli országokból is érkeztek kereskedők, mint Skócia, Anglia, Franciaország, és 250 éven keresztül ez a vásár maradt a nyugat-európai és skandináv–balti árukereskedelem kapuja. A Hanzának, éppen gazdagsága miatt, meggyűlt a baja a környező államokkal és a kalózokkal is: a Vitális Testvéreket például csak nagy nehézségek árán és a Német Lovagrend segítségével tudták legyűrni. Miután elfogták a kalózvezér Klaus Störtebekert, nyilvános kivégzésen vették a fejét Hamburgban, 1401-ben. A legenda szerint a kalózvezérnek megígérték, hogy emberei közül megmentheti azokat, akik előtt „fejetlenül" is végig tud menni – bár 11 kalóz esetében ez sikerült is neki, hóhérai végül nekik sem kegyelmeztek.

Heringhalászat Scaniában – 1555-ös fametszet

A balti-tengeri hering mennyiségének csökkenése hozzájárult a 17. században a szövetség hanyatlásához, amelyet természetesen más gazdasági-politikai átrendeződések is felgyorsítottak: a novgorodi állomás bezárása és ezzel az olcsó oroszországi nyersanyagforrások elvesztése, a dán, holland és angol tengeri hatalom megerősödése. A Hanza-városok utolsó gyűlésüket az évszázad végén, 1699-ben tartották – ekkor Lübeckkel együtt már csupán hat város képviseltette magát az egykor mintegy 220 várost tömörítő szövetségben.

Bár nagy mennyiségben halásszák, és a folyók, tengervizek szennyezése sem válik éppen előnyére, a hering gazdasági értelemben továbbra is a Föld legfontosabb halfajának számít. ■

Forrás:
Eric Chaline
Ötven állat, amely megváltoztatta a történelmet
(Kossuth Kiadó 2014)

WIKIMEDIA

A nemzeti érdekek érvényesítésének lehetőségei és korlátai

Az első világháború elvesztése – érvel esszéjében ***Pritz Pál*** *– elkerülhetetlenné tette a Monarchia és a soknemzetiségű magyar állam bukását. Ám Trianon fájó sebének nem feltétlenül kellett volna ilyen mélynek lennie, ha az 1918–1919-es forradalmak előtti és utáni magyar kormánypolitikusok kellő időben meghozzák a szükséges döntéseket*

EGYETEMES ÉS MAGYAR nézőpontból is a 20. század őskatasztrófája az első világháború. Ám esetünkben még ennél is súlyosabb a helyzet. Hiszen bármily nagyok voltak az első világégés vájta sebek, azok sok helyütt begyógyultak. Számos nemzet győztesen hagyta el a csatateret, voltak, amelyek önálló állami léthez jutottak, míg a magyarság számára végérvényesen eltűnt az a birodalom, amely minden országrész magyarságának addig fedelet adott. Trianon ezért a 2004-es uniós csatlakozásunkig be nem gyógyuló seb, s a teljes sebgyógyulás akkor következik majd be, ha szomszédjaink nem félnek társnemzetet látni az ő magyar ajkú kisebbségeikben sem.

Tisza István és a magyar politikai elit java tudta, hogy a magyarság ebből a háborúból jól nem kerülhet ki. Mert győzelem esetén szükségszerűen még nagyobb számú idegen ajkúval kell bajlódnia, bukás esetén pedig szétesik, megszűnik a birodalom.

Ez a magyarázata annak, hogy a magyar kormányfő először ellenezte a háborút. Egy héttel később azért csatlakozott az *ultima ratiót* akaró többséghez, mert tudomásul vette annak elkerülhetetlenségét. Az elkerülhetetlenség részben az Osztrák–Magyar Monarchia szerkezetéből, részben a Monarchiának a Német Birodalomtól már akkoron alárendelődő helyzetéből származott. Tisza István tudta, hogy a magyar nemzetnek szüksége van az Ausztriával való házasságra. Enélkül képtelen előnyös pozícióját fenntartani.

Ezt fejezi ki írásom címe is, amely utal a magyar nemzeti érdek érvényesítésének vaskos korlátaira. 1914 nyarán is nemzeti érdek követelte a dualista szerkezet fenntartását, ugyanakkor azzal, hogy Tisza István ellenjegyezte a Szerbiának küldött uralkodói ultimátumot, tudomásul vette a nemzeti érdekérvényesítés korlátait.

A fentiekben már többször anélkül említettem a nemzeti érdeket, hogy magának a *nemzet*inek a meghatározását megadtam volna. Nos, a nemzeti, mint maga a nemzet természetesen történeti kategória. Tartalma – bármennyire delejezze sikerrel a mindenkori politika ennek az ellenkezőjét – koronként változott, változik. A politikának, a politika által inspirált ideológiának, propagandának igen nagy a szerepe abban, hogy – amint azt nevezetes munkájában Benedikt Anderson megfogalmazta – a nemzet jelentős mértékben valójában nem létező, hanem csupán elképzelt közösség. 1914 nyarán minden bizonnyal messze többen lelkesedtek a háborúért, s szajkózták az ismert strófát, hogy *„Megállj, megállj kutya Szerbia, nem lesz a tied Bosznia-Hercegovina”*, mint akik társadalmi státuszuk és pozíciójuk alapján a magyar nemzethez tartoztak.

Mivel a magyar nemzet annak idején immáron közel fél évszá-

Budapest nem sokkal a hadüzenet után, a háború boldog lázában. Még Babits Mihály is „kalandnak” nevezte a háborút, amely képes változást hozni, és ahol a férfi érezheti méltóságát

WIKIMEDIA

zada társnemzeti pozíciót élvezett a Habsburgok birodalmában, a Szent István-i birodalom nem kevés más ajkú állampolgára is magyarnak érezte, sőt annak is vallotta magát. E tény valóságosságát az 1910. évi népszámlálás adatsorai is tanúsítják.

Ha a nem magyar ajkúnak volt választójoga, volt állami költségvetésből finanszírozott állása, vagy rendelkezett olyan vagyonnal, vállalkozással, amely révén munka nélkül jövedelmet húzhatott, másoknak – korabeli kifejezéssel élve – kenyeret adva, akkor ő nem csupán elképzelte, hogy tagja a magyar nemzetnek, hanem tényleges tagsággal is rendelkezett. Később, amikor az impériumváltás nyomán 1920-ban, és még inkább az 1930-ban megtartott népszámlálások nyomán erőteljesen megcsappant az utódállamok területén maradt, csekély számban oda költözött, magukat magyar nemzetiségűeknek mondott állampolgárok száma, valójában (minden sirámmal szemben) döntően nem a disszimiláció, hanem „csupán" az új hatalomhoz történt igazodás ténye mutatkozott meg.

Tisza István katonák körében, az olasz fronton tett 1917-es látogatása idején

WIKIMEDIA

Az elképzelt magyar nemzethez magukat tartozónak vélők igen széles tábora, s a nemzetté szervezettek jóval kisebb köre közötti kettősség számos tényben megmutatkozott, s ma is megmutatkozik. Bizonyosan csak elképzelték a magyar nemzethez tartozást azok, akik a hazától jogot szinte semmit sem kaptak, miközben bőven terhelték őket olyan kötelességek, amelyek megszegését durva megtorlás kockáztatása nélkül aligha tehették. Témánkban első helyen a hadkötelezettség megszegése említendő.

A magántulajdon szentségének alapzatán működő 1918. évi polgári demokratikus forradalom természetesen szó szerint vérrel-vassal védte a megszerzett tulajdont. Ezt a kötelességét azért sem tehette szelíd erőszakkal, hiszen százezrével özönlöttek vissza a frontról azok a tulajdonnélküliek, akik hónapokon, esetenként éveken keresztül csak az éhezést és fázást, puszta életük védelmét tulajdonolták. Ha valamit a lövészárkokban megtanultak, akkor az legfőként az volt, hogy életben maradásuk feltétele: előbb szúrj vagy lőj, mielőtt az ellenség szúr vagy tüzel.

Szenvedésükért ugyan különféle kitüntető érmeket bőven kaptak, ám az éhezés és a fázás kínjától ezek a fénylő fémlapocskák csak nem akarták őket megszabadítani

Szenvedésükért, helytállásukért a hazától ugyan különféle kitüntető érmeket bőven kaptak, ám az éhezés és a fázás kínjától ezek a fénylő fémlapocskák csak nem akarták őket megszabadítani. Nem a haza védelme, hanem a bosszúszomj tüzelte őket. A békekötés őket majdan területhez juttató hűvös paragrafusaira nem váró, mohón a magyar államot szétszaggatni akaró szomszédoktól ezek a katonák a szülőföldet ugyan védték volna, s helyenként védték is, ám a hazát dehogy akarták már megvédeni.

A polgári demokratikus állam fegyveres ereje pedig november első két hetében sok száz élet kioltásával fékezte meg az elszabadult indulatokat. Helytörténeti kutatások garmadája tisztázná csak az államhatalom pusztításának pontos számát. A Horthy-korszakban ezzel nem bíbelődtek, hiszen ennek fényében a nemzetté szervezettek hálája járt volna Károlyi Mihály államának. Az akkori hatalom – modernizált formában – Tisza István Magyarországát építette újjá, s ebből logikusan – ám messze nem elkerülhetetlenül – az következett, hogy hála helyett mérhetetlen módon történetietlenül a polgári forradalmat tették meg a birodalom elvesztéséért felelős bűnbaknak.

Negyed századon át oly sikerrel sulykolták a társadalom pórusaiba ezt a valótlanságot, hogy – miután 1990-ben „helyrezökkent" az idő –, ha nem is ment könnyedén, ám 2012-ben végre sikerült a nagy tett. Lényegében egy nemzet közönye mellett vitette el a hatalom méltó helyéről Károlyi Mihály szobrát. S hogy a csúfság minél könnyebben lenyelhető legyen – hiszen hazánk polgári demokratikus berendezkedésű ország, tehát objektíve 1918 forradalmának örököse – nem raktárba, nem is szoborparkba, hanem egy vidéki városba „deportálták" az első polgári demokratikus köztársaság államfőjének bronzba öntött rezignált alakját.

A történetnek ezzel még nincs vége. Hiszen a szobor elvitele semmit sem enyhített azon a nagy ívű számháborún, hogy a magyarországi Tanácsköztársaság vagy az utána berendezkedő ellenforradalom véres számlája-e a nagyobb. *Nota bene* (a lépten-nyomon olvasható, hallható valótlanságokkal szemben) az előbbi áldozatainak a száma a négyszázat sem éri el. Az utóbbié ugyan ezernél is több, de nincs ötezer.

Tehát első helyen a négyesztendős háború szenvedésözönére kellene figyelni. És ennek keretében egyszer már illő lenne rendszeres kutatással lajstromba venni azokat, akiknek életét az államhatalom oltotta ki. Számuk bizonyosan bőven felülmúlja 1918–1919 forradalmainak, majd az utánuk berendezkedő ellenforradalom megtorló akcióinak áldozatul esettek számát. Mert vagy eleve megtagadták a katonai szolgálatot, vagy később csak a szabadságról nem mentek vissza a vágóhídra, vagy onnan megszökve, *„zöld káderként"* bujdokolva jutottak óvatlanul az állami jogszolgáltatás kezére.

* * *

Darvas József több kiadást megélt, az 1945 utáni évtizedekben széles körben ismert *Város az ingoványon* című könyvében így ír: a „boldog évek Budapestje (amelyen ő a dualizmus haszonélvezőinek világát érti) csak akkor rémült meg egy pillanatra, amikor a századforduló utáni években egyszerre előbújt a föld alól a »másik Budapest«, a gyárak, külvárosok kormos népe, és ő is jogot, jogot követelt. No, de sebaj! Összefogott megint a »nemzeti« feudalizmus és a »nemzetközi« kapitalizmus, s ebben a hazafias koalíció a parasztság országhódító szándéka után visszaverte a »hazafiatlan bitangok« rohamát is. Hogyan? A vidéki recept ott is jónak bizonyult: belelövetni a tüntető tömegekbe. Csak akkor az egyszer nem lövettek, s nem is kardlapoztak, amikor 1914 júliusában a háborút éltetve vonult fel a pesti utcákon a polgári csőcselék…"

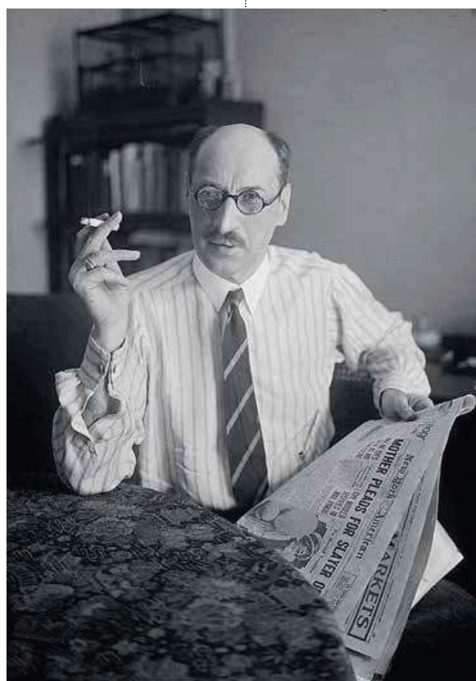
Darvas József szemmel láthatólag annak – a manapság nem kimondottan előtérben álló – történelemszemléletnek az álláspontján fogalmaz, amely a társadalom vertikális megosztottságát hangsúlyozza, tartja elsődlegesnek. Azt is mondhatjuk, hogy kizárólagosnak. E nézőpontja sem teszi lehetetlenné, hogy lássa, elismerje az akkori hazai főszereplő, Tisza István nagyságát.

Vajon miként látta Darvas József azt az 1914. évi helyzetet, amelyben Magyarország kényszerűen belépett az első világháborúba?

„A feudális vezető szerep védelme, a feudalizmus összeszövődése a háborút pénzelő kapitalizmussal s a »Magyar Birodalom« hamis illúziója: ezek voltak azok az okok, amelyek vastörvényszerűséggel kényszerítették Magyarországot, hogy a Habsburg-monarchia részeként s a vad porosz imperializmust, a nagyfrigyesi örökséget képviselő Németország oldalán belépjen a magyar nép érdekeitől teljesen idegen háborúba. Szóval mindaz, amin felépült az 1867-es Magyarország.”

A munka, a tőke és az áru szabad áramlásának megszűnése következtében a Monarchia szétdarabolása még a győztesek sorsát is kedvezőtlenül érintette

Darvas számos ponton szembemegy a múlt valóságával, ám azt pontosan látja, hogy az 1867-es Magyarország lépett háborúba, s – jóllehet a belpolitikai tényezőket valótlanul helyezi a külpolitikai okok elé – a lépés vastörvényszerűségét is helyesen hangsúlyozza. Témánk szempontjából annak a kijelentésnek van súlya, mely szerint ez a háború „a magyar nép érdekeitől teljesen idegen” lett volna. Nos, a kommunista szemléletű népi írónak természetesen igaza van, hogy a korabeli népnek semmilyen politikai kérdésbe, s így természetesen a hadba lépés eldöntésébe sem volt semmiféle beleszólása. Az sem kétséges, hogy e háború kirobbantásához sem fűződött a népnek semmiféle érdeke. Hiszen az számára kizárólag csak vért és szenvedést hozott.

Károlyi Mihály londoni emigrációban

Bár manapság – mint e lap hasábjain is olvasható volt – többen megkérdőjelezik a nagy háború elkerülhetetlenségét, magam (mint fentebb már jeleztem) kitartok a hagyományos nézet mellett. Tehát a szerb diák pisztolylövése a trónörökös pár életének kioltásával lőporos hordót robbantott. Ezért erősen korrigálandó Darvas József állítása. A háború kirobbantása ugyan valóban nem állt a nép érdekében, ám annál inkább érdekében állt, hogy abból ne vesztesen kerüljünk ki. A soknemzetiségű Szent István-i birodalomban első helyen a *magyar* népnek volt érdeke a bukás elkerülése. Hiszen a bukás nyomán közismerten minden harmadik magyar kisebbségi sorsba került. És e kisebbségi sors bizony – az országonkénti különbségeket nem feledve – mostohább lett, mint amit az elbukott birodalom nem magyar ajkú állampolgárai annak idején megéltek.

A győzedelmes nemzetekhez a más ajkúaknak sem mindegyike, s ha igen, akkor sem egyformán tartozik. A pittsburghi ígéret a szlovákoknak maradt beteljesületlen álom, a korfui nyilatkozatban megígért föderalizmus a délszlávok egén bizonyult csalfa délibábnak. A centralizmusban is testet öltött nacionalista önzés a szerbek mellett sem a cseheknek, sem a románoknak nem hozott tartós nemzeti felemelkedést. Mert a munka, a tőke és az áru szabad áramlásának megszűnése, legalábbis töredezetté válása következtében a Monarchia szétdarabolása még a valóban győztesek sorsát is valami módon kedvezőtlenül érintette. A sok bajjal küszködő kisantant államok ugyan sikerrel kapaszkodtak egymásba az irredenta vágyánál messze erőtlenebb magyar nacionalizmus ellen, ám csupán a dőrének bizonyuló különalkuk kötésében merülhettek el a nácizmussal átitatódó, csak 1945-re (és minő szenvedésözönnel) megfékezett német nacionalizmussal szemben.

* * *

Darvas József azon fogalmazását is korrigálnunk kell, mely szerint „1914 júliusában a háborút éltetve… a pesti utcákon a polgári csőcselék” vonult volna fel. Jól tudjuk, 1914 júliusában a pesti utcákon az akkori nemzet éltette a háborút. Mint ahogy más hatalmak fővárosaiban is nemzeti erők éltették a háborút. A nemzeti erők sorai pedig messze nem csupán a felsőbb rétegeket foglalták magukban. Történelmi közhely, hogy a háború kirobbanásának pillanata a korabeli szociáldemokrácia előző évtizedekre visszanyúló háborúellenes erőfeszítéseit, retorikáját roppantja össze, teszi füstté. A parlamentekben megszavazzák a hadihiteleket, tömegeik akkor nem a forradalmat, hanem a háborút éltetik. (Ezek a tömegek országonként változó mértékben voltak nemzetté szervezettek. Nálunk – ismételjük – legfeljebb csak elképzelhették a nemzethez tartozásukat, hiszen a lakosság törpe kisebbségének volt választójoga.)

Darvas József látomása szerint Budapest, s az egész magyar kapitalizmus ingoványra épült. Ennek a képnek 1945-ben óriási hitelt adott gyönyörű fővárosunk földi infernója, amely eltéphetetlenül fonódott össze a nyilas keretlegények előző hónapokban és akkor is folytatódó tobzódásával. Azzal a világgal, amelynek elmúltában is jelenben élő valóságát az arra haladókat, s a múlt valóságában tájékozottakat deprimáló Duna-parti cipők jelképezik.

Darvas József könyvét első ízben a Szikra, a Magyar Kommunista Párt kiadója jelentette meg, hiszen kapóra jött annak az akkor még igen szerény társadalmi támogatottságú erőnek, hogy e gyenge pozícióját ne csupán a Vörös Hadsereg győzedelme sokszorozza meg. Ez a történelemszemlélet igencsak belesimult a kommunisták világlátásába.

A szocialista Darvas József kommunistává vált, amely tényt nem csupán a korabeli helyzet, hanem az is természetessé tette, hogy a 19. században bizony a kommunista a szocialistának volt a szinonimája. Darvas József azonban egyben a magyarországi *népi írók* táborának volt fontos szereplője. Annak a tábornak, amelynek a sokszínűségét könyvek szokták bemutatni, ám amelynek mindeközben nagy hiba lenne a két alapvető jellemzőjét szem elől téveszteni. Az egyik az, hogy 1918–1919 forradalmainak bukása után – szellemi apjukkal, Szabó Dezsővel kezdődően – ők tették a legtöbbet az alapjában népellenes Horthy-Magyarország szellemi aláaknázásáért. A másik pedig az, amit a velük oly ádázan szemben álló urbánusok – élükön a szintén kitűnő Ignotus Pállal – képtelenek voltak megérteni. Nevezetesen, hogy jóllehet ez a tábor a kommunista Veres Pétertől, Darvas Józseftől

WIKIMEDIA

A Budapesti Munkástanács kommunista frakciójának vezetője, Vágó Béla beszéde a Körúton –1919. január

a nyilassá váló Erdélyi Józsefig, Sértő Kálmánig terjedt, ám mindig volt erejük és készségük egymás kezének megfogására. Az pedig már végképp nem a mostani írásunk témája, ám a hazai történelem másik, később szintén tragédiába torkolló alapténye, hogy az egyébként briliáns elméjű Révai József a hatalomra készülve, majd annak birtokában mindent megtesz ennek a láncnak a szétszakítására.

* * *

Nevezetes levelével 1867-ben Kossuth Lajos azért óvta Deák Ferencet a kiegyezéstől, mert azzal – rettegése szerint – nemzetünket egy hullához láncolja.

Történetírásunk fő vonulata számos alkalommal rámutatott arra, hogy a kiegyezés tényéből merőben történetietlen az 1918-as bukást levezetni. Ám az óra akkor valóban nagyot ütött, amikor 1918. október 17-én a Képviselőházban Tisza István beismerte, hogy ezt a háborút elvesztettük. Akkor ennek a beismerésnek megrendítő ereje volt. Ám a megrendültség nem tartott sokáig, s a tanulságok levonása – erre is utaltunk már – sok helyütt máig nem történt meg.

A tanulságot leginkább Tisza István vonta le, amikor – minden figyelmeztetés ellenére – nem tért ki a messze nem a győzedelmeskedő új rend által szított, hanem a végtelen sok szenvedésben fogant bosszúszomj elől. Ismerjük utolsó szavait, mely szerint így kellett történnie.

A *történtek után* – mondja a historikus – valóban így kellett történnie. Ám sok mindennek bizonyosan nem így kellett történnie. Komoly történész természetesen nem csónakázik a délibábok csalfa tengerén, ám a predesztináció tanításával szemben csendes nyugalommal szedi csokorba az elmulasztott lehetőségeket. Terjedelmi okokból e csokorból most csupán egy (ám vélhetőleg a legfontosabb) kérdéskört hoznék szóba.

Azt kimondhatjuk, hogy hiba volt a diplomácia ősi tanításának, a két vas tűzben tartásának esztendőkön át történő teljes mellőzése

Volt lehetőség nem mindent egy lapra feltenni. Ezzel természetesen nem azt mondjuk, hogy a magyar miniszterelnök akkor elkerülhette volna a Szerbiának küldött uralkodói ultimátum ellenjegyzését. „Csupán" arról beszélünk, hogy hiba volt a diplomácia ősi tanításának, a két vas tűzben tartásának esztendőkön át történő teljes mellőzése. A kormánypolitika hivatalos németbarát vonalának fedezékében vajon milyen *objektív* akadálya volt annak, hogy a kormányfő titkos támogatásban részesítse mágnástársának, Károlyi Mihálynak az antantbarát politikáját? Ha bizonyára nem alaptalan párhuzamként arra utalunk, hogy bő két évtizeddel később, jóval nehezebb helyzetben a nálánál jóval gyengébb idegzetű és fizikumú, ám messzebbre pillantó Teleki Pálnak volt ereje és szervezőképessége a Miniszterelnökségen belül osztályt működtetni az ország „elbarnulásának" fékezésére, akkor Tisza István bizonyosan joggal marasztalható el mérlegelést nem ismerő konokságáért. Jól ismert, hogy a Monarchia – és vele a Szent István-i Magyarország – széttörése mellett az antanthatalmak csak 1918 nyarán teszik le az obulust.

Volt idő tehát felkészülni a végzetre. Volt idő hagyni, titokban támogatni egy másik garnitúrát. Természetesen történetietlen a csehek, a románok, a szerbek párizsi, londoni, római erejével vetekedő magyar érdekérvényesítés elmaradását Tisza István Magyarországán számon kérni. Ám az ellenkező véglet kialakulásának a felelőssége bizonyosan joggal felvethető. Hiszen amikor 1918 őszén az Osztrák–Magyar Monarchia romjain Budapesten is hozzáfognak az önálló állami lét megteremtéséhez, akkor Párizsban a csehek, románok és szerbek érdekérvényesítő lehetőségével szemben mi teljesen eszköztelenek voltunk.

A győztes nagyhatalmak ugyan közismerten úgy döntöttek, hogy az új európai rendet a legyőzöttekkel való viták nélkül alakítják ki. Ám a színfalak mögött – a történetírás eredményei révén ez jól ismert – az eszmecserék parázs összecsapásokban bővelkedtek. Az ilyen helyzet pedig valamiféle érdekérvényesítésre mindig nyújt lehetőséget. Ezzel szemben mi oly eszköztelenek voltunk, hogy – például – 1918 novemberében a derék Stephen Pichon külügyminiszter azzal kábíthatta miniszterelnökét, George Clemenceau-t, hogy Károlyi Mihály vezetésével csak egy „állítólagos magyar állam" létezik. Így azután hiába ért el Károlyi Mihály Belgrádban a nevezetes katonai konvenció aláírásával diplomáciai sikert, azt Párizs nem volt hajlandó tudomásul venni, hanem csak helyi erők megállapodásaként értelmezte.

* * *

A nemzeti érdek érvényesítésének legvaskosabb korlátja annak idején a (máskülönben nagyon is üdvös) kétközpontú birodalmiságban, s annak a Berlinhez kötődésében rejlett. Egyszer már szakítani kell azzal az átkos hagyománnyal, amelyben a valós külpolitikai okok számbavétele helyett a belpolitikai ellenfélben találtatik meg a bűnbak.

A háború elvesztése szükségszerűen tette sírba a Szent István-i birodalmat. Ám a trianoni sors lehetett volna némileg enyhébb. Abban, hogy nem így történt, felelősség terheli a polgári demokratikus forradalom államát is. Ám a fő felelősség Tisza István Magyarországáé, s az azt 1919 augusztusától folytató hatalomé.

Lehet ezt elvitatni, lehet ebben világnézeti elfogultságot látni. Ám a tükörbe egyszer bele kell tekinteni. ■

Pritz Pál (1944) az MTA doktora, az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének egyetemi tanára

PÁLOSOK

MAGYAR VAGY LENGYEL REND?

Talán meglepő a cím, hiszen a pálosokról csaknem mindenki tudja, hogy az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend. Lehet, hogy a ma működő rend mégsem magyar? A hétszáz éves, V. Kelemen pápa által 1308-ban engedélyezett rend történetének fordulatait **Juhász Miklós** mutatja be

A CÍMBEN SZEREPLŐ kérdőjel a katolikus egyház szempontjából mellékes, hiszen a latin egyház egyetemes, ezért nincs jelentősége annak, hogy egy szerzetesi intézmény mely országban jött létre, hol van a központja, s hogy milyen „nemzetiségű". A pálos rend azonban a magyar és a lengyel nép életében egyaránt kiemelkedő szerepet játszott, s mivel fontos a múltunk, történelmünk ismerete, nekünk érdemes lehet azzal foglalkozni, hogy miként került a közösség központja Lengyelországba.

Évekkel ezelőtt – a jogtörténet és a magyar történelem iránt érdeklődőként – magam is csak annyit tudtam a pálosokról, mint az emberek többsége, nevezetesen, hogy az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendről van szó. Fordulatot hozott számomra Árva Vince atyával való megismerkedésem, aki a kommunizmus évtizedei alatt

WIKIMEDIA

A 13. században alapított pilisszentléleki kolostor romjai
A TÚLOLDALON: A Központi Papnevelő Intézet pálos könyvtára a pesti Papnövelde utcában. Bútorait a 18. században maguk a pálos szerzetesek faragták
JOBBRA: V. Kelemen pápa, akinek követe, Gentilis bíboros 1308-ban engedélyezte a pálosoknak az ágostonos regula követését

egyik vezetője volt a titokban működő pálos közösségnek. A rendszerváltás után meghatározó szerepe volt a Sziklakápolna visszaszerzésében, a nyilvános rendi élet újraindításában. 1986-ban Lékai László esztergomi érsek, bíboros megbízta a rend alapítójának, Boldog Özséb szentté avatásának előkészítésével, a posztulátori tisztség ellátásával.

Vince atyával való beszélgetéseim kezdetén nem értettem, egyáltalán hogyan vetődik fel az általa megfogalmazott kijelentés: a jelenleg működő pálos rend nem azonos az Özséb által alakított renddel. E rövid bevezető után engedjék meg, hogy bemutassak néhány dokumentumot, amelyek ismeretében talán árnyaltabb képet alkothatunk a rend történetének egy fontos eseményéről.

A történet kezdetéhez az 1780-as évekig kell visszanyúlnunk. Túl vagyunk Lengyelország első felosztásán (1772), s látható, hogy II. József intézkedései egyértelműen a katolikus egyház szerepének szűkítésére irányulnak. Ennek keretében került sor 1782-ben a kapucinus, a kartauzi, a kamalduli, 1783-ban a trinitárius, 1784-ben a karmelita, 1785-ben az Ágoston-, majd 1786-ban a pálos rend megszüntetésére.

Ezt megelőzően azonban 1784-ben egy fontos esemény történt a pálosok életében. A lengyel katolikus enciklopédia (*Encyklopedia Kościelna*) erről a következőket írja:

„*… Krysztof Hilary Szembek uranopolitániai püspök, płocki segédpüspök és koadjutor, a nuncius helyettese kihirdette a pálosoknak a pápai akaratot: 1784. július 8-án a provincia főnökének Sebastian Wichliński provinciálist jelölte ki. A nunciatúra utasítását végrehajtandó, Wichliński atya definitóriumot hívott össze szeptember 9-re, melynek résztvevői előre eltervezték a rend irányításának alapelveit, majd ezt a tervet részletesen megvizsgálták és megvitatták. Szeptember 21-ére a terv részleteiben is összeállt, ennélfogva azonnal megküldték egyaránt a királynak és a pápának. Az irat kézhezvételét követően 1784. december 3-án látott napvilágot Rómában a breve Apostolicae Sedis auctoritas, melynek erejénél fogva a pápa teljes tekintélyével a lengyel király, Szaniszló Ágost követelésére a lengyel pálos tartományt egyszer és mindenkorra elcsatolja Magyarországtól és a rend generálisától. A tartományból Congregatio polona Fratrum Ord. S. Pauli i Erem néven új rendet hív létre.*"

Az elkülönítéssel az volt, az lehetett a szándék, hogy a rend megmaradjon, mert II. József intézkedései alapján számolni kellett a pálos rend megszüntetésével is. Nem lévén a császárnak joghatósága Lengyelország tekintetében, remélni lehetett, hogy az önállóvá lett lengyel rend tovább működik abban az esetben is, ha az osztrák császárság területén meg is szűnne létezni. A pápai intézkedés nyomán tehát a lengyelországi pálos közösség függetlenné, önállóvá vált az Özséb által alapított, magyar központú rendtől.

A pálos rendet feloszlató császári intézkedés 1786. február 7-én kelt. A rendfőnök utolsó titkára, Gyuris Kajetán az eseményről a lengyel tartományfőnökhöz intézett levelében a következők szerint ír:

„*Március 20-a végzetes nap volt, az osztrák örökös tartományokban fennálló Pálosrendünk végső szomorúságának és gyászának napja. Ugyanis ezen a napon délelőtt kilenc órakor megjelentek máriavölgyi monostorunknál (hasonlóképpen az összes tartományban minden monostornál) a császári biztosok, és bezárva a templom és a monostor kapuit, a kolostori harang szavával mindannyiunkat a rendfőnök atyával együtt összehívtak, s itt a császár által eltörlésünkről hozott dekrétumot felolvasták s a templom, sekrestye, gazdasági épületek és pincék kulcsait magukkal vitték. A templomok és monostorok minden ingó és ingatlan vagyonát a Vallásalaphoz csatolva tőlünk elvették, a mi eltörölt testvéreinknek pedig napi 80 lengyel garast utaltak ki, és ugyanezeknek még öt hónapra a monostorokban lakóhelyet, de clausura és kar (ima) nélkül engedélyeztek. Így Isten engedelmével, az ő titkos bíráskodása következtében elpusztult a királyoknak nagy jámborságával és bőkezűségével, a pápák több privilégiumával, a mieinknek szentségével, tudományával és aggódó gondoskodásával szerencséltetett századok műve. Ez az eltörlés pedig azon egyetlen mozzanatból ered, mivel így látszott megfelelőnek a császári önkényes rendszer számára.*

Szerencsét kívánunk ebben a lengyel tartománynak, mivel az Apostoli Szentszék tekintélyével nemrég elkülöníttetve a mi tartományainktól, sértetlen maradt a mi végső csapásunktól; vajha ezt Isten a jövő századokra magként megőrizné és sokszorozná meg a pálos család bővítésére, s minden szerencsével és égi áldással megnövelné. Minthogy pedig már másképpen magunkon a közösségben sem segíthetünk, legalább részleges kérdésekben segítsük egymást életünkben és halálunk után egyaránt."

A különvált lengyel pálos közösségre, nem lévén a magyar rend része, s a lengyel tartományban levő kolostorokra, mivel azok a Habsburg Birodalom közigazgatási területén kívül helyezkedtek el, nem terjedt ki az uralkodó rendeletének hatálya. Az intézkedést követően tehát Lengyelországban a pálosok tovább működhettek.

Más kérdés, hogy nem sokkal a rend II. József által történt feloszlatását követően sor került Lengyelország második (1793) és harmadik (1795) felosztására, s ezzel hosszú időre megszűnt az önálló lengyel államiság. 1864-ben II. Sándor cár az összes szerzetesrendet eltörölte, a pálosokat a Jasna Góra-i kolostorba deportálta. A lengyel pálosok is a létezés határára kerültek, mindössze Częstochowában (Jasna Górán) 8 szerzetessel és a krakkói Skalkában 6 szerzetessel maradt fenn kolostoruk.

Visszatelepülési kísérletek

Az első világháború után az önálló lengyel államiság újbóli létrejöttével vette kezdetét a két megmaradt, előbb említett kolostorból kiindulva a pálos újjászületés. A szerzetesi intézmény megújított szabályzatát XI. Pius pápa 1930. május 29-én hagyta jóvá.

Az első magyarországi visszatelepülési kísérlet 1790 ➤

WIKIMEDIA

körül Esterházy Pál László (kb. 1727–1799) pálos szerzetesből lett pécsi püspök nevéhez fűződik, aki felújította Püspökszentlászlón lévő templomát, és egy püspöki nyaralónak álcázott kolostort is építtetett, hogy a szerzetesi életformát titkon továbbvihessék.

Nagyobb reménnyel kecsegtetett Scitovszky János bíboros kezdeményezése, akinek hívására 1864-ben Sztolarczyk Romuald perjel és Knézsa Tiborc alperjel vezetésével négy pálos érkezett Częstochowából, akik Esztergom közelében, Péliszentkereszten kaptak házat. A hercegprímás 1866-ban bekövetkezett halála után azonban utóda, Simor János kevésbé pártfogolta a visszatelepítést, ezért a lengyel elöljáróság feloszlatta az új szerveződést, lakóinak 1867-ben vissza kellett térniük Krakkóba.

Gróf Wenckheim István 1902-ben Nagylévárdon adott házat a visszatelepülő pálosoknak, akik 1904-ben Vaszary Kolos hercegprímástól megkapták a pilisszentkereszti kolostort is. *„Sajnos a lengyel atyák nem tudták megszerettetni a Rendet, és hivatások hiányában ez a kísérlet is meghiúsult”* – írja visszaemlékezéseiben P. Bolyós Rezső Ákos atya, aki 1935 júliusában lépett a rendbe.

Az 1920-as évek második felében történt kezdeményezések hatására, Zichy Gyula kalocsai érsek hathatós támogatásával a rend ismét megkezdte működését Magyarországon. 1934. május 21-én a Sziklakápolnában ünnepélyes szentmisére került sor a rend hazatelepülésének alkalmából, a Lengyelországból érkezett pálosok tiszteletére. P. Raczynsky Kajetánnal és Galambos Kálmán oblátussal kiegészülve pont annyi, 16 pálos érkezett a Sziklatemplomhoz, ahány pálost a márianosztrai kolostor adott 1382-ben, a pálosok lengyelországi megtelepedésekor Częstochowának.

A rend fejlődését a második világháború, majd a kommunizmus évtizedei törték ketté. Lengyelországban azonban a kommunizmus éveiben is nyilvánosan működött a pálos közösség, és rendtörténeti kutatások is folytak.

Árva Vince atya a történtekből arra a következtetésre jutott, hogy a jelenleg működő pálos közösség nem azonos az esztergomi Boldog Özséb által alapított renddel. Ez késztette őt arra, hogy kezdeményezze a Szentszéknél az ősi rend működésének újraindítását hazánkban.

Ezek után nézzük meg, milyen válasz adható az alcímben megfogalmazott kérdésre. Ha azt nézzük, hol van a rend központja, ki a vezetője, s hogy a szerzetesek többsége is lengyel, a válasz egyértelműen az, hogy a ma működő pálos közösség lengyel rend. Azaz: miként a lengyel tartomány 1784-ig a magyar pálos rend része volt, most a magyar pálos közösség a lengyel rend része. Nem arról van tehát szó, hogy az Özséb által alapított szerzetesi intézmény a „székhelyét” Lengyelországba tette át.

Fráter György megrendelésére 1537-ben, Velencében készült pálos misekönyv

FENT: **A Jasna Góra-i lengyel pálos kolostor védői 1655-ben szembeszállnak a svéd támadókkal. 19. századi festmény**

LENT: **A püspökszentlászlói püspöki kastély fazsindelyes temploma**

Ha azonban a kérdést úgy tesszük fel, hogy milyen jogfolytonosság áll fenn az Özséb által alapított szerzetesközösség és a ma működő rend között, olyan területre érünk, amely további kutatásokat igényel. Ezzel kapcsolatban megfogalmazódik néhány gondolat.

A ma is létező pálos szerzetesi intézmény az esztergomi Boldog Özséb által alapított közösség eredeti, *Ordo Sancti Primi Pauli i Eremitae* nevét viseli, s ez arra enged következtetni, hogy az ősi renddel áll fenn a jogfolytonosság. Ez viszont felveti azt a kérdést, hogy mi történt azzal a pálos közösséggel, amely 1784-ben a *Congregatio polona Fratrum Ord. S. Pauli i Erem* nevet kapta. Mit jelent ebben az esetben az *„egyszer s mindenkorra elcsatolja Magyarországtól”* mondatrész az 1784-es *breve*ben, hogyan értelmezendő az elkülönülés? Ha viszont a közösség az 1784-ben alakult kongregációval mutat fel jogfolytonosságot, miért az Özséb által alapított rend nevét használja, s miért nem azt, amit a pápai *breve* említ?

Több, korabeli dokumentum is tanúsítja, hogy a lengyel pálosok 1784 után is az ősi rend nevét használták. Tény továbbá, hogy a szerzetesközösség megújított alapszabályának jóváhagyását Peter Markiewicz prior generalis Első Remete Szent Pál, azaz az ősi magyar rend nevében kérte *(priorem OSPPE)*.

Úgy tűnik tehát, hogy a hivatalos egyházi vezetés és maguk a szerzetesek is folyamatosan azt gondolták, abban a hitben, feltevésben éltek, hogy az 1786-ban megszüntetett ősi szerzetesi intézmény tagjai. Így volt ez 1934-ben, amikor visszatértek a pálosok Magyarországra, Árva Vince atya maga is ebben a hitben tett fogadalmat, s ebben a feltevésben volt az 1990-es évekig. Azaz az 1784-es pápai intézkedés tényleges megvalósulása elmaradt.

Ennek logikus és valószínű magyarázata lehet, hogy a történelem felülírta az 1784-ben született pápai *breve*ben megfogalmazott szándék végrehajtását, hiszen az önálló lengyel államiság újbóli megszületéséig a rend a létezés határán volt. A 18. század végétől csaknem két évszázadon keresztül nem a rendtörténeti és kánonjogi kérdések tisztázása, hanem a túlélés lehetett az elsődleges cél. ■

A szerző jogász

A hatszáz-milliós régió

Délkelet-Ázsiáról egészen a 20. század közepéig nem jelentek meg összefoglaló történeti munkák, minthogy maga a régió is új fogalom. Értelmezésének vannak ugyan elszórt tudományos előzményei, elsősorban szaklapokban megjelenő geográfiai írásokban, egészében azonban – mint **Balogh András** is bebizonyítja – csak a második világháborútól kezdve vált nyilvánvalóvá, hogy egységes térségről van szó, amelyet sokfélesége ellenére érdemes egységesen is elemezni

FENT: **Evezőt fogó nő – Mekong-delta, Vietnam** MELLETTE: **Szingapúr pénzügyi központja**

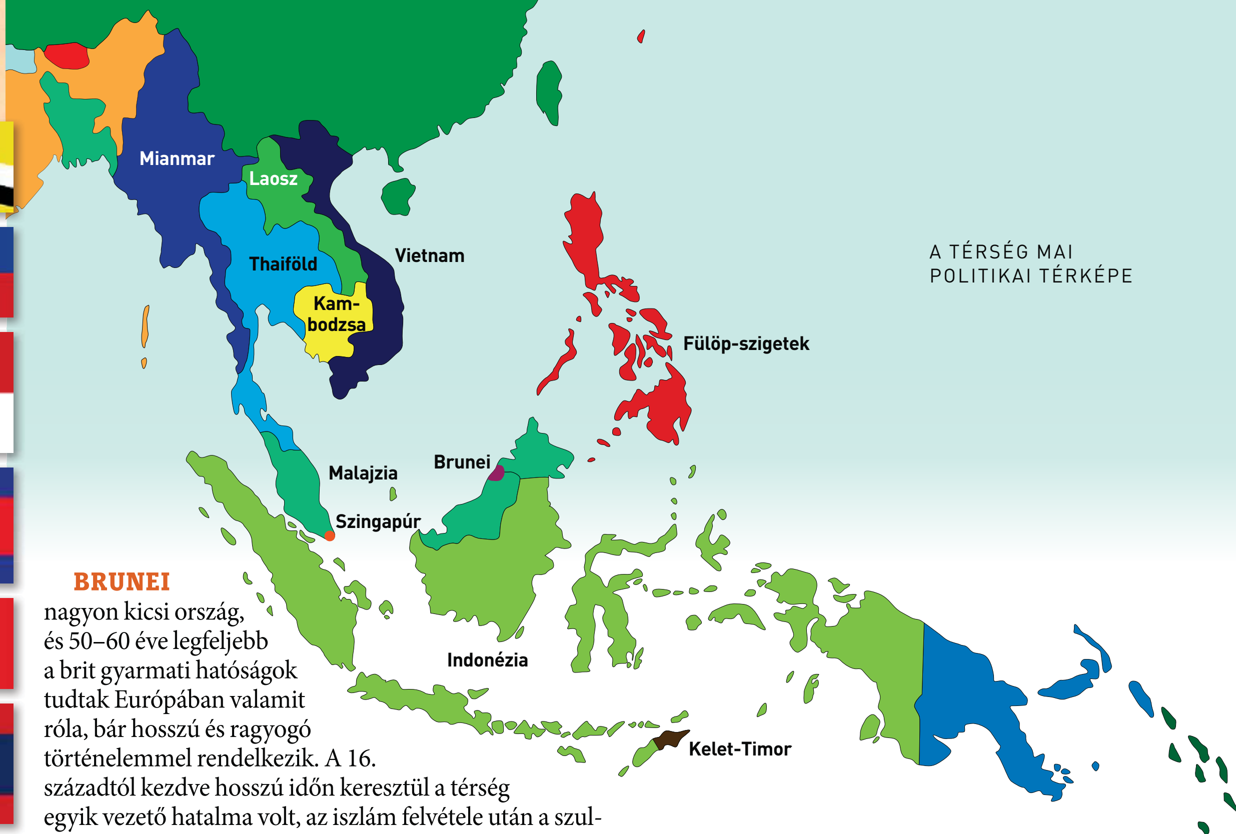
CULTIRIS

A DÉLKELET-ÁZSIA elnevezést első ízben a második világháború idején a csendes-óceáni brit katonai főparancsnokság használta, amikor is Lord Mountbatten főparancsnok (a későbbi indiai alkirály) irányításával egész Délkelet-Ázsiát mint egységes stratégiai területet kezelték. Ezt követően a hatalmas térség gazdasági, stratégiai, politikai és kulturális közösségét bizonyított tényként kezdték elfogadni. Az elmúlt évtizedekben ez a közösség már nemcsak a nagyhatalmak stratégái előtt magától értetődő, hanem a délkelet-ázsiai gazdasági és politikai elit, sőt az ott élők nagy része számára is vitathatatlan.

Mára Délkelet-Ázsia közös gazdasági és politikai integrációs szervezetbe, az ASEAN-ba tömörült. Tizenegy idetartozó országa 4 356 740 négyzetkilométeren terül el, 600 millió lakost számlál, és az elmúlt években Kína után a világ legnagyobb gazdasági növekedését produkálta.

Nemcsak Délkelet-Ázsia új fogalom, az idetartozó országok többségének neve is viszonylag új. Abban a formában, ahogyan ez ma ismert, a történelem folyamán nem – vagy nem így, illetve egyáltalán nem – volt használatos. A térséget tizenegy ország alkotja: Brunei, a Fülöp-szigetek, Indonézia, Kambodzsa, Kelet-Timor, Laosz, Malajzia, Mianmar, Szingapúr, Thaiföld és Vietnam.

A TÉRSÉG MAI POLITIKAI TÉRKÉPE

BRUNEI nagyon kicsi ország, és 50–60 éve legfeljebb a brit gyarmati hatóságok tudtak Európában valamit róla, bár hosszú és ragyogó történelemmel rendelkezik. A 16. századtól kezdve hosszú időn keresztül a térség egyik vezető hatalma volt, az iszlám felvétele után a szultanátus az egyik legjelentősebb helyi kereskedő- és katonai hatalommá vált. Brunei a névadója annak a hatalmas szigetnek, amelyen elterül, ma Borneó néven ismert, és amelyen a mai Malajzia és Indonézia is osztozik. Brunei az egyik legősibb ország, a 19. század végétől brit protektorátus, a második világháború után az angolok az általuk kreált különféle föderációkba, végül pedig Malajziába kívánták tagolni. A szultán ellenállt, s ezt nagyon is jól tette, hiszen olyan hatalmas olaj- és gázlelőhelyeket fedeztek fel, melyekből Brunei a világ egyik legmagasabb jövedelmét produkálja. Az ország lakosságának többsége maláj, de jelentős kínai és nem maláj bennszülött közösségek is élnek itt. Ez a kis moszlim állam a térség többi országához hasonlóan elsősorban a maláj nyelvet tekinti hivatalosnak, de eltérően a szomszédos maláj nyelvű országoktól, az írása nemcsak latin betűs, megtartotta az arab írásmódot is.

A **FÜLÖP-SZIGETEK** elnevezés önmagában is mutatja azt, hogy ez az ország egy hatalmas szigetvilágot is magában foglal. Modern formájában a spanyol gyarmati uralom terméke. II. Fülöp királyról nevezték el, és bár fő nyelve, a tagalog és ennek rokon nyelvei a malájjal állnak szoros kapcsolatban, a hivatalos nyelv a spanyol időszakban a spanyol lett. Ez az ibériai-félszigeti hatás nagyon sok mindenben ma is megmutatkozik. A lakosság spanyol neveket visel és az egyik legfanatikusabb katolikus hitgyakorló. A Fülöp-szigeteken ugyan van egy jelentős moszlim, vagy ahogy ott nevezik, móró lakosság, egészében azonban hangsúlyozottan katolikus ország, de spanyolul – a négy évszázados spanyol uralom ellenére – a tanult emberek is elfelejtették. Miután az amerikaiak a 19. század végén zajló amerikai–spanyol háborúban győzedelmeskedtek, az angol kulturális, nyelvi és politikai hatás meghatározóvá vált.

A Fülöp-szigeteken az ibériai-félszigeti hatás sok mindenben megmutatkozik

Az „indonéz" elnevezés már sokkal bonyolultabb, mint az előző kettő. **INDONÉZIA** ebben a formában, ahogy ma ismerjük, a történelem folyamán egyáltalán nem létezett. Az „Indonézia" fogalom éppen úgy a második világháború körüli időkben vált általánosan elfogadottá, ahogyan maga „Délkelet-Ázsia". Indonézia különös figyelmet érdemel, hiszen a térség legnépesebb országa, több mint 240 millió lakossal. A világ legnagyobb moszlim országa, és szilárdnak mondható gazdasági és politikai alapjai miatt regionális nagyhatalomnak számít. Neve a több mint tízezer szigeten elterülő hatalmas ország egységes identitását hangsúlyozza. Hosszú időn keresztül az indonéz szigeteken jelentős helyi királyságok alakultak ki, kezdetben ezek buddhista és hindu hitűek voltak, majd a 12–15. századtól kezdve fokozatosan az iszlám nyert teret. Az egész térség holland uralom alá került. A holland gyarmati uralom a fűszerkereskedelem megszervezésére, majd trópusi termékek erőszakos termeltetésére és ennek érdekében a politikai hatalom megszerzésére irányult. A hollandok hangsúlyozták, hogy nincsenek előzményei az egységes Indonéziának, gyarmatbirodalmat hoztak létre, és az égvilágon semmiféle kapocs a különböző közössége-

Jakartai látkép

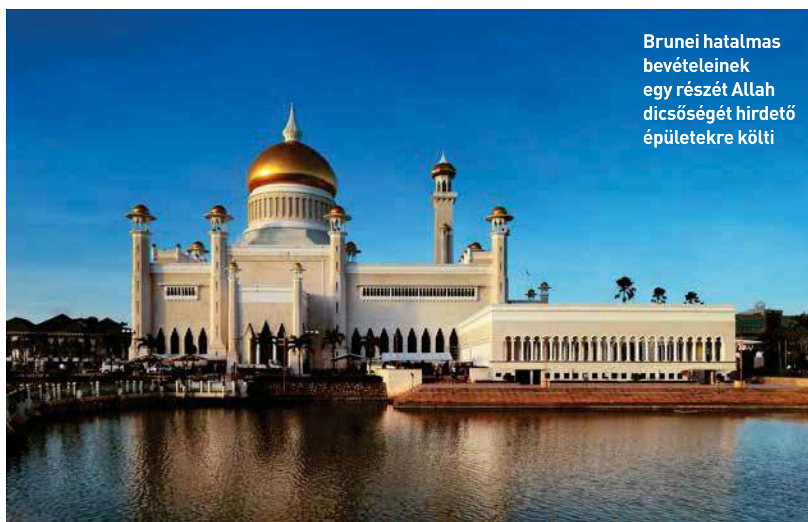
CULTIRIS / 123RF

Szertartás a Kuala Lumpur alapítójától származó Yap-klán templomában. Georgetown, Malajzia

ket nem köti össze. Érdekes történelmi kuriózum az, hogy első ízben hivatalosan egy politikai párt nevében jelent meg az „Indonézia" fogalom 1921-ben, amikor is Indonézia Kommunista Pártját létrehozták. Az ötlet nevetségesnek tűnt. Ám az elmúlt félezer évben fokozatosan a maláj nyelv mint *lingua franca* elterjedt, tényleges közösség alakult ki az indonéz szigetek mozgékonyabb, kereskedelemmel, iparral, hajózással foglalkozó csoportjai között, és természetesen maga a gyarmati uralom nagymértékben tudatosította ezt a közösséget. Ily módon, amikor már a második világháborúban japán megszállás alá kerültek a holland indiai szigetek, a japánok egy létező, igen aktív és elkötelezett nacionalista csoportot találtak, amely a későbbiekben véres gyarmati háborúban vívta ki Hollandiával szemben a függetlenségét. Azóta kiderült, hogy Indonézia igazi politikai entitás, és bár voltak és vannak szeparatista törekvések, egészében történeti összehasonlításban meglepően gyors és erős kohézió alakult ki, amely sikeres indonéz „nemzetépítést" tett lehetővé.

KAMBODZSA különleges figyelmet érdemel. Már csak azért is, mert nemcsak a térség, nemcsak Ázsia, hanem az egész világtörténelem egyik legrégebbi államáról van szó. A Khmer Birodalom előzményei közel kétezer évre mennek vissza. [Lásd erről a *BBC History* 2013. novemberi számának cikkeit. – *A szerk.*] Mint kulturális, vallási és gazdasági központ sokáig meghatározó volt Délkelet-Ázsia egész fejlődésében. A „Kambodzsa" és a „kambodzsaiak" elnevezés nagyon régóta ismert Indiában, a khmer királyok a hindu-buddhista vallások és kultúrák iránti elkötelezettségük miatt tették magukévá. A kambodzsai elnevezés tehát régóta létezik, de a lakosság magát khmernek nevezte és nevezi. Amikor a francia protektorátus alá került Kambodzsában a 19. század hatvanas éveiben és egészen a függetlenné válásig megmaradt a francia szupremácia (a japán térnyerés éveit kivéve), a franciák tudomásul vették a Kambodzsa elnevezést és a korabeli francia munkákban Cambodge néven szerepeltették. Az első köztársasági puccsot követően megváltoztatták az ország nevét Khmer Köztársaságra. A szélsőbaloldali hatalomátvétel után egy újabb névvel ismerkedett meg a világ: ez a Demokratikus Kampuchea volt. E nevet használták a vörös khmerek, így meglehetősen ellenszenvessé, sőt gyűlöletessé vált. Az ezt követő időszakokban a „Kambodzsai Állam" kifejezést fogadták el, már csak azért is, hogy elkerüljék a választást a kormányforma tekintetében. Később, amikor a monarchiát helyreállították, a Cambodia kifejezést használták újra – ez a Kambodzsa angolosított formája volt. Helyeselhető azonban az, hogyha a khmer és a kambodzsai kifejezéseket egymás szinonimáiként használjuk.

Brunei hatalmas bevételeinek egy részét Allah dicsőségét hirdető épületekre költi

CULTIRIS / 123RF

Vallási és etnikai sokféleség

A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének legújabb tagja **KELET-TIMOR**. Különösebb magyarázatot nem igényel az elnevezés, hiszen egyszerűen az Indonéziához tartozó Timor szigetének egyik felére vonatkozik, amely vagy félezer éven keresztül portugál uralom alatt állt. A világ egyik legjobban tagolt, semmiféle nemzeti egységet nem mutató és igen szegény részéről van szó, ahol a portugál uralom évszázadai alatt a portugál nyelv sem terjedt el. A portugál forradalom által ösztönzött függetlenné válás után Indonézia bekebelezte. Ez olyan erőteljes belső tiltakozást váltott ki, hogy néhány évtizeddel később a demokratizálódó Indonézia népszavazást engedélyezett, amelynek eredményeként Kelet-Timor függetlenné vált.

A maláj nyelvű területek egyáltalán nem esnek egybe a mai Malajzia határaival

LAOSZ elnevezése nem jelent gondot, hiszen maguk a laosziak magukat mindig is „lao" névvel illették. A thaiokhoz nyelvileg, kulturálisan és vallásilag egyaránt közel álló nép megtartotta saját nevét. A függetlenné válás után 1954-ben Laoszi Királyságnak nevezték, majd a kommunista hatalomátvétel után kapta ma is használatos nevét, a Lao Népi Demokratikus Köztársaság elnevezést.

Sokkal több gondunk van **MALAJZIA** elnevezésével. Közigazgatási felépítését és államformáját illetően ez az egyik legbonyolultabb országa a térségnek. Igazából van is előzménye, meg nincs is. Az előzmény alatt azt értjük, hogy maga a maláj elnevezés jóval több mint ezer évre megy vissza, ám a maláj nyelvű területek egyáltalán nem esnek egybe a mai Malajzia határaival. A Maláj-félszigeten a 6–8. századtól kezdve, Indonéziához hasonlóan, igen sok állam alakult ki. A 16. századtól egyes területei fokozatosan európai befolyás alá kerültek. A hindu és buddhista vallások és a kultúra, az építészet mind-mind indiai hatást mutat. Valószínűleg maga a „maláj" szó is indiai eredetű és eredetileg hegyet jelentett. Egységes maláj állam azonban sem a Maláj-félszigeten, sem Borneón, amelynek egy része ma szintén Malajziához tartozik, nem alakult ki.

A ma Malajziához tartozó területek a 19. század elejétől valamilyen formában brit függőség alatt álltak, és Malajzia államot az angolok kreálták. Rendkívül bonyolult államszervezetet alakítottak ki, amely figyelembe veszi azt, hogy az ország kilenc hagyományos maláj államból áll, ezenkívül még léteznek egyéb területek is, amelyek nem maláj monarchiák. Az alkotmányos uralkodónak tekinthető kilenc uralkodó együttesen választja meg a királyt, aki a Yang de Pertuan Agong címet viseli, és szintén alkotmányos uralkodónak számít.

A több film által is híressé tett Kuala Lumpur-i Petronas-ikertornyok 1998 és 2004 között a világ legmagasabb felhőkarcolói voltak

Ez azonban még nem minden. Malajzia bonyolult felépítéséhez hozzátartozik, hogy rendkívül megosztott nemzetiségi és vallási szempontból is. Nem egyszerűen a malájok állama, hiszen ők ugyan a lakosság többségét alkotják, de együtt kell működniük a jelentős kínai lakossággal, az össznépesség közel egyharmadával, valamint az indiai eredetűekkel, akik körülbelül 7 százalékos aránnyal rendelkeznek. Emellett az etnikai hovatartozásnak megfelelő vallási különbségeket is figyelembe kell venni. Malajzia ugyan iszlám államnak nyilvánítja magát, de ez nem azt jelenti, hogy „igazi" iszlám állam lenne, hiszen a moszlimok aránya 61 százalék. Ez az etnikai és vallási helyzet rendkívül bonyolult államszerkezetet és jogrendszert követel, amelyeknek messzemenően figyelembe kell venniük a gazdaságilag és politikailag igen aktív és hatékony kínai kisebbség igényeit. Külön privilégiumokat biztosítanak az úgynevezett bhumiputráknak, vagyis a „föld eredeti népének", hogy ellensúlyozzák ezzel a kínaiak nyomasztó fölényét főleg a gazdaság és a kereskedelem területén. Egészében tehát Malajzia egy olyan alkotmányos monarchia, amelyben magának az uralkodónak nincs igazán szerepe, de tekintettel a bonyolult etnikai és vallási viszonyokra, a malájok, akiket 100 százalékban moszlimnak lehet tekinteni (a törvény is így teszi), ragaszkodnak a különböző kisebb monarchiákhoz is, mert ezek jelentik számukra a védelmet. Az ország hivatalos nyelve gyakorlatilag ugyanaz, mint Indonéziáé; míg ezt a nyelvet ott bahasza-indonéziának nevezik, itt bahasza-malajziának.

A többségében kínai várost példátlan hatékonyság, fegyelem és tisztaság jellemzi

Teherhajók sorakoznak a világ egyik legforgalmasabb kikötőjében, Szingapúrban

A következő ország, amelynek neve szintén figyelmet érdemel, **MIANMAR**. Ahogy nálunk jobban ismerik: Burma a térség egyik fekete báránya volt, és részben még mindig az is maradt a hosszan tartó gazdasági stagnálást és politikai izolációt eredményező katonai diktatúrák miatt. Ez a helyzet az elnevezésben is kifejezésre jut. A kormánypártiak egyértelműen Mianmar mellett törnek lándzsát, de az ellenzéki erők jelentős része s a velük szövetséges nyugati hatalmak, főleg az Egyesült Államok előnyben részesítik a Burma elnevezést. Az Európai Unióhoz tartozó országok szóhasználata változó, egyre inkább hajlamosak a Mianmar kifejezést átvenni. Tudományosan értelmezhetetlen vitáról van szó, annál is inkább, mert nyelvtörténetileg „Mianmar" és „Burma" közös gyökerekre megy vissza, tehát az a fajta megkülönböztetés, hogy Mianmar elsősorban a burmai nacionalizmust szolgálná, és Burma jelentené amúgy az országban igen jelentős számú nemzetiségeknek a nyelvileg is megfogalmazott egyenjogúságát, szintén erősen kétséges. A ma uralkodó mianmari érvelés éppen azt hangsúlyozza, hogy Burma fejezi ki a lakosság többségét alkotók dominanciáját azzal, hogy az egész országot saját etnikumukról nevezik el. Tulajdonképpen ennek reakciójaként alakult ki az a felfogás, hogy inkább vissza kell térni a történelmileg egyébként szintén használt Mianmar névhez, ugyanis ezzel a burmaiak szupremáciáját lehet csökkenteni, legalább szemantikailag, és nagyobb lehetőséget biztosítani a kisebbségnek. Miután ez a valóságban nem következett be, hiszen épp az erősen nacionalista katonai junta kezdte használni a Mianmar nevet, az a furcsa helyzet alakult ki, hogy nagyon sok kisebbségi is sokkal inkább a Burma név mellett foglal állást. Ajánlatosabb azonban a Mianmart elfogadni, hiszen az ország saját magát hivatalosan így nevezi.

A kicsiny, de minden tekintetben kiemelkedő, a legfejlettebb nyugat-európai országokkal vetélkedő mutatókkal rendelkező **SZINGAPÚR** neve nem okoz semmiféle gondot. Eredetileg ezt a területet Temaseknek hívták az egyik maláj nyelvjárásban, ezt követően a térségben gyakran előforduló indiai elnevezést, „Szingapúrt", vagyis az oroszlánok városát kezdték használni. A várost mindössze két évszázada alapították. Ez a többségében kínai város példátlan hatékonyságot, fegyelmet, tisztaságot és különleges kereskedelmi és gazdasági lehetőségeket, eredményeket mutat fel. A Szingapúr elnevezést a lakosság 85 százalé-

kát kitevő kínaiak egyáltalán nem kifogásolják. Egyébként is minden jó kereskedő tudja, hogy egy jól bevált „cégnevet” megváltoztatni igencsak kockázatos és semmiféle előnnyel nem jár.

THAIFÖLD az az ország, amelynek nevével szintén vannak gondjai a történészeknek és magának a lakosságnak is. Itt pontosan fordított folyamat zajlott le, mint Mianmarban. Thaiföldet ugyanis az 1939-es forradalom idején keresztelték csak át jelenlegi nevére, az azt megelőző évszázadokban Sziámnak hívták. Minden régebbi történelmi dokumentum Sziámról szól, vagy csak a meghatározó királyi főváros nevét használták: Sukhotait vagy Ayutthayát. A forradalmárok (vagy ha a konzervatívok kifejezését használjuk, a katonai puccs résztvevői) viszont változtatni akartak, és hangsúlyozták Thaiföld nemzeti jellegét, mondván, hogy az ország többségi, döntő pozíciókban lévő és nagy jövő előtt álló nemzetisége a thai. Ez az elnevezés valóban ismert volt a thaiföldiek körében, és népszerűségéhez, gyors terjedéséhez hozzájárult az is, hogy a thai önmagában „szabadot” jelent. Érdekes módon itt a kisebbségekhez tartozók, elsősorban a kínaiak egy része, valamint a külföldiek kezdtek berzenkedni a thai kifejezés ellen, mert ez, úgymond, etnikai – vagyis pontosan fordított az érvelésük, mint amit Mianmarban tapasztalunk. Egyes ókonzervatív royalisták máig éreznek nosztalgiát a „Sziám” elnevezés iránt. Sokan úgy érzik, hogy az átfogóbb elnevezés volt, és mutatkoztak is törekvések az elnevezés visszaállítására, például 1946-ban, de a lakosság nem volt különösebben lelkes, beleértve az uralkodó elitet, így gyorsan visszaállították az állam hivatalos megnevezését Thaiföldi Királyságra. A lakosság domináns része thainak számít, de a kínai származásúak teljes egészében behatoltak a gazdaság, a kereskedelem és ma már a társadalom és a politika minden területére. Sehol ilyen mértékű kínai asszimiláció nem történt, és sehol ilyen mértékben a kínaiak nem játszanak aktív szerepet a társadalom és a politika valamennyi területén. Ma azt lehet tapasztalni, hogy a kínaiak elfogadják nemcsak a Thaiföldön domináns théraváda buddhizmust, de majdnem mind thaiul beszélnek, többségük már egy szót sem tud kínaiul. A Thaiföld elnevezés általánossá vált, így mi is ezt használjuk.

Éjjel és távolról sem a szmog, sem a zsúfoltság nem látszik Bangkok központjában

BALRA: Egy autógyártó cég szerelősora Thaiföldön

Végül említsük meg a világ egyik leghosszabb folyamatos történelmével rendelkező országát, **VIETNAM**ot. Vietnam, jóllehet Délkelet-Ázsia legrégebben folyamatosan fennálló államalakulata, neve korántsem régóta használatos. Tekintettel arra, hogy Vietnam több mint kétezer (sok vietnami szerint ötezer) éves történelme során a periódus első felében kínai uralom alatt állt, a kínai elnevezések is szerepet játszottak Vietnam különböző neveiben. Hosszú időn keresztül használták a kínai *yue* kifejezést, ami egyébként nyelvészetileg megfelel a *viet* szónak. A 9. századtól kezdve körülbelül 1800-ig a vietnami uralkodók Da Vietnek hívták az országot, ami a Nagy Vietet jelenti. Gyakran használták az Annam kifejezést is, ami elfogadhatatlan a vietnamiak számára, már csak azért is, mert ennek a jelentése kínaiul a „Megbékített Dél”, ez pedig protektorátusi viszonyt fejezett ki. Az 1800-as évek elején a Nguyen-dinasztia a Nam Viet kifejezést használta, és ez eléggé elterjedt a nemzetközi irodalomban is. Ez ellen egyébként erőteljes kifogást emeltek a kínaiak. Mindezen megfontolásokat figyelembe véve a vietnamiak a 19. századtól kezdve elfogadták a Vietnam országnevet, és ma nem lehet megkérdőjelezni ennek a szóhasználatnak a helyességét.

Vietnam a világ egyik leghosszabb folyamatos történetével rendelkező országa

Az ezerarcú térség

A térség már csak óriási kiterjedésénél fogva is igencsak különböző jellegzetességekkel rendelkezik. A heterogenitás bemutatása nélkül nagyon egyoldalú lenne kizárólag a történeti, kulturális, modern gazdasági, nemzetközi politikai és stratégiai közösségre helyezni a hangsúlyt.

A négy és fél millió négyzetkilométeres területen a történelmi hagyományok jelentős eltéréseket mutatnak, elsősorban annak megfelelően, hogy a szárazföldi Délkelet-Ázsiát vizsgáljuk-e, vagy pedig a szigetvilágot. A szárazföldön elterülő országok egy része, különösen Mianmar, Vietnam, Kambodzsa és Laosz inkább befelé fordulók voltak tör-

Vietnami halászbárkák a tengeren

CULTIRIS / 123RF

ténelmük korai évszázadaiban. Itt kisebb szerepet játszott kezdetben a kereskedelem, mint a tengerparton, ahol természetesebb és közvetlenebb volt a kommunikáció, hiszen a nagy hegyek, folyóvölgyek által nem tagolt területről volt szó, s a hajózás hamar kifejlődött. Ugyanakkor az a tény, hogy Indonéziában 12 ezer, a Fülöp-szigeteken 7 ezer sziget található, kedvezett annak, hogy az egyes szigeteken teljesen eltérő fejlődési formák is kialakultak. A népesség megoszlása korántsem egyenletes. Minthogy a betelepedés Északról történt, a szigetvilág nagy részét (így Indonézia „külső szigeteit") a különböző bevándorlási hullámok később érték el, és a lakosság meglehetősen gyér maradt.

Elég nagy különbségek alakultak ki abban a tekintetben is, hogy milyen kulturális örökség erősödött meg. A szárazföldi Délkelet-Ázsia népei igen keményen ellenálltak az iszlám befolyásának, és inkább az figyelhető meg, hogy ezek az országok, elsősorban Sziám, Mianmar, Kambodzsa és Vietnam erőteljesen felléptek hindu-buddhista civilizációjuk érdekében. Sziám, mint igen erős expanzív hatalom jelent meg a Maláj-félszigeten, és az iszlamizálódott államok egy része Sziám katonai, politikai befolyása és dominanciája alá került. A szigetvilág, valamint a Maláj-félsziget déli része viszont a 12. századtól kezdve lassan, a 15–16. századig felgyorsultan, majdnem teljes egészében iszlamizálódott. Kivételt a Fülöp-szigetek jelentett, ahová az iszlám a 15. században ért el, és a Fülöp-szigetek déli szigetein hasonló folyamatok indultak meg, mint a többi maláj vidéken, sőt a moszlimok eljutottak a mai Manila térségébe is, de a spanyolok megjelenése a 16. század elején ennek a folyamatnak véget vetett.

Az 1899 körül készült képen a Fülöp-szigetek ausztronéz (negrito) őslakosainak egy csoportja látható

Japán katonák Szingapúrban, 1942-ben

Jelenleg a délkelet-ázsiai népességnek közel fele buddhista, csaknem ugyanennyien moszlimok. Mindössze két keresztény ország van: a Fülöp-szigetek és Kelet-Timor. Nagyon lényeges különbségek alakultak ki a tekintetben is, hogy mely külső hatalom játszott kiemelkedő szerepet ezeknek az országoknak a történetében. Thaiföld kivételével minden délkelet-ázsiai ország valamely európai hatalom közvetlen vagy közvetett uralma alá került. A 16. századtól kezdődően másfél évszázadon át Délkelet-Ázsiában kereskedelmi szempontból fontos portugál fennhatóság vagy befolyás alakult ki. A portugálokat követően Délkelet-Ázsia jelentős része, azaz a Maláj-félsziget, Burma, az indonéz szigetek egy része, mint Észak-Borneó brit fennhatóság alá került. Az indonéz szigetvilág többi részén, a mai Indonézia területén szilárdan a hollandok vetették meg a lábukat. Indokína országaiban viszont a franciák gyarmatosítottak jóval később, mint ahogy a hollandok és a britek megjelentek. A portugál uralom csak Timor szigetének keleti részén maradt meg. A Fülöp-szigetek az egyetlen, ahol előbb spanyol gyarmatosítás, majd jelentős amerikai ellenőrzés jött létre.

A franciák a briteknél sokkal brutálisabb gyarmati uralmat vezettek be

A gyarmatosítás különböző formái alakultak ki, és ez megfelelt az egyes gyarmatosító hatalmak törekvéseinek, s természetesen a helyi lehetőségeknek. A heterogenitás tényezői közé tartozott a későbbiekben az, hogy milyen antikolonialista mozgalmak jöttek létre. A második világháború néhány évében a japán előretörés teljesen felforgatta az akkori viszonyokat, és hosszú távú hatást gyakorolt, ám az antikolonialista mozgalmak arculata, eszmeisége, törekvései, a választott formák, a továbbhaladásra vonatkozó nézetek nagyon erősen különböztek aszerint, hogy a gyarmatosító hatalom maga milyen gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedést valósított meg. A brit területeken elvitathatatlanul jelentős következménye volt Anglia demokratikus politikai rendszerének, ha a gyarmatokon és az anyaországtól függő területeken nem is a westminsteri modellt valósították meg. Az itt kibontakozott nemzeti felszabadító mozgalmakban a pluralista demokrácia iránti elkötelezettség jobban jelen volt, mint másutt. A francia gyarmatokon erőteljesen érvényesült két tényező, ami eltért a brit modelltől. Az egyik az, hogy a franciák sokkal brutálisabb gyarmati uralmat vezettek be, és kevés helyet hagytak a közvetett uralom keretei között létező helyi autonómiáknak. Ugyanakkor Franciaországban az ellenzéki mozgalmak jelentős mértékben baloldaliak és radikálisak voltak, ezek óhatatlanul hatottak azokra, akik magát a francia uralmat akarták felszámolni. Francia

WIKIMEDIA

Francia tengerészgyalogosok szállnak partra Vietnamban, 1950-ben. Négy évvel később vége lett a francia gyarmati uralomnak

Indokínában a kommunista ideológia és mozgalmak a függetlenségi törekvések meghatározó elemei voltak.

A heterogenitásról szóló eszmefuttatásunk ezzel nem ér véget, hiszen nagyon markáns különbségek mutatkoznak a függetlenné válás utáni gazdasági-politikai berendezkedés tekintetében. Ezek természetesen kapcsolódnak az előbb említett antikolonialista mozgalmakhoz. Sok más tényezővel együtt ez azt jelenti, hogy Délkelet-Ázsiában találjuk azt az országot, Szingapúrt, amelynek minden lényeges mutatója a leggazdagabb és legfejlettebb nyugati országokéval megegyezik, ugyanakkor szinte afrikai típusú gazdasági (és társadalmi) sajátosságok találhatók Kambodzsában, Laoszban, Kelet-Timorban és Burmában. Ezt nagyon jól mutatják a teljesen eltérő GDP-adatok, növekedési ráták és nemzetközi szerepek.

Az európaiak megjelenése előtti történelmi különbségeket sem lehet figyelmen kívül hagyni. A hagyományos uralom formáinak eltérései a második világháború utáni függetlenné válás körülményei között is érvényesültek, és máig éreztetik hatásukat. Ahogyan Osborn, a térség kitűnő kutatója megállapítja, kétféle hagyományos (prekoloniális) uralmi rendszer alakult ki. Az egyik egy piramis felépítésű hatalmi mechanizmus, amely Vietnamra jellemző, és hasonlóságot mutat a kínaival. Itt szerepet kaptak a társadalmi mobilitásnak olyan tényezői, amelyek másutt nem, ugyanis máshol, mindenekelőtt a buddhista hagyományú országokban, a hatalom gyakorlása koncentrikus körökben történt, ami azt jelenti, hogy középen egy mindenható uralkodó állt, és a tőle való távolság határozta meg az egyes társadalmi rétegek helyzetét, a politikai rendszer működését.

A modern államok berendezkedése és működése a társadalmi hagyományoknak megfelelően alakult feltűnően sokféleképpen a térségben. Vannak hagyományos monarchiák, mint Thaiföld. Sajátos monarchikus formát mutat Kambodzsa, ahol formálisan maradt csak meg a királyság, és a politikai szerkezetben és működésben a vietnami típusú elemek markánsan jelen vannak. Különleges monarchikus berendezkedést találhatunk Malajziában. Itt a Malajziát alkotó szultánságok összességén alapul a modern állam, és a helyi szultánok (vagy rádzsák, illetve más címet viselő uralkodók) együttesen döntenek arról, hogy kit választ meg az ország öt évre a királyának. Vannak katonai diktatúrák, ezek közül a legmarkánsabb a mianmari, amely ország a britekkel való éles háborús konfliktusok következtében hamar elvesztette saját királyságát, és itt London semmiféle, a többségi társadalom számára vonzó kormányzati formát nem hozott létre. Délkelet-Ázsiában pluralista demokráciák is léteznek, bár sehol sem tükörképei az európai demokráciáknak. Az azonban vitathatatlan, hogy olyan országok, mint Szingapúr, a Fülöp-szigetek, Thaiföld vagy Malajzia hosszú évek óta többpártrendszeren alapulnak, működő parlamentjük van, jellemző a sajtó viszonylagos szabadsága, a hatalmi ágak bizonyos megosztása. Thaiföldön időnként katonai diktatúrák szakították meg az alkotmányos fejlődés menetét. A modern államformák között a szocialista-kommunista típusú államok is jelen vannak. Ez klasszikus formában Vietnamban figyelhető meg. ■

A gyarmatosítás előtti történelmi különbségeket sem lehet figyelmen kívül hagyni

WIKIMEDIA

Tiltakozó szerzetesek Mianmarban, 2007 őszén

BALRA: A maláj fegyveres erőknél szolgáló nők a választási csalások elkerülésére szolgáló, a voksolás után felvitt jelölőtintás ujjukat mutatják a fotósnak a 2013-as választások idején

A szerző történész, diplomata, az ELTE professzora

Aki eltévedt Hitler bunkerjében

A történész Hugh Trevor-Roper karrierjét – mondja **Sir John Elliott** – beárnyékolta, hogy hitelesnek nevezte a „Hitler-naplókat”

HUGH TREVOR-ROPER klasszika-filológus a háborúban a titkosszolgálat tisztje, Oxfordban az újkori történelem tanára, később a Cambridge-i Egyetemen a Peterhouse College igazgatója, egy sor történelmi tárgyú könyv szerzője, sikeres újságíró volt. Tevékenységét élethosszig tartó főrendi méltósággal *(peerage*-i címmel*)* ismerték el. 2003-ban bekövetkezett halálakor a történelemtudománynak tett szolgálatait, nem kevésbé briliáns módon megírt, 1947-ben megjelent könyvét, a *The Last Days of Hitler*t (Hitler utolsó napjai) beárnyékolta, hogy 1983-ban tévesen hitelesnek nevezte „Hitler naplóit". Most, egy évszázaddal születése után itt az ideje, hogy újraértékeljük e híres és időnként ellentmondásos megítélésű tudós életútját, aki sok fiatal történészt ihletett meg a pályája kezdetén, többek között engem is.

Hugh Trevor-Roper 1914-ben Northumberlandben született. A helyi orvos második gyermeke, egyben legidősebb fia volt. Anyja egy belfasti üzletember leánya, szigorú és kritikus természetű asszony volt, ezért családi életük nélkülözte a melegséget. Rideg neveltetése magába fordulóvá tette Hugh-t, és örökre nyomot hagyott más emberekkel való kapcsolataiban: társaságban gyakran távolságtartónak és tartózkodónak tűnt. Bizonytalanságát fokozta, hogy nagyon rövidlátó volt. Átható pillantásától sokan megrettentek: amikor végigmért valakit, úgy tűnt, mintha azt latolgatná, érdemes-e a másik arra, hogy szóba elegyedjen vele.

A remek stílusban író, briliáns, de ellentmondásos életművű történész

Bár sok szempontból nehéz gyerekkora volt, mégsem mondhatnánk boldogtalannak ezeket az éveket. Magányos kóborlásai során felfedezte a northumbriai otthona körül elterülő vidéket, és megismerte a természet világát. A vidék szeretete süt a nemrég kiadott *The Wartime Journals* (*Háborús naplók,* IB Tauris, 2012) című művéből is, és történészként ez tette számára lehetővé, hogy néhány eleven kifejezéssel megvilágítsa az olvasók-

REX FEATURES

nak a nagy történelmi események hátterét.

Mivel nem voltak barátai, falta a könyveket, és a charterhouse-i állami iskolában, ahová 13 éves korában küldték, nemsokára ígéretes tudósjelöltként tartották számon. Innen datálódik rajongása a klasszikus görög–római irodalom iránt. Amikor 1956-ban egy több napos túrára mentünk, esténként előhozta Vergilius *Aeneis* című művét, és addig olvasott fel belőle, míg be nem sötétedett.

1932-ben Oxfordba ment, ahol kezdetben klasszika-filológiát tanult, de hamarosan átnyergelt a történelemre, és miután diákként kiváló teljesítményt nyújtott, elkezdte William Laud életének kutatását, aki I. Károly korában volt Canterbury érseke.

A Hitler-bunker rejtélye

1940-re, amikor Laud-életrajza megjelent nyomtatásban, a második világháború is már javában tartott, és Hugh-t behívták titkosszolgálati munkára az MI5-hoz. Olyan feladattal bízták meg, amire precíz agya és nyelvérzéke kitűnően alkalmassá tette, bár az, hogy ösztönösen irtózott a hatalmaskodástól és a nagyképűség minden formájától, legalább annyi ellenséget szerzett számára a titkosszolgálat berkein belül, mint barátot.

Háborús tapasztalata, és hogy munkája során elmélyedt a német titkosszolgálat működésében, sorsdöntő hatást gyakorolt életére. Első kézből tudta, mi történt a háború végén Németországban, ezért őt bízták meg azzal, hogy hivatalos jelentést írjon Hitler halálának körülményeiről. Könyve, a *The Last Days of Hitler (Hitler utolsó napjai)* 1947-ben jelent meg. A hivatalos jelentésére épülő, nagyszerű történelmi munka otthon és külföldön egyaránt ismertté tette a nevét. Ezzel kezdetét vette történészkarrierje. Visszatért Oxfordba, és 1957-ben az újkori történelem tanára lett. Hamarosan az akadémiai és a közélet meghatározó, bár vitatott alakjává nőtte ki magát.

Hitlernek köszönhette nemzetközi hírnevét, de élete legnagyobb melléfogása is a diktátorhoz köthető. Az 1980-as években megkapta (nem öröklődő rangként) a Dacre of Glanton lordja címet, felcserélte Oxfordot Cambridge-dzsel, ahová átköltözött feleségével, Douglas Haig tábornok lányával, a Peterhouse College igazgatói lakásába. Három évvel később Rupert Murdoch felkérte, hogy ellenőrizze a *The Sunday Times* részére a Hitler nemrég felfedezett naplójának tartott iratok hitelességét. Nehéz körülmények között kellett dolgoznia. Ráadásul csak rövid idő állt rendelkezésére, és túl későn döbbent rá, hogy mellléfogott. Bár a naplók téves megítélése csak múló árnyékot vetett a hírnevére, mégis rengeteg muníciót adott szakmai ellenfeleinek, amikor egy-egy ügy kapcsán bírósági tárgyalásra került sor. A történész, aki azzal hízelgett magának, hogy leleplezi a tévedéseket, és olyan mítoszokat oszlat szét, amit az intézményes vallás vagy a skót nacionalizmus keltett, bedőlt egy nyilvánvaló csalásnak. Büszkeség még nem szenvedett ilyen látványosan csorbát.

Ez az eset egy svájci bank páncéltermében töltött néhány sietős órának köszönhető, és nem lett volna szabad elhomályosítania eredményeit – de elsőként sajnos még ma is ez jut mindenkinek az eszébe Hugh Trevor-Roper neve hallatán. Határtalanul kíváncsi ember volt, szinte mindent elolvasott. Remekül be tudta azonosítani, mik lesznek majd a meghatározó kérdések egy-egy történelmi eseménnyel kapcsolatban, mint például, hogy mekkora szerepet játszott a polgárháború kirobbanásában az, hogy az angol gentryréteg utálta I. Károly udvarát.

A *Mein Kampf*, Hitler 1925–1926-ban megjelent náci alapművének borítója

Hitlernek köszönhette nemzetközi hírnevét, de élete legnagyobb melléfogása is a diktátorhoz köthető

Érdeklődése nem csupán a Brit-szigetek történetére korlátozódott, hanem a kontinentális Európára is kiterjedt, abban az időszakban, amikor a brit történészek hajlamosak voltak a „belterjességre". Bár kedvenc korszaka a 16–17. és a 18. század volt, végigpásztázta a brit és az európai történelmet, halálos pontossággal megragadva a célba vett problémát.

Az ellentmondás és a vita volt a lételeme. Láthatóan élvezte a rengeteg lehetőséget, amit az egyetemi élet a cselszövésre és az intrikára teremt. Annak ellenére, hogy előszeretettel kezdett vitázni bármely apró vagy jelentős dologról, mégis maradt rá ideje, hogy lenyűgöző mennyiséget írjon és publikáljon.

Kitűnő stílusművész, csodálatos levélíró volt. A rövidebb írásai a legjobbak, és bárkit, aki belemerül esszéibe, el fogja bűvölni prózájának elevensége, szellemessége és iróniája. Bár több átfogó munkába is belekezdett, jobb sprinter volt, mint hosszútávfutó. Hajlamos volt abbahagyni a művét, amikor még csak félig vagy háromnegyedig volt kész, részint, mert megunta, részint, mert nem tudott ellenállni az újabb kihívások nyújtotta izgalomnak.

Csak most, több mint egy évtizeddel 2003-ban bekövetkezett halála után tudjuk megfelelően értékelni majdnem befejezett írásait, mint például a *The Invention of Scotland* (*Skócia felfedezése,* YUP, 2008) című művét, és VI. (angol királyként I.) Jakab hugenotta orvosának elbűvölő életrajzát, amely *Europe's Physician* (*Európa orvosa,* YUP, 2006) címen jelent meg.

Hugh Trevor-Ropertől tartottak a kortársai, bár élvezetes beszélgetőpartner tudott lenni: a rút pletykát a múlt és a jelen eseményeire vonatkozó, agyafúrt megjegyzésekkel keverte. De a róla alkotott képhez az is hozzátartozik, hogy rendkívül sokat segített fiatal pályatársainak. Amikor még nagyon ifjú kutató voltam, érdeklődni kezdett a Spanyolország történetéről írott munkám iránt, és ahogy haladtam, folyamatosan bátorított és tanácsokkal látott el.

Sok más történészhez hasonlóan hálával tartozom Hugh Trevor-Ropernek. Ő egyengette karrieremet pályám kezdetén, és ő mutatta meg nekem – és számos kortársamnak –, hogy a történelem eleven tárgy, és akkor a legelevenebb, ha az angol próza egyik mestere műveli. **H**

John Elliott az újkori történelem professzora volt az Oxfordi Egyetemen 1990 és 1997 között

Fordította Rindó Klára

A BATAANI HALÁLMENET

1942 áprilisában a Fülöp-szigeteken folyó hadműveletek során a támadó japán hadsereg közel 75 ezer hadifoglyot ejtett (65 ezer filippínót és 10 ezer amerikait), de a hadifogolytáborokba való megérkezésükig megközelítőleg kétezer-ötszáz – tízezer filippínó és 650 amerikai katona vesztette életét, köszönhetően a mostoha körülményeknek és a japánok könyörtelenségének. A tragikus esemény mögött rejlő összetett okokat **Klemensits Péter** deríti fel

A „BATAANI HALÁLMENET" néven hírhedtté vált történet a japán hadsereg által elkövetett legkíméletlenebb háborús atrocitások részeként vonult be a köztudatba, és az Egyesült Államok számára a japánok brutalitásának, barbár viselkedésének szimbólumává vált. A korabeli források és a szakirodalom jelentős része többnyire a japán katonák kegyetlenségének számlájára írta a hadifoglyok magas halálozási arányát, miközben a szövetséges erőket alapvetően passzív szenvedőként ábrázolta. Valójában a japánok brutalitása önmagában nem magyarázza a filippínó–amerikai csapatok súlyos veszteségeit, ezért az események megértéséhez szükséges más nézőpontból is megvizsgálni a világháború e hírhedt epizódját, külön hangsúlyt fektetve a Bataan-félszigeten harcoló amerikai haderő hiányosságaira, sebezhetőségére.

1942. április 9-én 3 hónapos ostromot követően az Edward King vezérőrnagy parancsnoksága alá tartozó Bataan-félszigeten harcoló 75 ezer amerikai és filippínó katona megadta magát a japánoknak. A Maszaharu Homma altábornagy vezette 14. japán hadsereg számára a győzelem azonban nem jelentette a hadjárat végét, hiszen az ellenség egy része a Corregidorra, a félsziget csúcsára vonult vissza, melynek mielőbbi elfoglalása képezte Homma legfőbb célját. Az altábornagy minél hamarabb szerette volna eltávolítani a hadifoglyokat Bataanról, mivel azok jelentősen leterhelték a japán hadtápszolgálatokat, és a tervezett hadműveletekhez szükséges csapatmozgásokat is hátráltatták. Emellett a Bataan-félsziget közelgő hadműveleti területté válása a hadifoglyokat és őreiket is veszélybe sodorta volna, számítva az ellenséges tüzérség csapásaira.

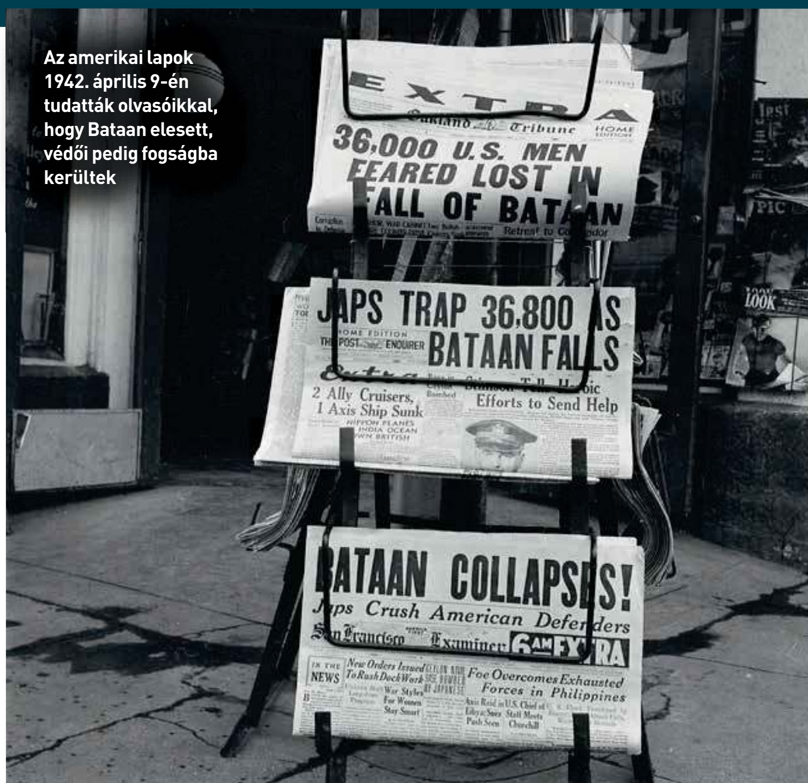
A császári csapatok azonban elszámították magukat King embereivel kapcsolatban, hiszen azok a vártnál közel egy hónappal korábban kapitu-

CULTIRIS / AKG-IMAGES

Elkínzott amerikai hadifoglyok 1942 májusában

láttak, kényelmetlen helyzetbe hozva a győzteseket. A hadifoglyok elszállítását eredetileg két fázisban tervezték végrehajtani. Először egy gyülekezőhelyre akarták terelni őket, majd ezt követően tömegesen északra szállítani a hadifogolytáborokba. Balanga ideális gyűjtőhelynek tűnt, mert a legtávolabbi hadifogoly is 40 kilométerre volt tőle, a fronthoz is közel volt, az erőltetett menet után pedig már a tervek szerint vasúton folytatódott volna az utazás Capasig, ahonnan már „csak” 14 kilométert kellett volna gyalog teljesíteni a Camp O’Donellben kialakított fogolytáborig. Az előkészületek során viszont a japánok több hibát is elkövettek, melyek közül a legsúlyosabb a foglyok létszámának alábecslése volt. Mindösszesen 25 ezer fővel számoltak, ráadásul a napi

Az amerikai lapok 1942. április 9-én tudatták olvasóikkal, hogy Bataan elesett, védői pedig fogságba kerültek

menetteljesítményt a japán gyalogság körében elvárt 38 kilométerhez igazították, szemben az amerikaiak 22–35 kilométeres szokásos menetteljesítményével. Ezen számítások egészséges emberekre vonatkoztak, nem a beteg, legyengült foglyokra, akiknek az egészségi állapotával korántsem volt tisztában a japán hadvezetés. Balanga előtt étkeztetésükről sem intézkedtek, a tervezett tábori kórházak felállításával pedig mindössze 2 ezer súlyos betegről tudtak gondoskodni. Április elején Homma csapatainak utánpótlása már akadozott, de a hónap végére jelentős szállítmányok érkezésével számoltak. A hadifoglyok tömege azonban teljesen felkészületlenül érte őket, hiszen figyelembe véve a 14. hadsereg létszámát (81 ezer fő) a japán hadtápalakulatok terhelése a kétszeresére nőtt. Bonyolította a helyzetet, hogy King tábornok kapitulációját követően az amerikai–filippínó csapatok hirtelen nagy tömegben tették le a fegyvert, meghiúsítva a tervszerű, szervezett evakuációt. Voltak, akiket csak lefegyvereztek, másokat mindenüktől megfosztották a japán katonák, akik faji alapon választották szét a foglyokat, melynek során az első jelentősebb atrocitásra akkor került sor, amikor 350–450 filippínó tisztet és altisztet kivégeztek.

Miután a foglyok összegyűjtése Balangában egy nap alatt aligha volt megvalósítható (egy héttel később is voltak érkezők a távolabbi területekről), az ellátásukra irányuló japán erőfeszítések is kudarcot vallottak. Marivelesben az élelem hiánya sokak halálát okozta, miközben Balangában az amerikai orvosi személyzet az utánpótlást nélkülözve képtelen volt ellátni a pácienseket, így a fertőző betegségek gyorsan terjedtek. A foglyokkal szembeni bánásmód vegyes képet mutat: egyesek rendszeresen kaptak élelmet és vizet, San Fernandóba pedig teherautókon utazhattak, míg a többség 46 kilométer erőltetett menetre kényszerült, vízhez csak elvétve jutott, a hátramaradókat pedig az őrök helyben megölték. Oraniban a foglyok napi egyszer rizst és vizet kaptak, majd tovább indították őket a 22 kilométerre fekvő Lubani irányába, ahol a romló ➤

A japánok brutalitása önmagában nem magyarázza a filippínó–amerikai csapatok súlyos veszteségeit

egészségügyi helyzet miatt a legsúlyosabb betegeknek a japánok 3-4 nap pihenőt engedélyeztek, és az utánpótlás elégtelensége folytán élelem elfogadását sem tiltották a helybeliektől. A San Fernandóba tartó út utolsó 12 kilométere volt azonban a legkeményebb. A betegségek mellett az őrök kegyetlensége is szedte az áldozatokat, sok embert ok nélkül leszúrtak vagy megkínoztak. San Fernandóban a napi kétszeri étkezés és rendszeres vízellátás igazi felüdülést jelentett, de a Capasba tartó vasúti út során a foglyokat marhavagonokba zsúfolták, és a 4 órás utazás végére a fojtó melegben újfent sokan vesztették életüket. Megérkezve Camp O'Donellbe a halálozási ráta továbbra is napi 30–50 fő körül mozgott a betegségek miatt.

A bataani halálmenet áldozatainak pontos száma nem ismert, hiszen konkrét adat nem áll rendelkezésünkre arról, hogy összesen hány filippínó–amerikai katona adta meg magát április elején, de a legvalószínűbb becslések szerint körülbelül 650 amerikai és nagyjából kétezer-ötszáz – tízezer filippínó katona vesztette életét a hadifoglyok nem tervszerű, téves feltételezéseken alapuló, rosszul megszervezett és hanyag evakuációja miatt.

A katonai fegyelmet és a csapatszellemet tekintve a japánok vitathatatlanul fölényben voltak

A japán háborús bűnösök felelősségre vonása keretében 1946 februárjában Homma tábornokot bűnösnek mondta ki a bíróság a bataani eseményekben játszott főszerepéért, majd halálra ítélték és kivégezték. Rajta kívül számos japán katonatisztet ítéltek börtönbüntetésre a hadifoglyokkal szembeni jogtalan bánásmód miatt.

Felkészületlen amerikaiak

Kevésbé ismert, de a Fülöp-szigeteket védő amerikai–filippínó haderő komoly problémákkal küzdött már a háború kitörését megelőzően is, melyek következményei csak a hadifogságban váltak igazán nyilvánvalókká. 1940-ben még mindössze 4500 amerikai katona állomásozott a szigeteken, a következő évben létszámuk 23 ezerrel nőtt. Harci tapasztalatokkal azonban – néhány hosszú ideig szolgáló hivatásos katonát leszámítva – egyikük sem rendelkezett. A Fülöp-szigetek az amerikai hadsereg legkedveltebb tengerentúli állomáshelyének számított, ahol csendben folyt az élet, a trópusi környezetben a kemény kiképzés helyett a szórakozás és pihenés is gyakoribb volt, de még a tehetséges tisztek is a fásultság jeleit mutatták. A személyi állomány 3 évenkénti rotálása miatt megfelelő csapatszellem nem alakulhatott ki, a helyzetet pedig 1941-től tovább rontotta a sorállományúak érkezése, akik a legtöbb esetben még az alapkiképzést sem sajátították el az Egyesült Államokban. A hivatásos altiszti réteg féltve őrizte pozícióját, az újonnan érkezőkben potenciális riválist látott, miközben a tapasztalatlan fiatal tisztek háborús besorozása őket is veszélybe sodorta. A frissen érkezett sorkatonák nehezteltek a hivatásosokra, miközben altisztjeiket sem tisztelték és a tisztikarról is negatívan vélekedtek. A sorkötelezettség bevezetésével az amerikai hadsereget elárasztották azok az újoncok, akik civil életfelfogásukat még időlegesen

A japánok ünneplik a Bataannál aratott győzelmet – a rengeteg hadifogolyra nem voltak felkészülve
LENT: **A rosszul irányított és gyengén kiképzett amerikai egységek tömegével adták meg magukat, ez a japán hadseregben elképzelhetetlen lett volna. Képünkön hadifoglyok nem sokkal a megadás után**

Amerikai katonák rövid pihenőjüket töltik, fegyveres őreik szigorú felügyelete alatt

sem voltak hajlandók feladni. A 9 hetes alapkiképzés a legszükségesebb ismeretek átadására sem mindig bizonyult elégségesnek, az egységek kohéziójának megteremtése és az elvárható csapatfegyelem biztosítása pedig ilyen rövid idő alatt nem volt megvalósítható. (A Fülöp-szigeteki harcokat és a hadifogságot túlélő James Bollich közlegény például az előírt 4 hét helyett összesen másfél hetes kiképzést követően jelentkezett feljebbvalójánál, miután ideje nagy részében sikerült magát kivonnia kötelezettségei alól.) A háború kitörésekor a katonai fegyelmet és a csapatszellemet tekintve a japánok vitathatatlanul fölényben voltak az amerikaiakkal szemben, ez a tényező pedig nemcsak a hadműveletek során, hanem a hadifogságban is súlyos következményekkel járt a legyőzöttekre nézve.

A hadműveletek kezdetén a szervezetlenség tovább fokozódott. Miután a japánok nagyrészt még a földön megsemmisítették az amerikai légierőt, a pilótákat és a repülőgépek kiszolgálását végző személyzetet más lehetőség híján gyalogságként kívánta bevetni a főparancsnokság, noha erre teljesen alkalmatlanok voltak, hiszen sokan közülük még a kézifegyverek használatával sem voltak tisztában. A felsőbb tisztikar egy része nem bírta elviselni a ránehezedő nyomást, és képtelen volt ellátni parancsnoki teendőit, nem beszélve a tapasztalatlan, vegyes alakulatok eredményes alkalmazásának megszervezéséről. A határozott, emberei felett szoros ellenőrzést gyakorló, kompetens parancsnokok hiánya a harci cselekmények alatt is súlyos problémákat eredményezett, de a hadifogságban legalább akkora mértékben járult hozzá a tragikus végkifejlethez.

A fegyelmezetlenség ára

A kapitulációt követően az amerikaiak rendkívüli megpróbáltatásokkal néztek szembe. Az év legforróbb időszakában kényszerültek menetelni, a legtöbb esetben víz és élelem nélkül, megfelelő orvosi ellátást nélkülözve. A szomjazás általános jelenségnek számított a foglyok körében, és olyan tényezőt jelentett, ami tökéletesen megvilágítja a fegyelem és a vezetés problémáját.

Mégsem engedték a foglyokat inni, helyette a továbbhaladást erőltették

Az egyik túlélő szerint: „A víz volt a legfőbb kérdés. Valami olyan, amire gondol, majd áhítozik, végül álmodik róla az ember.” A tapasztalatlan katonák már a hadműveletek során – figyelmen kívül hagyva a parancsot – gyakran ittak állott vizű tavakból, pocsolyákból, a víz forralás nélküli fogyasztása nagyban elősegítette a fertőző betegségek terjedését. A hadifogságban a csapatok 40 százaléka már vérhassal küzdött, de a többiek is elkaptak valamilyen fertőző betegséget. Néhányan a társaiktól próbálták a vizet elvenni, ha pedig ez sem sikerült, a japánokat kérlelték, általában csekély eredménnyel. Az utak mentén fekvő nagyobb pocsolyák (amelyekben bivalyok dagonyáztak), mivel ezt a japánok sem tiltották, gyakran a hőn áhított vízforrást jelentették az újoncok számára, csakhogy az elkapott betegségek következtében sorsuk többnyire azonnal megpecsételődött. Az idősebb és tapasztaltabb katonák tartózkodtak a hasonló meggondolatlanságoktól. Szemtanúként Irvin Alexander erre így emlékezett: „Sokszor láttam a hőségtől megőrült fiatal katonákat, akik nem tudták, hogyan takarékoskodjanak a kulacsukban lévő vízzel, belevetni magukat az árkokba, és inni a mocskos vizet. Sohasem láttam egy 'öreg katonát' vagy egy tisztet elkövetni ezt a hibát.” A hiányos és elégtelen kiképzés súlyos hátrányt jelentett a sorállományúak számára, hiszen esélyük sem volt megtanulni a túlélés szabályait a trópusi környezetben, minimális ellátás mellett, miközben a tisztek és a hivatásosok legalább ezen a téren komoly tapasztalatokkal rendelkeztek, és összességében sokkal alacsonyabb veszteséggel megúszták mint az újonnan érkezők.

Néhány amerikai később nyíltan kritizálta társai fegyelmezetlenségét és szervezetlenségét. Calvin Jackson ezredes szerint a japánok engedték inni a foglyokat, de sokan túl gyorsan ittak, s aztán hamarosan ismét szomjasak lettek. Egy idősebb katona szintén elismerte a kutakhoz való hozzáférés tényét (meghatározott időközönként), és az eltékozolt lehetőségekre hívta fel a figyelmet: „Sajnos senki nem állt az élére az ilyen erőfeszítéseknek [a foglyok vízzel való ellátásának megszervezése], és általában verekedés alakult ki. Ez elkerülhető lett volna, ha egy fegyelmezett erőt alkotunk.” A szűkös fejadag ellenére az idézett tapasztalt katona sohasem hagyta kifogyni vízkészletét, ugyanis számára ez jelentette a túlélés esélyét.

A szövetséges csapatok körében megnyilvánuló fegyelmezetlenség más veszélyeket is magában rejtett. A japánok a legcsekélyebb rendbontásra is könyörtelenül reagáltak. Az út mellett található kutak látványa némely, a szomjúságtól elgyötört fogoly számára már elviselhetetlen kísértést jelentett, mire engedély nélkül rohanni kezdtek, az ➤

őrök pedig rögtön bajonettekkel és célzott lövésekkel válaszoltak. Cletis Overtont, miután társaival engedélyt kapott az ivásra, és a többiekkel viaskodva sikerült a forrás közelébe jutnia, a következő látvány fogadta: „A kút körül számos amerikai és filippínó holttteste feküdt, bizonyítva, hogy képtelenek voltak uralkodni magukon…, és végül lelőtték őket." Nem egy esetben a japán őrök a foglyok tömeges vízfelvételét sem engedték, az utasításokat megszegőket pedig azonnal leszúrták.

Amerikai hadifoglyok a szomjúságtól és a betegségektől legyengült bajtársaikat szállítják összetákolt „hordágyakon" FENT JOBBRA: **Akik nem élték túl a megpróbáltatásokat** JOBBRA: **Egy amerikai pilóta kivégzése szamurájkarddal**

Brutális japánok

A túlélők visszaemlékezéseinek döntő hányada részletes leírással szolgál a foglyokat ért atrocitásokról, melyek indítékait illetően már megoszlanak a vélemények. Némelyek a japán katonák szándékosan elkövetett barbár cselekedeteiként mutatják be a történteket, míg mások egyes személyek kihágásairól beszélnek. Tény, hogy a japán tisztek és közkatonák egy része emberséges bánásmódban részesítette a legyőzötteket, míg mások állati kegyetlenséggel bántak el a megvetendőnek tartott ellenséggel. A japánok ellentmondásos és zavaros viselkedésében kétségkívül saját terveik összeomlása, majd az ezt követő tanácstalanság és eredménykényszer egyszerre játszott szerepet. Mivel a hadsereg-parancsnokság jóval kevesebb hadifogolyra számított, elszállításukat rövid időn belül kivitelezhetőnek tartotta, és erőforrásait minél hamarabb a Corregidorra visszavonult ellenség ostromára kívánta koncentrálni. A hadifoglyok tömege és a civil menekültek áradata viszont akadályozta a csapatmozgásokat, és a végletekig nehezítette a japán hadtáposok munkáját. A váratlan helyzetre a tisztek és a közkatonák egyáltalán nem voltak felkészülve, ezért kiképzésüknek és a társadalmi normáknak megfelelően reagáltak, vagyis túlzott és esetleges erőszakkal. A hadifoglyokat őrzők elsősorban attól féltek, hogy az irányítás kicsúszik a kezükből, az amerikaiak csökkenő fegyelme és szervezetlensége pedig csak olaj volt a tűzre, ami végül az artézi kutak közelében kialakult erőszakos cselekményekben csúcsosodott ki. Egy Koury nevű tizedes felismerte a logikát a japánok viselkedésében, és amikor valaki engedély nélkül próbált ivóvízhez jutni, majd ezért lelőtték, megértést mutatott az ellenséggel szemben: „Nem tudom ezért túl

A japán háborús bűnösök pere

Az 1945. júliusi potsdami határozat értelmében a szövetségesek megállapodtak a japán háborús bűnösök felelősségre vonásáról, habár a vádlottak személye és az ellenük indított eljárások sokáig függőben maradtak. Mivel Douglas MacArthur tábornok, az amerikai megszálló csapatok főparancsnoka Hirohito császárnak fontos szerepet szánt Japán átalakításában, az uralkodót nem kívánták bíróság elé állítani, ellentétben a japán kormány és a hadvezetés legtöbb tagjával. A nürnbergi perhez hasonlóan a vádakat 3 kategóriába sorolták: (A) béke elleni bűnök, (B) „hagyományos" háborús bűnök, (C) emberiség ellen elkövetett bűnök. A béke elleni bűnökkel vádolt személyek perének lefolytatására létrehozták a Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszéket, amelyben a szövetségesek mindegyike képviseltette magát, noha a vezető szerep egyértelműen az Egyesült Államoké volt. A tokiói perek 1946 májusától 1948 novemberéig tartottak, 28 vádlott részvételével. Végül 6 embert kötél általi halálra, míg a többségüket életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte a bíróság. Japán mellett szerte Délkelet-Ázsiában is lezajlott a háborús bűnösök felelősségre vonása, melynek során összesen 5700 japánnak kellett B és C kategóriás vádakkal szembenéznie, közülük több mint 900-an a halálos ítéletet sem kerülhették el, míg közel 500-at életfogytiglani börtönre ítéltek. A Fülöp-szigeteken elkövetett háborús bűnök kivizsgálására az amerikaiak létrehozták a manilai törvényszéket, amely 1945–1946 folyamán, rövid idő alatt lefolytatott eljárást követően két prominens személyre, Maszaharu Homma és Tomoyuki Jamashita tábornokra is kimondta a halálos ítéletet.

Maszaharu Homma, akit a háború után halálra ítéltek a bataani események miatt

WIKIMEDIA

keményen kritizálni a japánokat…, azt mondták, ne igyam azt a vizet, ezért nem is fogom meginni. Sohasem láttam, hogy bárkit is lelőttek, megvertek, vagy leszúrtak volna, anélkül, hogy ne tett volna olyat, amiről már megmondták nekünk, hogy ne csináljuk."

Azokban az esetekben, amikor forrás mellett haladt el a menet, és az őrök mégsem engedték a foglyokat inni, helyette a továbbhaladást erőltették, a japánok szervezetlensége mutatkozott meg, hiszen a rend fenntartása mindennél előbbre valónak számított, a foglyok megitatásával járó késedelmet pedig nem merte kockáztatni az őrség, inkább vállalta a tragikus következményeket. A menettempó egyes visszaemlékezések szerint nem volt túlságosan megerőltető, de azt mindenáron tartani kellett. Valójában a legnagyobb problémát a hadifoglyok megfelelő őrizetének biztosítása jelentette, ugyanis túl kevés őr állt rendelkezésre a feladathoz, nem is beszélve az irányítást végző tisztekről. A menet során számos amerikai és filippínó katona megszökött, vagy elvegyült a polgári lakosság körében, hozzájárulva a későbbiekben sikeres ellenállási mozgalom megszületéséhez. Mivel csupán átlagosan 100 hadifogolyra jutott egy őr, ők aligha gyakorolhattak határozott felügyeletet foglyaik felett. Ez a japán katonák egymástól több kilométer távolságra való elszakadását is feltételezte, tisztek pedig csak a gyülekezőpontoknál tűntek fel, de csak a legritkább esetben látták el határozott utasításokkal alárendeltjeiket. Rontotta a helyzetet, hogy az ellenséges csapatok őrzésére kirendelt alakulatok többségét tartalékosok alkották, akik semmilyen harci tapasztalattal nem rendelkeztek, és a biztosítási feladatokra sem álltak készen.

A korábbi események hatására a japánok különösen tartottak a hadifoglyok lázadásától, vagy legalábbis a fegyelem teljes felbomlásától, amely belát-hatatlan következményeket eredményezhetett. 1941 decemberében a Wake-sziget elfoglalását követően az amerikai hadifoglyok megrohamozták a japán vízszállító tartálykocsit, és megfutamították az őröket. A rend helyreállítása csak az amerikai tisztek gyors reagálá-

WIKIMEDIA

Bataant az amerikai 38. gyaloghadosztály foglalta vissza, amelynek katonáit „Bataan megbosszulói" néven is emlegették, ahogy az ezen az 1944-ben a helyszínen állított táblán is olvashatjuk

sán múlt, akik megdöbbentek embereik csődületét látva, és igyekeztek minél gyorsabban az ellenőrzésük alá vonni az eseményeket, mondván, „a japánok lehet, hogy tévedésből lázadásnak vélik az ilyen viselkedést és elkezdenek lövöldözni".

Sajnos a bataani halálmenet során a tisztikar képtelen volt ellenőrzést gyakorolni a katonák felett, a rend helyreállítására inkább kísérletet sem

Néhány japán a megadást választó ellenséges katonákat szinte nem is tekintette embereknek

tettek. Richard Gordon emlékei szerint: „Egyszer sem láttam a menet során, hogy egy hivatásos tiszt, amerikai vagy filippínó megkísérelt volna valamiféle rendet teremteni ebben a káoszban. A katonai fegyelem teljes hiánya volt számomra az első igazi sokk, amit hadifogolyként átéltem." A sorállományúak körében a megfelelő csapatfegyelem kialakítására korábban nem volt sok esély, ráadásul a tisztek hadműveletek alatt tanúsított, korántsem példamutató (inkompetens) magatartásával aligha vívták ki embereik tiszteletét, ezért nem meglepő, hogy a hadifogságot sokan úgy értelmezték, végre mentesülnek minden kötelezettség alól, feljebbvalóik parancsait pedig már nem tartották követendőnek. Sanyarú helyzetükért sokan a tisztikart hibáztatták, amelynek tagjai „cserbenhagyták bajtársaikat", ezzel véleményük szerint parancsnoki jogkörüket is elveszítették.

A súlyos betegek gyógyítására és elszállítására csak a legritkább esetekben volt mód, és mivel hátráltatták a menetet, az őrök első számú célpontjaivá váltak. Kermit Lay hadnagy erre így emlékezett: „Volt a csapatunkban egy Miller nevű lovassági százados Kansas Cityből… A menetelés során alig bírta emelni a lábát, amelyet vízhólyag borított. Ráadásul a vérhast is elkapta, és súlyosan megbetegedett. Két oldalról támogattuk, ám csak lassan haladtunk előre, és egyre jobban lemaradtunk… Amikor a japán [őr] mellénk ért, szuronyával keresztüldöfte a századost. Természetesen elengedtük, és azonnal a társaink közé húzódtunk."

Néhány japán – neveltetéséből fakadóan – a megadást választó ellenséges katonákat szinte nem is tekintette embereknek. A legkirívóbb kegyetlenségeket ők követték el a hadifoglyokkal szemben, hiszen a *busidó*, a japán szamurájok normarendszerének tanításait követő tisztek például a „bűnösök" lefejezését szokványos eljárásként értékelték, míg a harag és düh gerjesztette tettek (mint a hadifoglyok élő céltábláként való használata vagy ok nélküli megkínzása) szintén ezen gyökerekre vezethetők vissza.

Összességében, az amerikaiak legfőbb gondjai, a fegyelem hiánya, a szervezetlenség és a gyenge vezetés (melyek elsősorban az elégtelen kiképzéssel és a tapasztalatlansággal magyarázhatók) nagymértékben hozzájárultak veszteségeik növekedéséhez, miközben a könyörtelen ellenséggel szemben tovább fokozták kiszolgáltatottságukat és sebezhetőségüket. Noha a bataani halálmenetben életüket veszített katonákért legfőképpen a japán hadsereget terheli a felelősség (ezt az alig néhány éve bekövetkezett hivatalos japán bocsánatkérés is elismerte), a szenvedő fél szervezési és fegyelmezési problémái súlyosbították a szövetségesek veszteségeit. ■

A szerző történész, a PPKE-BTK Nemzetközi Tanulmányok tanszékének előadója. Fő kutatási területe a második világháború hadtörténete és Délkelet-Ázsia modern kori történelme

Napóleon ellentmondásos öröksége

Miközben az 1789-es francia forradalom 200. évfordulóját tekintélyes közjogi méltóságok által megnyitott, komoly rendezvénysorozattal ünnepelték a franciák, Napóleon uralkodásának és nevezetes győzelmeinek évfordulóit már korántsem övezi ilyen egyöntetű elismerés: 2005-ben például az austerlitzi csatáról való megemlékezést az akkori francia állam- és kormányfő is bojkottálta. Az alábbiakban a napóleoni bicentenáriumok kapcsán kibontakozott szakmai és közéleti vitát mutatjuk be

A WATERLOOI ÜTKÖZET 200 éves évfordulójához közeledve – mint erről lapunk is hírt adott – a történészeket és a szélesebb közvéleményt is egyre élénkebben foglalkoztatják Napóleon sikerének és végső bukásának okai, valamint azok Európa társadalmi-politikai átalakulására gyakorolt hatása. Ám egy másik bicentenárium, a trónról való kényszerű lemondás és az Elba szigetére történő száműzetés kapcsán (ahogy ez például a *The Independent* és a *Newsweek* hasábjain megjelent összegzésekben is olvasható) sokan még mindig nem tudják eldönteni, a Franciaországot másfél évtizeden keresztül irányító korzikait nemzeti hősként vagy tömeggyilkos gazemberként kellene-e számon tartaniuk a francia történelemkönyveknek.

Miután a Napóleon elleni koalíció 1814 márciusában elfoglalta Párizst, és a császár áprilisban fia, a mindössze néhány hétig uralkodó II. Napóleon javára lemondott a trónról, május 4-én partra lépett Elba szigetén, ahonnan nem egészen egy évvel később, 1815. március 15-én tért vissza. Száznapos újabb országlásának 1815. június közepén vetett véget az egyesült brit–németalföldi–német–porosz haderő győzelme a mai Belgium területén található Waterloonál.

Ám első visszavonulását, 1814 tavaszát követően – miközben száműzetésébe vonulva végigutazott országán – sem zendült fel ezernyi torokból a „Vive l'Empereur!" kiáltás: az embereket már végsőkig elcsigázta a folytonos háború, amely mértékadó becslések szerint is körülbelül egymillió ember halálát okozta a franciák és a velük szövetséges, illetve meghódított államok lakosainak és katonáinak körében. A teljes veszteséglista – beleértve a Napóleon elleni koalíció elesetteit és a francia gyarmatokon lemészároltakat – mintegy 3–3,5 millió főre rúg, ami igen komoly véráldozat volt a kontinens lakosságához mérve. 1800 körül Európa népes-

WIKIMEDIA

sége 203 millió főre rúgott, ami azt jelenti, hogy egyedül a napóleoni háborúk legalább 1,5 százalékkal vetették vissza a lakosságszámot, amely ettől eltekintve természetesen – a legtöbb kontinenssel együtt, bár eltérő mértékben – folyamatosan növekvő tendenciát mutatott, és 1850-ben az ENSZ adatai szerint elérte a 276 milliót.

Ám nemcsak a tragikus mérlegnek köszönhető, hogy két évszázaddal később a politikusok és az állami intézmények is alig-alig igyekeznek emlékezetessé tenni a nevezetes évfordulót, szemben például a jakobinus terror miatt szintén kárhoztatható 1789-es forradalom bicentenáriumi ünnepségeivel. Peter Hicks, a párizsi Napóleon Alapítvány brit történésze ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott: „Úgy tűnik, mintha Bonaparte Napóleon nem lenne része a nemzeti történelemnek." Ezzel ellentétben egy 2010-es közvélemény-kutatás adataiból kitűnik, hogy Napóleont – közvetlenül de Gaulle után – történelmük második legfontosabb személyiségének tartják a franciák.

Jacques-Olivier Boudon, a Sorbonne történelemprofesszora és a Napóleon Intézet elnöke szintén a vélemények diverzitására hívja fel a figyelmet. „A francia közvélemény továbbra is igen megosztott Napóleonnal kapcsolatban, egyfelől sokan csodálják katonai kvalitásaiért, hódításaiért, mások azonban csak a vérszomjas diktátort, a forradalom sírásóját látják benne. A politikusok is ritkán hivatkoznak rá: félnek, hogy tekintélyelvűnek vagy a köztársaság eszményéhez hűtlennek tartják őket." Peter Hicks ezt kiegészítve megjegyzi, hogy a bal-, illetve jobboldali politikai tábor tagjai között is kijelölhetünk egy határvonalat, ha arra vagyunk kíváncsiak, ki felelős a „fekete legenda" kialakításáért és fenntartásáért, és melyik oldalra jellemző az „arany legenda" táplálása Napóleon tetteinek számbavételekor.

Jelzésértékű az a tény is, hogy Párizsban, sőt egész Franciaországban is csak elszórtan lehet olyan közterületekkel találkozni, amelyeket Bonaparte Napóleonról neveztek el. Az ország fővárosában is csupán egyet találunk: a császár unokaöccsének, III. Napóleonnak köszönhetően nyerte el a Luxembourg-kerttől a Szajna felé vezető, nem különösebben impozáns utca a Rue Bonaparte nevet, és mindössze két szobrot emeltek a hódítónak: egyet az Invalidusok épületegyüttesének óratornya alatt találunk, melynek dómjában Napóleon hamvai is nyugszanak, a másik pedig a Vendôme téri diadaloszlop tetején magasodik. Az igazság kedvéért azonban hozzá kell tennünk egy fontos megszorítást: I. Napóleonról valóban nem, Bonapartéról azonban az ország szinte valamennyi településén elneveztek egy vagy több közterületet. Ennek magyarázata minden bizonnyal abban rejlik, hogy a „köztársasági" hadvezérre és az Első Konzulra szívesebben emlékeznek honfitársai, mint a magát megkoronáztató, rokonait főúri rangra emelő egyeduralkodóra.

Néhány hónappal ezelőtt a korábbi szocialista miniszterelnök, Lionel Jospin *„A napóleoni gonoszság"* címmel írt a francia bestseller-listákat ostromló művet, amely rögtön hatalmas vitát is keltett. Jospin tézise szerint Napóleon tönkreverve, megalázva, leigázva, mindenki által gyűlölve és területében is összezsugorítva hagyta maga mögött az országot, és előkészítette a terepet a restaurációnak. Mind országa, mind Európa számára totális katasztrófaként könyvelhető el az uralkodása, s csírájukban fojtotta el a francia és amerikai forradalmak progresszív folyamatait. Vívmányai, így a polgárjogi törvénykönyv *(Code Civil)* – érvel a volt miniszterelnök – valójában a forradalomnak köszönhetők, bár ténylegesen Napóleon iktatta törvénybe: „néhány alapelvét garantálta, miközben a forradalmat magát kifordította sarkaiból, lezárta és elárulta", egyebek mellett a rabszolgaság újbóli bevezetésével a gyarmatokon, azzal, hogy hagyta, a vagyonosok kihúzzák magukat a katonai sorozás alól, valamint a nemek közötti jogegyenlőség megteremtésének elmulasztásával. Sasos jelképei, koronájának kialakítása, a már említett diadaloszlop, amelynek mintáját Traianus oszlopa szolgáltatta, a síremlékén látható domborművön viselt tóga – mind-mind azt mutatják, hogy magát Caesarként kívánta pozicionálni.

A lemondott császár dicstelen útja Elba szigetére 1814 tavaszán, egy korabeli brit karikatúrán. A rézkarcra írt 12 verssor egyes szám első személyben összegzi a kudarc „tanulságait"

A TÚLOLDALON: **Napóleon megkoronázása 1814. december 2-án, a Notre-Dame-ban Jacques-Louis David és Georges Rouget festményén. A VII. Piusz pápa jelenlétében megtartott szertartás mai áron 1,9 milliárd forintba került**

A Cambridge-i Egyetem történésze, Chris Clark professzor ennél is tovább megy: „Nem volt francia hazafi: először korzikai volt, majd császárrá emelte magát, s a kettő között elszakított minden mélyebb érzelmi kapcsolatot a francia nemzettel." Szerinte a forradalommal való viszonya is ambivalensen alakult. Egy hónappal császárrá koronázása előtt népszavazást rendelt el uralma legitimálása érdekében: 3,5 millióan szavaztak mellette és mindössze 2567-en ellene. Azt azonban tudni kell, hogy minden egyes szavazó nevét, címét és szavazatát regisztrálták a voksoláson – ez az elképesztő arány így önmagáért beszél. A Notre-Dame-székesegyházban megrendezett koronázási ünnepsége is hihetetlenül extravagáns volt: a 8,5 millió frankba kerülő fényűzés mai áron számítva mintegy 1,9 milliárd forintot jelent. Napóleon 3500 fős saját arisztokráciát hozott létre, ez – mutat rá a cambridge-i történész – elég bizarr fejlemény olyasvalakitől, aki „a forradalom gyermekének" tartotta magát.

Mások szerint azonban inkább Bonaparte Napóleon javára billen a mérleg. David Chanteranne, a Napóleoni Örökség nevű tekintélyes szervezet által kiadott magazin szerkesztője szerint a *Code Civil* mellett még érdemes megemlíteni a pozitívumok között az Államtanácsot, a Nemzeti Bankot, a centralizált és egységes közigazgatási rendszert, a kereskedelmi kamarákat, a vallásszabadságot, az egyetem- és iskolaalapításokat. A napóleoni időszakkal foglalkozó legkiemelkedőbb francia szaktekintély, Jean Tulard is amellett foglal állást, hogy Bonaparte a modern Franciaország alapjait fektette le, s az 1799-es royalista felkelés leverésével megakadályozta a monarchia és a feudális gazdálkodás helyreállítását, a Napóleon utáni restauráció így már csak alkotmányos elveken nyugodhatott.

A Napóleon-emléktárgyak gyűjtésében, az újabb és újabb publikációkban is tetten érhető felfokozott érdeklődés, sőt nosztalgia ellenére a francia iskolákban – szögezi le David Chanteranne – egyre kevésbé koncentrálnak a katonacsászár alakjára és eredményeire, ez azonban inkább egy általános szemléletváltásnak köszönhető: „A 18–19. század fordulójának Franciaországa többé nem XVI. Lajosról és Bonaparte Napóleonról szól, hanem az ipari forradalomról. Nem a nagy emberek csinálják a történelmet: a történelem termeli ki a nagy embereket." ■

WIKIMEDIA

A nagy menekülés

A világ beleszeret a tengerparti üdülésbe

A britek „találták fel” először a tengerpartra való tömeges kirajzást. **John K. Walton** feltárja, hogy a gazdasági növekedés és a vasútvonalak fejlesztése hogyan vezetett Nagy-Britanniában a szamártúrák, a pénzbedobós látcsövek és a bábszínházak élvezetének tömeges elterjedéséhez

Bakugrást játszó nők a blackpooli tengerparton, 1943-ban. A brit nyaralásforradalom előretolt helyőrségének számító tengerparti üdülőhelyen 1911-ben már négymillió látogató fordult meg

SCIENCE AND SOCIETY PICTURE LIBRARY

SZOMBAT REGGEL korán megelevenedett Blackpool kikötővárosa az 1870-es évek végétől minden nyáron. Lancashire „pamutvárosaiból" korán megérkeztek a reggeli előtt induló kirándulóvonatok. Izgatott utasok hordái áradtak ide, sokan a munkában használt facipőjükben csattogtak a kövezett sétányon a központi vasútállomástól a déli kikötőig, ahol egy német zenekar játszott a dobogón táncolóknak, miközben az Ír-tengeren lapátkerekes gőzhajók indultak el Southport vagy Man szigete felé. Útközben gőzhajtású körhintán szórakozhattak vagy a sorházak előkertjében egy frenológussal a fejük „dudoraiból" kiolvastathatták, hogy milyen a jellemük. Ebből lett később a „Golden Mile" nevű sétány. Nemsokára megnyíltak a bódék a tengerparton, céllövöldével, teljes körű pedikűrrel és az elkerülhetetlen csacsikkal együtt (1897-ben még tevék is csatlakoztak hozzájuk). Azok, akik pár napig vagy egy egész hétig maradtak, a dobozaikat, bőröndjeiket és a papírzacskóba csomagolt ennivalójukat elvitték a szálláshelyükre, az állomás közelében álló utcába. Mások az új télikertek felé indultak, ahol reggelizni lehetett, és később a szabad ég alatt működtetett bárokban, valamint a Raikes Hall vidámpark táncparkettjein múlathatták az időt. Az itt álló híres torony még a jövő zenéje, csak 1894-ben készült el. A népszerű Blackpoolban túlzsúfoltságára és elhanyagoltságára) a Temze tölcsértorkolatánál, illetve Dunoontól Rothesayig a Clyde folyó partján. Azokra a helyekre, ahova vasúttal vagy a lapátkerekes gőzösökkel olcsón el lehetett jutni, özönlöttek a dolgozó emberek. Itt a rendszeres bevételekből és a kedvező árú vendéglátásból élő tengerparti üdülőtelepek alakultak. Ezek voltak a világ első munkásnyaralóhelyei, az ipari társadalom sajátos termékei; becsatlakoztak a tengerparti kirándulások már jóval korábban kialakult rendszerébe. Eredetileg a gyógyulnivágyókra összpontosítottak. Ez az üzletág a 18. században fejlődött ki az első ipari és fogyasztói forradalmak eredményeként. Modern formájában ez is brit találmány volt, kifejezetten angol termék, amelynek divatját később a világ nagy részén átvették, miként a futballét is.

A tengerparti nyaralás szokása persze a régi időkre nyúlik vissza. A rómaiak is jártak tengerparti fürdőkbe, bár ezeket inkább a korabeli elit nyaralóinak környékén alakították ki, és nem az alsóbb rétegek olcsó szórakozását szolgálták. Szerte a világon, beleértve Nagy-Britanniát is (különösen Lancashire-t), rengeteg népszerű tengerparti, nyári összejövetelről tudunk a különböző történelmi korokból. Ezeket leginkább fürdőzés és (néhány helyen) a tengervízivás céljából rendezték. Különösen az augusztusi szökőár időpontja számított népszerűnek, amely (a katolikus országokban) közel esik Nagyboldogasszony ünnepéhez (augusztus 15-hez). A moszlimoknak

Ezek voltak a világ első munkásnyaralóhelyei, az ipari társadalom sajátos termékei

egymást érték az üzletek. A tengerparti település már korán beszállt a vendéglátó iparágba, s ennek köszönhetően impozáns méretűre nőtt. A brit partvidéken a 19. század végén hasonló helyek épültek ki Margate-től Southend-on-Sea-ig (Eastend-on-Mud, ahogyan a szatirikus *Punch* magazin elkeresztelte – egyszerre utalva a mocsári körülményekre és a londoni East End negyed közismert is volt hasonló, tengerhez kapcsolódó ünnepségük, és Törökországban is működtek tengeri *hammam*ok (tengerparti gyógyfürdőhelyek), de hasonlókat lehet találni a szárazföld belsejében is. A 17. században leginkább a németalföldi Scheveningen vonzotta a régi halászkikötő hangulatát élvező látogatókat és a festőket.

Mindazonáltal a tengerparti nyaralás egészséges, kívánatos és élvezetes ➢

A Canterbury és Whitstable között közlekedő vasútvonal megnyitását ábrázoló litográfia, 1830-ból. A vasút megérkezése több ezer városi munkás számára könnyítette meg a tengerpartra való eljutást

időtöltésnek tekintett modern rítusát Nagy-Britannia teremtette meg és vezette be. Ezt kereskedelmi szempontok alapján, ám demokratikusan szervezték meg.

Úgy tűnik, a modern tengerparti nyaralás története azzal kezdődött, hogy a tengeri fürdőzés széles tömegek számára lehetővé vált Liverpool 18. század elején kiépülő kikötőjében, majd valamivel később Scarborough-

IV. György züllött környezete Brightonnak a divatos hangulat és az olcsó csillogás keverékét kölcsönözte

ban és Whitbyben, a yorkshire-i tengerparton folytatódott a trend. Mindez abból az egyre jobban terjedő egészségügyi divatból eredt, amely azt hirdette, hogy Bath, Tunbridge Wells és Scarborough ásványvízforrásaiból „vegyük magunkhoz a nedűt”. Ezek voltak az eredeti „spa” üdülőhelyek, azaz gyógyfürdők. Maga a kifejezés a mostanság Belgiumhoz tartozó egyik első üdülőváros nevéből származik. Hamarosan az orvosok is magukévá tették a tengervíz gyógyhatásairól szóló népszerű elméleteket, majd orvosi „praktikává” emelték azokat, és a tengerpartra küldték pácienseiket. Előírták nekik, hányszor, milyen hosszú ideig fürödjenek, és azt is meghatározták, hogy ennek következtében milyen ütemben szükséges meggyógyulniuk. A hideg, pezsgő, erőteljes északi tengereket jobbnak tartották, innen ered a jeges Északi-tenger vizének korai népszerűsége.

A tengeri fürdők divatja együtt fejlődött a 18. századi kereskedelmi és ipari forradalommal, valamint a középosztálybeli üzletemberek és szakemberek vásárlóerejének növekedésével, így a gyorsan terjedő London vált a fejlődés fő motorjává. Az 1730-as évektől a tengerparti üdülőhelyek dinamikus fejlődése fokozatosan délkeletre, különösen Margate-re és Brightonra koncentrálódott.

Ezek a hanyatló tengeri kikötők a tengeri fürdőzés szokásával új lehetőséget kaptak, és nemsokára az itt növekvő számban lézengő látogatók igényeit kiszolgáló boltok, könyvtárak, tánctermek és szórakozóhelyek nyíltak. A turisták számára legalább annyira fontos volt a divat, a társadalmi helyzetük, a flörtölés és a szórakozás, mint az egészségük. Ennek következtében szállodák, bérházak, divatos, György kori (1714–1837) egyforma épületekből álló házsorok és félhold alakban épült utcák nőttek ki a földből a halászkunyhók szomszédságában. Margate abból profitált, hogy könnyű volt Londonba eljutni a Temzén a metropoliszba gabonát is szállító, „hoy”-oknak nevezett vitorlás hajókkal. Brightonba vezetett a legrövidebb szárazföldi út. A település a végül IV. György néven 1820-ban trónra lépő, gyönyörhajhászó walesi herceg támogatását is bírta. Szeretői és züllött környezete Brightonnak a divatos hangulat és az olcsó csillogás keverékét kölcsönözte, amelyet a város soha nem vetkőzött le. Keleti stílusú pavilonja tartós kapcsolatot teremtett a tengerpart és az egzotikus építészet között.

A vasút megérkezése előtt Brightonnak az 1840-es évek eleji, szezonon kívüli népessége nagyjából 40 ezer fő volt, amellyel lekörözte a növekvő számú többi tengerparti üdülővárost.

Mindez megerősíti, hogy a vasutak (különösen a Temzén, a Clyde-on és a Bristol-csatornán közlekedő lapátkerekes gőzhajókkal együtt) nem megteremtették, hanem csak fellendítették és népszerűsítették a tengerpart létező divatját.

Az 1851-es népszámlálás számos olyan tengerparti üdülőtelepet említ, amelyek a hagyományosabb kézműipari és bányászati centrumokkal

NYARALÁSI SZOKÁSOK

Szamárháton

A tengerparti látogatók a gyógyfürdőhelyek közönségéhez hasonlóan szamárháton „lovagoltak” a 18. században. A szamártúra a viktoriánus időkben is felnőtt szórakozás maradt: sok panasz érkezett a kirándulókra, hogy kegyetlenül verik a szamarakat, Francis Kilvert atya 1870-ben pedig elragadtatott, krinolinba öltözött nőket figyelt meg New Brightonban szamaragolni. A szamaras iparág a későbbiekben egyre inkább a gyerekekre fókuszált, szigorodtak a szabályok, és menhelyeket alapítottak a kiöregedett szamarak számára.

Szamártúra Weston-super-Mare tengerpartján, 1958-ban

SCIENCE & SOCIETY PICTURE LIBRARY/TOPFOTO

Kirándulóvonat utasai egy tengerparti üdülőhelyen, 1908 körül. Az ilyen vonatok sok szegény brit számára biztosították, hogy eljuthasson a tengerpartra

NYARALÁSI SZOKÁSOK

Pierrot-k

Kétfajta könnyed szabadtéri szórakozás fonódott össze a brit tengerparttal: befeketített arcú utcai énekesek adtak elő „ültetvényes" dalokat a 19. század vége felé, majd az 1890-es évektől a „pierrot"-k, a lisztes képű bohócok szórakoztatták dalokkal és elhadart, vidám, kétértelmű szövegeikkel a felnőtt közönséget. Csaknem minden Eduárd kori (1901–1914) tengeri üdülőtelepnek megvolt a maga pihenőszékekkel körülvett pierrot-színpada. A második világháború után gyors hanyatlásnak indultak ezek, csak egyetlen csoport maradt fenn, amelyet Tony Lidington vezetett.

CORBIS/MARY EVANS PICTURE LIBRARY

Dalok és vidám szövegek; egy csapat pierrot előadó a 20. század elejéről

együtt jelentek meg a leggyorsabban fejlődő angol városok között: az 1820-as években Brighton vezette a listát Bredforddal, a textilmanufaktúrák központjával együtt.

Az 1840-es évektől kezdve a vasúthálózat lehetővé tette az északi és az ország belsejében fekvő iparvidékek városlakóinak, hogy egyre növekvő számban csatlakozzanak be a tengerpart örömeit élvezők körébe.

Nagyon olcsón szerveztek speciális kirándulóvonatokat a vasárnapi iskolák vagy az antialkoholista mozgalmak, amelyek egyidejűleg több száz, sőt több ezer kirándulót utaztattak a tengerpartra. Ezek a vonatok felettébb balesetveszélyesek voltak, de sok városlakó számára ez a mód volt az egyetlen lehetőség, hogy a tengerpartra jusson – és nem csupán az ipartelepek lakóinak. Az 1889 júniusában Észak-Írországban bekövetkezett, armaghi vonatszerencsétlenség 78 halálos áldozata között három munkás, két háziszolga, három ruhakészítő (és két ipari tanuló), két nőikalap-készítő, egy bolti kisegítő, valamint helyi gazdálkodók tizenéves lányai és sok kisgyerek volt.

Ünnepek és árapályok

A Lancashire és Yorkshire textilvárosainak lakóira építő népszerű tengerparti üdülőipar fejlődésének kezdeteit a „Lancashire Wakes"-nek és a „West Riding"-nek nevezett hagyományos ünnepek idejére szervezett, a huzamosabb tengerparti tartózkodást lehetővé tévő olcsó utazási feltételek segítették.

Északon a domináns iparágak egyre inkább rendszeres, megbízható munkaerőt igényeltek, és a munkaadók engedélyezték a fizetés nélküli szabadságot, sőt még meg is hosszabbították annak időtartamát. Eközben a nők és gyermekek munkája növelte a család bevételét, valamint az árak is estek a 19. század végén, jelentős vásárlóerőt szabadítva fel a tömegsportok, a szórakozások és a nyaralás számára. A különböző városok a nyár más-más szakában tartották ünnepeiket, ami piacot teremtett a tengerparti szállásadók és a szórakoztatóipar számára. A dolgozók takarékszövetkezeteket hoztak létre, hogy felkészüljenek a tengerparti látogatásokra, ugyanúgy, ahogy karácsonyra vagy a pünkösdi új ruhára is takarékoskodtak.

Az alkalmi és képzetlen munkások kívül eshettek ezen a körön, de az 1890-es évekre Lancashire „pamutvárosai" csaknem kihaltak a nyári ünnepségsorozatok alkalmával, miközben a népszerű üdülőhelyek ➢

Blackpool látképe az északi mólóról 1906-ból. Móló nélkül valamirevaló tengerparti üdülőhely fabatkát sem ért

NYARALÁSI SZOKÁSOK

Mólók

A szórakozóhelynek épített móló egyedülálló dolognak számított a tengerparton. A kikötőgátakat már korán sétányként használták, és 1823-ban Brighton beszerzett egy függesztett „láncmólót". Ám az 1860-as évektől a pénzbedobós látcsövekkel ellátott, sétatérnek és szórakozóhelynek épült mólók és az ott rendezett előadások a tengerpart jelképei lettek: minden, magára valamit is adó tengerparti üdülő rendelkezett ilyen építménnyel. Némelyiknek kettő is volt, sőt Blackpoolnak 1893-tól három. Tűzesetek, viharok, hajóbalesetek következtében illetve amiatt, hogy a háború után csökkent a népszerűségük, ma már egyre kevesebb létezik belőlük.

A tíz legnépszerűbb üdülőhely

A TÉRKÉPET MARTIN SANDERS KÉSZÍTETTE

É
NY
K
D

Rothesay
Portrush
Blackpool
Scarborough
Skegness
New Brighton
Barry Island
Bournemouth

Portrush aranyhomokja, ahogy a brit vasúttársaság, a British Rail plakátján látható 1952-ben

1. Portrush

Ez a népszerű észak-írországi tengerparti üdülő csak későn alakult ki, ám amint felfedezték, a vonatok ontották a Derry és Belfast iparvidékeiről induló utasokat Portrush félszigetére és tengerpartjaira. A világ első vízerőművel táplált kötött pályás vonala kapcsolta össze az 1883-ban épült Giant's Causewaynek nevezett sétatér látványosságait és a Barry's élményparkot, amely később Írország legnagyobb szórakoztató létesítménye lett.

Az illusztráció egy veterán brit lapátkerekes gőzhajót ábrázol

2. Rothesay

A lapátkerekes gőzhajókat később vasútvonalak helyettesítették, ezek látták el közönséggel a glasgow-i vásárt. A nyári hétvégeken özönlött a nép „le a partra" a Clyde-öbölhöz és a szigetekre, majd hatalmas tömeg rohanta meg a visszatérő hajókat. Rothesayben, Bute szigetén télikerteket hoztak létre, és a mólón található pazar viktoriánus férfivizelde máig fennmaradt.

Színes nyomat Blackpool világhíres tornyáról, 1894–1900 körül

3. Blackpool

Blackpool volt a világ első, kifejezetten a munkásosztályt kiszolgáló tengerparti üdülője, amely az 1870-es évektől robbanásszerű fejlődésnek indult. A „Lancashire Wakes" nevű ünnepségek vonzották a legtöbb látogatót. A késő viktoriánus télikertek, a torony, az Alhambra, a három móló, a „vidámpart" és a kivilágított város 1912-től egyedülálló szórakozási lehetőségeket kínált. Az 1930-as évektől nemzeti üdülőhely volt, és az 1950-es években is nagyon népszerűnek számított – sőt akkor volt csúcson.

Mersey paradicsoma: a New Brighton-i világítótorony 1904-ben

5. New Brighton

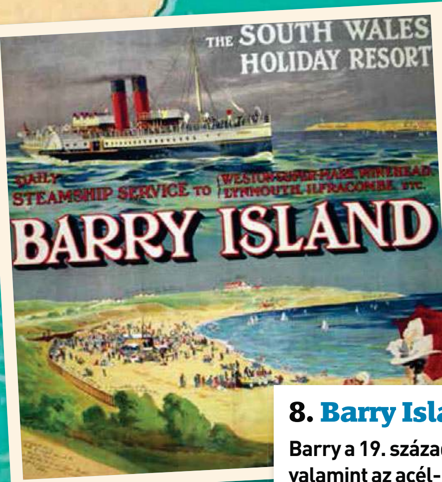
Az 1830-as években alapított New Brighton népszerű volt a Mersey folyami kompjáraton Liverpoolból egy napra érkező kirándulók körében, és az ország középső részéből érkező munkások között. Húsz év múlva a blackpooli toronynál is magasabb tornyot építettek, és a Cunard hajózási társaság óceánjárói is komoly vonzerőt jelentettek. De a tengerpart eróziója, a folyó szennyezettsége és a hatóságok nemtörődömsége az 1970-es évekre tönkretette a tengerpartot.

A „Vidám Halász" reklámozza az „üdítő" Skegnesst

6. Skegness

A Scarborough grófjának birtokára tervezett Skegness hatalmas tengerparti üdülővé nőtte ki magát, amely kiszolgálta Leicestert és Nottinghamet. Híres volt az „üdítő", Északi-tengerről fújó szélről, és az Eduárd korban a „Vidám Halászt" ábrázoló plakátjáról: ennek köszönhetően épült ide a derbyshire-i bányászok szanatóriuma és az első Butlin's nyaralótábor.

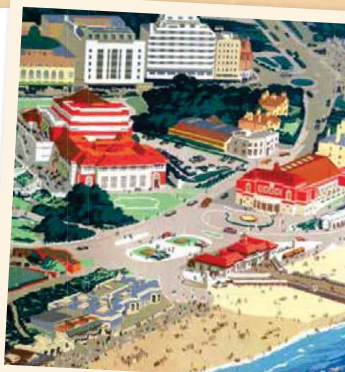
E plakát a Barry szigetre tartó gőzhajójáratokat reklámozza

8. Barry Island

Barry a 19. század végén a walesi bányászok, valamint az acél- és bádoglemez-készítők számára épült üdülőhely volt az 1880-as években félszigetté lett egykori szigeten. A Bristol-csatorna lapátkerekes gőzhajóit 1896-tól vasútvonal egészítette ki. Később a lakókocsiparkok és az olcsó szállások lettek a meghatározók – és némileg elkésve a Butlin's nyaralótábor is megérkezett 1966-ban –, arról nem is beszélve, hogy itt volt Dél-Wales legnagyobb élményparkja.

9. Bournemouth

Eredetileg fenyőillatú levegővel kecsegtette a betegeket. Bournemouth a közvetlen vasútvonal késői megérkezése után gyors fejlődésnek indult. Az aktív helyi hatóságok támogatták a télikert és az önkormányzat zenekarának létrehozását, de az Eduárd kortól kezdve az ország közepéről érkező tömegek körében az Undercliff Drive, a mólók és tengerpartok voltak a legnépszerűbb létesítmények.

A bournemouthi vasúti utazást reklámozó plakát

Scarborough, Nagy-Britannia első tengerparti üdülője a 19. században

4. Scarborough

Az első brit tengeri üdülő egy divatos parti gyógyüdülőből fejlődött ki a 18. század elején. 1845-től a vasúttal érkező utasok a kikötő mentén, a tengerparton sétáltak a vár alatt. Az északi öböl csak később lett népszerű. A helyi hatóságok pompás fürdőmedencéket és parkokat építtettek, és három lift szállította az utasokat a sziklákról a tengerpartra.

Ez az 1900-as évekből származó reklám a Yallop-féle füstölt, sós heringkrémet hirdette Great Yarmouthban

7. Great Yarmouth

A századfordulón lapátkerekes gőzhajók és vonatok hozták a londoniakat és az ország középső részén élőket ebbe a középkorban alapított kikötőbe, a heringhalászata, a „bloaters" nevű füstölt sós heringje és a szűk utcái miatt korán népszerűvé váló üdülőhelyre. Viktória királynő uralkodása idején (1837–1901) két mólót tartottak fenn, és az Edwardian Corporation télikerteket telepített ide Torquayból. A helyi sétatér, a „Golden Mile" még mindig nyüzsög a bódéktól és a szórakozóhelyektől.

10. Margate

A Temze tölcsértorkolatánál elsőként létrejött tengerparti üdülőhely. Vélhetőleg itt találták fel a „fürdőmasina" intézményét is. Margate az 1730-as évektől vonzotta a keleti országrész kereskedőit és családjukat: a legfőbb vonzerőt a vitorlás hajók, majd később a gőzhajók jelentették. A két világháború között fürdőruhás szépségversenyeknek adott otthont, és saját élményparkja is volt, a Dreamland, de az 1970-es évektől hanyatlásnak indult.

szó szerint kifordultak sarkaikból, hogy ellássák ezt a jövedelmező piacot. Eközben a korlátolt felelősségű társaságok részvényesei által létesített mólók és a „gyönyörtanyák" buzgón vadászták az utasok fillérjeit.

A brit iparvidék más területein alapított üdülők hasonlóan működtek, bár alacsonyabb színvonalon fogadták a munkásokat Észak-Walesben, Lancashire tengerpartján, a Clyde-öböl menti üdülőtelepeken és Man szigetén. A középső országrész nyugati felén lakók Aberystwythbe, Weston-super-Mare-ba, Weymouthba és Bournemouthba; Leicester és Nottingham lakói Skegnessbe és Great Yarmouthba; a sheffieldiek Cleethorpesba; West Yorkshire lakossága Morecambe-be, Scarborough-ba és Whitbybe; a Tyne folyó mellett lakók pedig Whitley Baybe és Scarborough-ba utaztak. A vasúti dolgozók Swindonban vagy Creweben töltötték a munkaszünetüket, ahová ingyenes vagy kedvezményes utazással jutottak el.

Így aztán az első világháború előtt már hatalmas üdülőipar virágzott. 1911-ben nagyjából másfél millió ember élt csaknem 150 brit tengerparti üdülőhelyen, és Blackpoolnak már csaknem négymillió látogatója volt évente. A legtöbb üdülőhely gazdaságának gerincét alkotó középosztálybeli családok megtalálták a módját, hogy a munkások társaságában is élvezni tudják a nyaralást, akiknek a

Egész lakónegyedek ugyanazokban a panziókban jöttek össze

modora udvariasabb és kevésbé lármás lett, miután megtanulták, hogyan viselkedjenek nyaralás közben.

Minden üdülőhelynek megvolt a maga szállásokból és szórakozási lehetőségekből álló kínálata, és az útikönyvek kellő információt szolgáltattak a választáshoz – bár sokan tértek vissza minden évben ugyanarra a helyre, hiszen egész lakónegyedek ugyanazokban a panziókban jöttek (újra) össze. Az emberek „ki is öltöztek", hogy úgy tegyenek, mintha „jobb módúak" lennének, mint valójában.

A tengerpart megteremtette a maga hagyományait utcai énekeseivel, bohócbemutatóival, a mólókon található szórakozási lehetőségekkel (többek között a pénzbedobós látcsövekkel), nyugszékekkel, hajókázással, bábszínházzal és a tengerpart minden örömével.

Így ment ez az 1960-as évekig, és még az 1970-es években is folytatódott a hagyomány – bár néhány fontos változás állt be az első világháború után. Több munkáscsalád engedhette meg magának, hogy elhozzák a gyerekeiket is, ha éppen alkalmazásban álltak. A fizetett szabadság egyre szélesebb körben terjedt el – bár az 1938-as törvény lehetővé tette, 1950-ig még nem alkalmazták (a népszerű tengerparti nyaralóhelyek közönségének derékhadát alkotó textilgyári munkások az utolsók között kapták meg ezt a lehetőséget).

A nyaralótelepek új tapasztalatokat kínáltak, amikor a Butlin's cég a vendéglátóipar és a szórakoztatás szét- ➢

Tengerparti vérmérséklet: bábszínház Blackpoolban, az 1920-as években

NYARALÁSI SZOKÁSOK
Bábszínház

A „Punch and Judy show"-nak nevezett bábszínház hagyománya legalább az 1660-as évekig nyúlik vissza Angliában. A késő viktoriánus idők pierrot-ihoz hasonlóan ezt is szoros kapcsolat fűzte a tengerparthoz és a gyermekszórakoztatáshoz. Vastag humora és „politikailag inkorrekt" cselekményvezetése (erőszak, feleségverés, illetve a krokodilokkal való kegyetlen küzdelem) illett a tengerpart közönségének vérmérsékletéhez, de a műfaj populizmusa dacára veszélyeztetett fajjá tette előadóit. Mindazonáltal számos tengerparti üdülőhelyen szívósan tovább él.

Két gyerek játszik a fürdőmasinák mellett 1898-ban, Southend-on-Sea partjánál

SCIENCE & SOCIETY PICTURE LIBRARY/ALAMY/GETTY IMAGES/MARY EVANS PICTURE LIBRARY

Barry (fél)szigetének homokos tengerpartján minden talpalatnyi helyet elfoglalnak a napimádók 1949-ben – ide igyekeztek nyaralni a walesi bányászok

választásával megalkotta a közösségi szórakozás új modelljét. A két világháború között a tengerpartok csöndesebbek és kevésbé merevek lettek, mivel hivatalosan is elnézték, hogy a családok esetében a férfiak és nők vegyesen fürdenek. A régi fürdőmasinákat a sátrak és a kunyhók váltották fel, a fürdőruhák is egyre rövidebbek lettek, és több mindent engedtek látszani (férfiaknak, nőknek egyaránt). Az egészséges napfürdőzésre való törekvés már jóval azelőtt egyre divatosabb lett, hogy Coco Chanel lement volna a Riviérára.

A modern építészet is megjelent a tengerparton a fürdőmedencék, lidók, a bexhilli De La Warr Pavilon és a morecambe-i Midland Hotel formájában. A távolsági autóbuszok és autók komoly kihívást kezdtek jelenteni a vonatok számára, bár a vasút egészen az 1960-as évekig fontos szerepet játszott az emberek tengerpartra szállításában.

Az 1920-as évekre a brit tengerpart olyan helyektől kezdett inspirációt gyűjteni, ahova eredetileg ő exportálta a tengerparti nyaralást: először Franciaországból, aztán az északnyugat-európai szárazföldről és Spanyolországból, ahol az 1950-es évekig a legfontosabb tengerparti üdülővárosok az Atlanti-óceánnál, és nem a Földközi-tenger partján voltak.

Az Egyesült Államok Newportban, Rhode Island-en teremtette meg az elit tengerparti turizmust. A tengerparti szórakozás Dél-Afrikában és Ausztráliában is népszerű lett. A nyaralás kultúrája minden térségben más és más: Spanyolországra (és Indokínára) a franciák hatottak; Latin-Amerikára a spanyolok, bár a brit jelenlét Argentínában az angol típusú tengerparti fejlesztések divatját indította el.

Az ausztrálok nem építettek tengerparti mólókat, miután egy brit stílusú építmény az 1930-as években, Coogee-ben áldozatul esett az elemeknek; ők megteremtették sajátságos szörfkultúrájukat. Mindazonáltal a globális tengerparti ipar brit eredetű, bár ezt a tényt hajlamosak vagyunk elfelejteni, mert a szigetországi tengerparti nyaralás helyi jellegű volt, és a brit tengerparti üdülőket soha nem reklámozták a tengeren túl, emiatt külföldről „láthatatlanok” maradtak.

Maguk a britek ambivalens viszonyban vannak a tengerpartjukkal: nosztalgiával ünneplik a múltját, miközben leszólják a jelenét. A média csaknem megbocsáthatatlanul negatív e tárgyban. A brit tengerpart hanyatlása később kezdődött, mint ahogy gyakran feltételezik – a legtöbb helyen inkább az 1970-es években, mint az 1960-asokban –, és ennek okai sokkal összetettebbek annál, hogy meg lehessen magyarázni a mediterrán túrák megjelenésével, mivel azok sokkal későbbi és lassabb ütemben kibontakozó fejlemények voltak, mint ahogy azt a legtöbben hiszik. Jelenleg sok tengerparti üdülő keményen küszködik azért, hogy ismét visszanyerje régi státuszát, de a brit tengerpartok fölött mind ez idáig még nem ragyogott fel a nap. H

John K. Walton a legújabb kori történelem kutatóprofesszora a bilbaói Baszk Egyetemen

Fordította Rindó Klára

NYARALÁSI SZOKÁSOK

Homokvárak

A viktoriánus középosztály családi nyaralásláza robbanásszerű játékvödör- és homoklapát-keresletet teremtett a tengerparton, a homokvárépítést pedig össze lehetett kötni a Knut királyról és a dagályról szóló tanmesével. A két világháború közötti években a népszerű bulvárlapok a belgiumi Ostendében és Nagy-Britanniában is homokvárépítő versenyeket hirdettek. Az angol tengerparti üdülőhelyeken csakúgy, mint az Egyesült Államokban a tehetséges homokszobrászok pénzért kezdték kiállítani díszes, bár rövid életű műalkotásaikat.

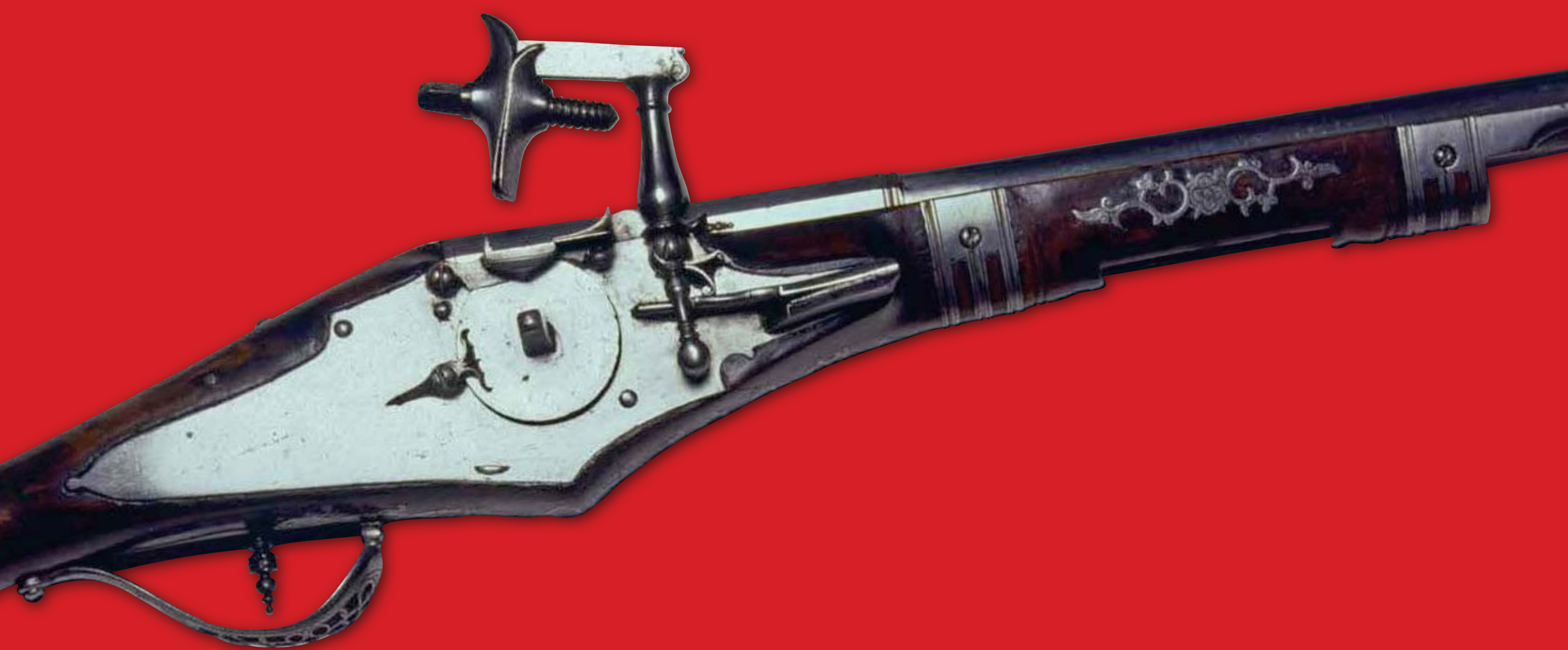

Két fiú foglal helyet büszkén homokból készült csónakjában, 1930 körül

SCIENCE & SOCIETY PICTURE LIBRARY/MIRRORPIX

Az első revolvergolyó

NYOMOZÁS EGY **MERÉNYLŐ** UTÁN

1536-ban egy akkoriban újnak számító, veszedelmes fegyverrel végeztek egy londoni kereskedővel. A támadás magán viselte a profi merénylet minden jegyét. Ki húzta meg a ravaszt, és miért? **Derek Wilson** csaknem fél évezreddel később próbálja megoldani a rejtélyt

BRIDGEMAN

ROBERT PACKINGTON 1536. november 13-án hétfőn, reggel 6 óra körül elhagyta a London szívében, a Cheapside-on álló házát, hogy részt vegyen a kereskedők kápolnájának reggeli miséjén, de csak a Sopers Lane sarkáig jutott. Nem nagy út, de Packington minden valószínűség szerint lámpást vitt: a hajnal sötét volt, és a város több ezer kéményéből áradó füst a Temzéből fölszálló köddel keveredve néhány lépésre csökkentette a látótávolságot. Elhaladt a Great Conduit föld alatti csatornához kapcsolódó, négyszögletes épületben álló közkút mellett, amely a környék lakosságát látta el vízzel. Amikor átvágott a főúton, és csupán pár méter választotta el céljától, egy lövés dördült, és ő holtan esett össze. Ahogy Packington a földre zuhant, hatalmas tömeg gyűlt össze körülötte. Mindenki azt találgatta, miért akarta valaki elnémítani London egyik legtiszteletreméltóbb polgárát – Packington nemcsak befolyásos kereskedő, hanem a parlament tagja is volt. Vajon miért pont itt csapott le a merénylő, amikor ezen a helyen nyüzsögtek az állástalanok, akik azt lesték, mikor jön már valaki, aki felveszi őket napszámosnak?

És miért nem vette észre senki a mesterlövészt és a fegyverét? Akkoriban a kovás arkebúzok voltak a legelterjedtebb lőfegyverek – de ez aligha volt megfelelő a merénylő számára, aki gyors, pontos munkát akart végezni. Az arkebúz több mint egy méter hosszú, kétkezes puska. A lőport égő kanóccal kellett meggyújtani, ami feltűnő lett volna a sötétben. A novemberi, kora reggeli félhomályban már az is magára vonta volna a figyelmet, aki ilyet cipel, hát még az, aki elsüti az ormótlan fegyverét. A merénylő mégis – valószínűleg a tömegtől pár méterre – vállához emelte a fegyvert, és meghúzta a ravaszt. Csakhogy az arkebúzok hatalmas lobbanással, nagyot dörrenve sültek el. Mégsem látta senki a lövést. A merénylő viszont beleolvadt a sötétségbe, mert mint kiderült, nem arkebúzt, hanem egy sokkal kisebb, diszkrét, kerekes závárzatú pisztolyt (a továbbiakat lásd a lenti szövegdobozban) használt. Ezért Robert Packington valószínűleg annak a kétes dicsőségnek örvendett, hogy ő lett az első ember Angliában, akit pisztollyal öltek meg.

Mire az őszi nap szétoszlatta a korai ködöt, a kereskedő halálának megdöbbentő híre elterjedt az egész városban. Addigra minden ajkon megfogalmazódott a kérdés – ami négy nappal később még mindig megválaszolatlan maradt. Francis Hall ezt jelentette gazdájának, Lisle vikomtjának Calais-ba: „A gyilkos, aki egy puskával Mr. Packingtont megölte a Cheapside-on, egyelőre ismeretlen." A polgármester nagy összegű vérdíjat ajánlott fel, de senkit sem vettek őrizetbe a bűntettért. Azonban ez nem jelentette azt, hogy ne lettek volna gyanúsítottak. A vitairatok szerzőjeként ismert protestáns John Bale egy évtizeddel később írta, bizonyos benne, hogy a gyilkosság felbujtói katolikus püspökök – „ördögi ordináriusok" – voltak. A nem sokkal később megjelent, Edward Hall által írott, Anglia történetét IV. Henrik uralkodásától VIII. Henrikig ismertető munkában, melynek címe *Union of the Two Illustre Families of Lancaster and York* (*Két illusztris család, a Lancaster és a York szövetsége*) – s amit egyszerűen csak *Hall Krónikájá*nak neveznek – a szerző az eset részletesebb összefoglalását adja. Hozzáteszi, hogy mivel Packington leleplezte „a papság mohóságát és kegyetlenségét", nagyon valószínű, hogy „az egyikük szégyentelenül meggyilkolta".

Valószínűleg Packington volt az első ember Angliában, akit pisztollyal öltek meg

A papság kegyetlenkedése

Mire Foxe megírta *Acts and Monuments of the Christian Religion (A keresztény vallás tettei és emlékművei)* című könyvét (amit

MERCER'S COMPANY

A korabeli rajz egy lőfegyvert elsütő embert ábrázol. Az 1530-as években Angliában az arkebúz volt a legelterjedtebb lőfegyver – ám túl nehézkes szerkezet volt ahhoz, hogy Robert Packington meggyilkolásánál alkalmazhassák

A William Tyndale által angolra fordított *Újszövetség* egy példánya. Vajon azért vették célba Robert Packingtont, mert segített becsempészni Angliába a „tiltott gyümölcsöt?"

közönségesen csak *Mártírok Könyvé*nek neveznek – első latin nyelvű kiadásának éve: 1559), már a „különleges bűnelkövetők" kerültek a képbe.

De mielőtt megismernénk őket, vizsgáljuk meg a gyilkosság hátterét. Az 1536-os év *annus horribilis*, rettenetes év volt, VIII. Henrik uralkodásának legfeszültebb és legviharosabb éve.

Az első vészjósló esemény januárban következett be, amikor meghalt Aragóniai Katalin, a korábbi királynő, akiért Henrik számos alattvalója rajongott. Alig kezdett halványulni halálának emléke, amikor szállingózni kezdtek a király második felesége, Boleyn Anna letartóztatásáról szóló hírek. Hamarosan az is elterjedt, hogy ki fogják végezni.

Nem mindenki gyászolta meg a „francia ribancot", de sok embert zavart az, ahogy meghalt. A király sok szörnyű dolgot művelt, ráadásul úgymond elfoglalta a pápa helyét az egyház élén. Vajon mi lesz a következő lépése?

Henrik bezáratta a kisebb kolostorokat, és ezzel elvágta a népet a vallástól. Az állam hitszónokait állították fel a szószékekre, akik elítélték a katolikus vallásgyakorlást. Válaszul más templomokban az „eretnekeket" támadták, mondván, hogy azok befolyásuk révén hatalmukba kerítették a királyt – különösen Thomas Cromwellt, Henrik legközelebbi tanácsadóját és Thomas Cranmer érseket érte ez a vád. [VIII. Henrik tanácsadóiról lásd a szerző másik cikkét lapunk 2014. májusi számában. – *A szerk.*]

Fanatikus pamflettháború tört ki a hagyományőrzők és a reformisták pártja között. A szomszédok kölcsönösen vádolták egymást azzal, hogy „pápisták" vagy „eretnekek". Széles körben tartottak attól, hogy az inzultusok utat nyitnak az erőszaknak. Cromwell elrendelte, hogy minden pap szolgáltassa be a birtokában lévő fegyvereket.

Októberben kitört a vihar. A Londonban terjengő hírek szerint az ország középső részén és északon hitük védelmében fellázadtak az emberek, és hamarosan megindulnak dél felé. Henrik és udvara bezárkózott a windsori kastélyba. A polgárok attól tartottak, hogy nemsokára vér fog folyni az utcákon. És így is lett.

De miért Robert Packington? Vélhetőleg azért választotta a merénylő, mert ő volt a selyemáru-kereskedők céhének mestere, a londoni jogászkollégiumok egyikében tanult, és rendszeresen részt vett a parlament alsóházának munkájában.

Ha egy londoni kétségbe vonta az egyház hatalmát, akkor biztosan a városi kereskedők, jogászok és parlamenti képviselők közül került ki. Packington nyíltan kritizálta az egyházat. Minden valószínűség szerint többet is tett ennél – evangélikus aktivistaként sokat ügyködött annak érdekében, hogy Tyndale üldözött *Újszövetség*-fordítását (amely az első nyomtatott, angol nyelvű *Újszövetség*-fordítás volt) és más „eretnek" könyveket becsempésszenek Angliába. Úgy tűnik, hogy Thomas Cromwell-lel is kapcsolatban állt, és üzeneteket közvetített a miniszter és az antwerpeni evangélikusok között.

Így, amikor Packingtont brutálisan meggyilkolták, sokak számára nem volt kétséges, hogy a katolikus reakció áldozata lett, és a halálát okozó lövést a felső papság, sőt talán maga London püspöke, John Stokesley rendelte el.

John Foxe még ennél is tovább ment említett művében. Stokesley, állítja, 60 aranypénzt fizetett valakinek, hogy végrehajtsa ➢

Egy kerekes kovás pisztoly puskavesszővel, felhúzókulccsal és lőportartállyal. A kicsi és könnyű kovás pisztolyt – amely egyszerűen elrejthető a használat előtt és után – hivatásos merénylők számára készítették, mint azt is, amelyik Robert Packington halálát okozta

A merénylő fegyverválasztása

A pisztoly, amellyel Robert Packingtont megölték, megijesztette az európai uralkodókat

A Robert Packington elleni merényletről minden esetben úgy számolnak be, hogy „puskával" követték el a gyilkosságot. Ettől lett hátborzongató, gyáva és ördögi példa, pedig az egyetlen fegyver, amivel megölhették, a kerekes závárzatú pisztoly volt. Ez a lőfegyver sokkal rövidebb volt, mint az arkebúz. Nem kellett hozzá égő kanóc, mert a puskaport a kovából kipattanó szikra gyújtotta meg. A fegyvert el lehetett rejteni a köpeny alá, előhúzni, közelről egy kézzel elsütni, aztán ugyanolyan gyorsan ismét elrejteni.

A kovás pisztoly a politikai gyilkosságok új korszakát hozta el. A 16. század elején találták fel, és az európai uralkodók gyorsan felismerték a benne rejlő veszedelmet. 1518-ban I. Miksa német-római császár megtiltotta, hogy alattvalói „maguktól meggyulladó, önműködő kézifegyvereket" gyártsanak vagy tartsanak. Más államfők késlekedés nélkül követték a példát. Az 1530-as években még mindig ritkaságszámba mentek a kovás pisztolyok. A bonyolult és drága szerkezettel leginkább dúsgazdag macsók kérkedtek. Londonban talán csak néhány ember akadt, aki látott már ilyet. Nem csoda, hogy széles körben elterjedt, hogy a merénylő külföldi volt.

Az illusztráció egy Richard Hunne nevű kereskedő akasztását mutatja a Szent Pál-székesegyházban

Az egyház rendelte el?

Azok, akik a papokat tartották felelősnek Packington haláláért, gyorsan felhívták a figyelmet egy hasonló, 1514-es gyilkosságra is

Nem sokkal Robert Packington meggyilkolása után egy másik gyilkosságról szóló történet keringett Cheapside utcáin, amelyet 22 évvel korábban követtek el Anglia fővárosában.

1537-ben egy Antwerpenben nyomtatott névtelen pamfletet olvastak mohón London utcáin. Ez arról szólt, hogy Richard Hunne-t bezárták a Szent Pál székesegyház Lollard tornyába, és ott brutálisan meggyilkolták.

A röpirat nem csupán a protestánsok vádaskodását tartalmazta. Először került nyilvánosságra a halottkém teljes jelentése, és megnevezte az akkori londoni püspök, Richard Fitzjames három szolgáját, akik „elvetemülten megfojtották és a nyakát is eltörték a fent nevezett Richard Hunne-nak… ezt követően… ugyanazon Richard Hunne övével… a halála után a falban lévő kampóhoz vitték… és felakasztották”.

Hogy miért került elő több mint két évtizeddel később ez a híres gyilkosság? Miért támadt fel az érdeklődés épp abban az időben? Mert Hunne, mint Packington is, híres kereskedő volt (a szabómesterek céhének tagja), és mindketten nyíltan bírálták a katolikus egyházat. Azt állították tehát, hogy őt is a papság érdekében hallgattatták el.

A megjelenés időpontja nem véletlen, és az olvasók nem tudták megállni, hogy ne vonjanak párhuzamot a két gyilkosság között.

a gyilkosságot. Ám könyve 1570-es kiadásában Foxe megváltoztatta a felbujtó nevét. Most John Incentet, a Szent Pál-székesegyház kanonokját (később prépostját) nevezte meg – ezt a bűnt Incent állítólag megvallotta a halálos ágyán 1545-ben. A bérgyilkost olaszként azonosította.

Bonyolítja a kérdést, hogy a *Holinshed Krónikái* (1577) egy meg nem nevezett gonosztevőnek tulajdonítja a bűntényt, akit Banburyben akasztottak fel egy másik bűntett miatt. Vajon kibogozható-e a rejtély 478 évvel később?

A támadás a profi „merénylet” minden jelét magán viseli. A fegyver, a helyszín, az időzítés mind gondosan kitervelt bérgyilkosságra utal.

Bérgyilkost fogadni nem volt olcsó mulatság. A nekik kifizetett jelentős összegekről szóló korabeli tudósítások minden bizonnyal megállják a helyüket. Ha a bűnöző, aki végül meghúzta a ravaszt, ugyanaz volt, aki később Banburyben fizetett meg a bűneiért, akkor csak két ember marad, aki megrendelhette a merényletet. Foxe – végső soron – meg volt győződve arról, hogy Incent meggyónta halálos ágyán a bűnt. Ezt, jelentette ki, olyan ember tanúsította, aki „mind szavahihetőségéért, mind pedig hithűségéért nagyra becsült”. De egy közepes rangú pap vajon képes kigondolni és végrehajtatni egy hidegvérű gyilkosságot?

Azt hiszem, itt az ideje egy kis pszichologizálásnak. Incent konzervatív volt, és komoly belharcot vívott az

John Incent prépost állítólag halálos ágyán meggyónta a gyilkosságot

Stokesley püspök elég gazdag, hatalmas és gátlástalan volt ahhoz, hogy megszervezze a merényletet

egyházban az evangéliumok szellemét előnyben részesítő kollégáival. De ennek ellenére sincs olyan információnk, hogy üldözte volna őket, és egyáltalán nem ragaszkodott görcsösen az elveihez, ha a karrierjéről volt szó: később azok egyike lett, akik Cromwell megbízásából feloszlatták a kolostorokat. Ráadásul, ha Incent elhitte, hogy Packington veszélyes eretnek, miért érzett volna lelkifurdalást amiatt, hogy megszabadította tőle a világot?

Stokesley püspök egészen más tészta. Az ő kezéhez vér tapadt: azzal hencegett, hogy több mint harminc eretneket küldött máglyára. Nyíltan vitába szállt Cromwell-lel, és kifejezetten ellenezte a kancellár kedvenc témáját, az angol nyelvű *Biblia* népszerűsítését. Aktívan segédkezett William Tyndale becserkészésében és antwerpeni letartóztatásában. A fordítót öt héttel Packington halála előtt megfojtották, és holttestét eretnekként megégették.

Itt, azt hiszem, elérkeztünk az eset kulcspontjához. Stokesley szenvedélyesen hitte, hogy mindenképpen meg kell akadályozni az anyanyelvű *Biblia* terjesztését Angliában. Évekig vívta vesztes csatáját Tyndale *Újszövetségének* illegális behozatala ellen. A düh és meghasonlottság könnyen szélsőséges lépések megtételére vezethette. A püspök elég okos, elég gazdag, elég hatalmas és elég gátlástalan volt ahhoz, hogy megszervezze egy *Biblia*-csempész meggyilkolását, aki ráadásul a gyalázatos Thomas Cromwell bizalmasa is volt. Talán Foxe első benyomása volt helyes. Ám akkor mit kezdjünk Incent gyónásával? Nos, semmi okunk azt hinni, hogy Stokesley egyedül hajtotta végre tettét. Épp ellenkezőleg, szüksége volt megbízható cinkosokra, akik segítségével tökéletesre csiszolhatta a bűntényt. Ha Incent a tettestársa volt, aki támogatta püspöke tervét, hogy gyilkoljanak meg egy prominens londoni polgárt, joggal érezhette szükségesnek, hogy megtisztítsa lelkét, mielőtt követi Robert Packingtont a mennyei Bíró ítélőszéke elé. **H**

Derek Wilson történész, több mint 70 történelmi ismeretterjesztő munka szerzője

Fordította Rindó Klára

Lássuk a forrásokat is! Ezzel a céllal adjuk közre sorozatunkat, amely emlékezetes történelmi eseményekről, személyiségekről és jelenségekről a kortársak leírásaival igyekszik képet adni

Wekerle a századvégi parlamentről

NEM FEST túl hízelgő képet a millennium kori magyar parlament légköréről Wekerle Sándor, bár rögtön hozzá kell tennünk: a többi ország alsóháza sem a béke szigete volt, mint ahogy ma sincs olyan ország, ahol a törvényhozás háza a barátságos csevejek színhelye volna.

Akkoriban a képviselőház még a mai Bródy Sándor utcában – a mostani Olasz Kulturális Intézet székházában – ülésezett. Érdemes megjegyezni, hogy a 12 pont egyikét a forradalmat eltipró Ferenc József valósította meg: 1865-ben ő rendelte el, hogy az országgyűlés Pesten kapjon házat. Az építész Ybl Miklós lett, s az épület 5 hónap alatt (!) elkészült – 1902-ig itt ülésezett a törvényhozás.

Wekerle Sándornak (1848–1921) bőven volt ideje megismerni a parlament légkörét. Jogi diplomával a tarsolyában 1870-től a Pénzügyminisztériumban dolgozott, majd 1886-tól Tisza Kálmán kormányában pénzügyi államtitkár, 1889 és 1892 között pénzügyminiszter, ezt követően kereskedelemügyi miniszter lett. 1892. november 17-étől 1895. január 14-éig volt először miniszterelnök. 1896-tól tíz éven át közigazgatási bírósági elnök volt, s így a felsőháznak is a tagja lett.

Az 1905–1906-os magyarországi belpolitikai válság hatására személye megint az előtérbe került, a király többször is kért tőle tanácsot. A válságot lezáró megállapodás eredményeként pedig 1906 és 1910 között ismét miniszterelnök, s egyben kormányában pénzügyminiszter volt, sőt átmenetileg más tárcákat is betöltött.

WIKIMEDIA

1917. augusztus 20-ától 1918. október 30-áig harmadszor volt miniszterelnök, ez idő alatt stabil kormánypártot akart létrehozni, ezért megalakította a 48-as Alkotmány-pártot. 1917. szeptember 16-ától 1918. február 11-éig pénzügyminiszter, 1918. január 25-étől február 11-éig földművelésügyi miniszter, 1918. május 8-ától december 31-éig belügyminiszter, 1920-tól a Közművelődési Tanács, majd egy rövid ideig, haláláig az Országos Pénzügyi Tanács elnöke volt.

1887–1896, 1906–1910, 1917–1918 és 1920–1921 között országgyűlési, illetve nagygyűlési képviselő, valamint 1914-től a Magyar Tudományos Akadémia igazgatója, 1918-tól tiszteleti tagja volt.

Amikor jellemzését adta a képviselőházról – 1895-ben járunk –, a padsorokat három párt tagjai foglalták el: a Szabadelvű Párt kormányozott 243 fős többséggel, a két ellenzéki pártnak, a Függetlenségi Pártnak és a Nemzeti Pártnak 97, illetve 60 képviselője volt.

A pátosz sehol sem ennyire sajátja a szónokoknak, mint nálunk

A KÜLSŐ FORMÁT ILLETŐLEG különbözik a keleti népek, az osztrákok törvényhozó testületeitől, kizárólag a jobb középosztály tanult elemei ülnek benne, hiányzik az alsóbb néposztály, de hiányoznak a nagy arisztokraták is; a magatartást illetőleg különbözik az amerikai államok parlamentjeitől, ahol esznek, isznak, dohányoznak a tanácskozási teremben; különbözik az angoloktól, ahol feltett kalapban, asztal nélküli padokon összeszorulva ülnek, minden képviselőnek helye sincsen; a tanácskozás módjára nézve különbözik a némettől, mert élénkebb, vidorabb a hangulat, több a közbeszólás, helyeslés, ellenzés; viszont nagyban egyezik a francia és olasz parlamenttel, mert a politikát nem uraló tárgyak iránt való közöny s a politikára befolyással bíró kérdések iránti nagy érdeklődés sehol nem mutatnak fel oly ellentéteket, mint ezeknél és nálunk; egyezik az angol parlamenttel, mert a hosszú és nagy beszédek csak ennél vannak oly divatban, mint nálunk, csakhogy az az óklasszikus formára emlékeztető szavalás, az a koronkint pátoszszerű hanghordozás sehol sem annyira sajátja a szónokoknak, mint minálunk, s ezenkívül van a magyar parlamentnek még egy sehol meg nem levő páratlan, éspedig igen előnyös vonása, s ez a képviselők között való érintkezés közvetlensége, fesztelensége, melegsége. […]

Minden érzés, minden kedélyhangulat képviselve szokott lenni a parlamentben. A képviselők házának mindig megvannak a maga humoristái, rendszeres közbeszólói, akik több-kevesebb elmeéllel a derült hangulatnak fenntartói; megvannak a maga feketén látói, akiknek nemcsak a hazáért való bús aggodalom, hanem valóságos világgondok nyomják vállaikat; megvannak epés emberei, akik mindent gáncsolnak, kifogásolnak, szintén feketén látnak, de felderül a lelkök, ha valami balsiker kísérti ellenfeleiket; megvannak fenegyerekei, akik részint beérik a mell egyszerű kidüllesztésével, részint azonban minden jó és nemes, lovagias és illőnek kizárólagos és hivatott képviselőiként és megvédőiként szeretik magukat gerálni; megvannak a maga hírhordói, akik ide-oda osonva, bizalmaskodva, jól értesülve, a többnyire másokra nemigen hízelgő megjegyzéseknek a terjesztői; s megvan képviselőinek az a túlnyomóan nagy zöme, mely higgadtan, de éberen kíséri a közügyek folyását, ritkán lelkesül, soha nem esik kétségbe, a keleti faj nyugodtságával figyeli meg az eseményeket, de megmozdul, felbuzdul, magával ragad, ha komoly veszély fenyegeti közügyeinket, vagy egy a nemzet lelkületében gyökerező eszmét, érzést, vágyódást vet fel a közérzület.

Forrás: *Az ezredév*. Magvető Kiadó, 1979. 51–52. oldal

A fotó nemcsak plasztikussá és érzékletessé teszi a történelmet, hanem teljesebbé is: közelebb visz a megismeréshez. Sorozatunk a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményéből mutat be történelmünk egy-egy fontos eseményét vagy jellegzetes időszakát felvillantó felvételeket

A kolozsvári Nemzeti Színház három dimenzióban

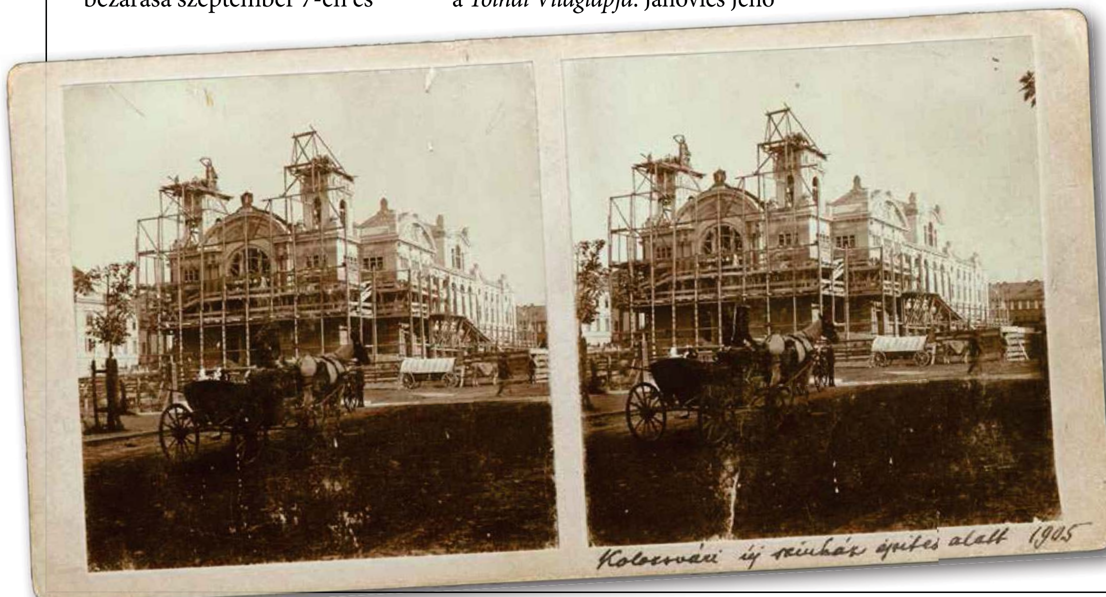
KÉPEINK a magyar kultúra egyik fellegvára, a kolozsvári Nemzeti Színház megújulását örökítik meg. 1821. március 12-én nyílt meg a hivatásos magyar nyelvű színjátszás első állandó hajléka a „kincses” városban. Az első képen látható, szerény külsejű, vaskos épület felépüléséig id. Wesselényi Miklós átalakított lovardájában s Marosvásárhelyen játszott Vándza Mihály társulata. A színház repertoárja a Kótsi Patkó János direktorsága idején kialakult hagyományokat követte, Shakespeare-, Schiller- és Molière-darabokat, valamint zenés játékokat adtak elő.

A díszes új épület, melyet a Magyar Építőművészek Szövetségének, a Magyar Mérnök és Építész Egyesületnek, valamint a Magyar Képzőművészek Egyesületének tiltakozása ellenére, pályázat nélkül a Monarchia híres színháztervezői, Ferdinand Fellner és Hermann Helmer tervei alapján emeltek, 1906-ra készült el a Hunyadi téren. A Farkas utcai régi színház bezárása szeptember 7-én és másnap az új megnyitása országos ünnep volt: „Régen volt olyan szép ünnepe Kolozsvárnak, mint e kettős ünnep, melyre az egész országból nagy számú közönség özönlött a zászlókkal feldíszített erdélyi metropoliszba. A régi színház bezárása alkalmából ünnepi előadás volt, melynek végeztével a közönség soraiban sokan sírtak”– írta a *Tolnai Világlapja*. Janovics Jenő társulata 1919 szeptemberéig játszhatott az új épületben, ezután a színházat a román nyelvű színjátszás vette birtokba, a magyar nyelvű előadások az 1910-ben épült Sétatér utcai színházba költöztek.

A Monarchia híres színháztervezői, Ferdinand Fellner és Hermann Helmer tervei alapján 1906-ra készült el

A fotográfusok az új technológia megjelenésének pillanatától kezdve törekedtek arra, hogy a minket körülvevő világ látványát a lehető legtökéletesebben adják vissza. Ennek az erőfeszítésnek köszönhető a kezdetben „tömörlátványnak” is nevezett, a térlátás illúzióját keltő sztereokép, a látvány szempontjából a perifériális látást is hasznosító panorámakép, a fényképek színezésének számtalan módja, s végül maga a színes fotográfia.

A sztereokép az emberi szem állásának megfelelő, kissé eltérő szögből fölvett, szinte azonos két kép, mely az erre a célra szolgáló eszköz, a sztereonéző segítségével a mélység érzetét képes kelteni. Divatja az 1860-as évek elején érte el első csúcspontját. Szerte

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

Európában – és Amerikában – sorra alakultak a „sztereoszkóp” társaságok, és óriási példányszámban árusították a távoli tájakat, viseleteket, csendéleteket, humoros jeleneteket, életképeket ábrázoló felvételeket, s a térhatású képek nézegetése akár a sátrakban, vendéglőben tanyázó képmutogatóknál, akár az otthon kényelmében a társasélet egyik kedves elfoglaltsága lett. Rövid ideig tartó hullámvölgy után a „sztereománia” az 1900-as években éledt újra. Magyarországon ez a második virágzás ért el tömeghatást. A sztereofényképezés ekkor már a műkedvelő fotográfusok között is elterjedt, s a közvetlen, hétköznapi környezet, sőt a magánélet helyszínei s a család is megjelenik ezeken az érzékelést megcsaló, az emlékeket hús-vér valóságként megelevenítő kettős képeken. Kolozsvári felvételeinket is valószínűleg egy lelkes, lokálpatrióta amatőr készítette. ■ *Tomsics Emőke*

A TÚLOLDALON BALRA: **A régi színház egy 1905-ös felvételen**
A TÚLOLDALON LENT: **Az épülő színház**
FENT: **Az épület a külső munkálatok befejezése idején**

A szerző a Magyar Nemzeti Múzeum főmuzeológusa

DÖNTŐ GYŐZELEM – legyen elég a fanyalgásból!

PA IMAGES

A normandiai partraszállás 70. évfordulója kapcsán **James Holland** arról beszél, hogy az Overlord-hadművelet kétségtelen hibái ellenére is egyértelmű sikertörténet volt a szövetségesek számára

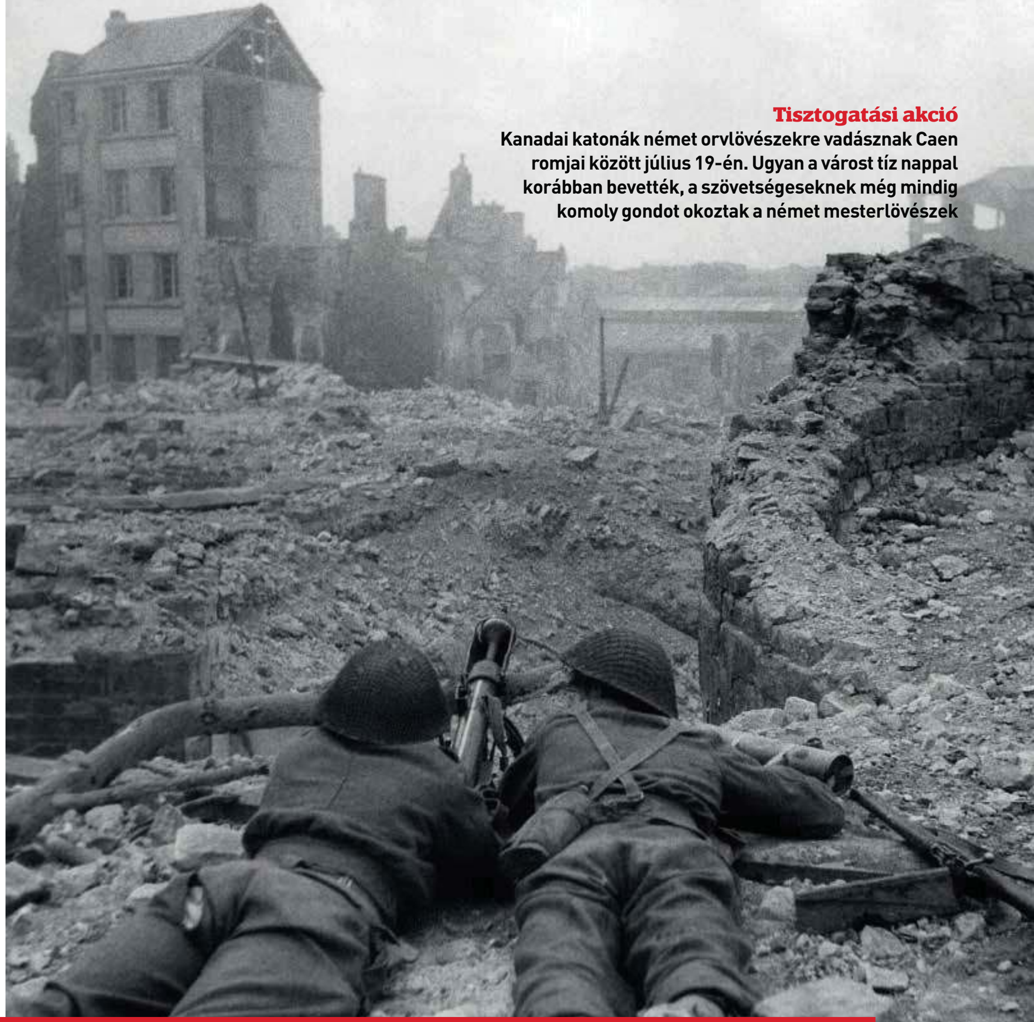
Brit katonák a Sword-parton a D-napon. Sokan már sebesülten érték el a szárazföldet, a háttérben látható, ahogy a szanitécek azonnal kezelésbe veszik bajtársaikat

JÚNIUS 13-ÁN, nagyjából reggel nyolc óra körül, egy szövetséges páncélos hadoszlop zörgött be a Caentől körülbelül 25 kilométerre, délnyugatra fekvő, hangulatos francia vidéki vásárvároskába, Villers-Bocage-ba. A Sherman és Cromwell tankokból, féllánctalpasokból és teherautókból álló hadoszlop hosszú sorban nyúlt el a főutcán, majd megállt – a katonák élvezték a lakosság lelkes fogadtatását. Eközben az alakulathoz tartozó 4. Londoni Grófi Lovasság „A" százada egy a várostól keletre fekvő domb felé vette az irányt, amelyet a térképeiken 213-as magaslat néven tüntették fel.

Ez a hadoszlop volt a híres 7. páncéloshadosztály – a magukat Észak-Afrikában és különösen Tobruknál kitüntető „Sivatagi Patkányok" – előretolt támadó éke, amely azt a feladatot kapta, hogy használjon ki a német vonalakon egy rosszul védett rés által nyújtott lehetőséget. A D-nap, a partraszállás óta egy hét telt el. Ez idő alatt a Franciaországban állomásozó német páncéloshadosztályok parancsot kaptak, hogy haladéktalanul vonuljanak fel Normandiában – különösen Caen térségében, amely a szövetségesek hídfőállásának keleti végén feküdt. Június 13-ára három páncéloshadosztály ért a frontra, de köztük és a tőlük nyugatra álló gyalogoshadosztály között maradt egy alig védett terület. A szövetséges hírszerzés információi arra utaltak, hogy hamarosan a német 2. páncéloshadosztály is megérkezik, így a parancsnokság úgy döntött, sürgősen le kell csapni az ellenség e gyenge pontjára, amíg még van rá lehetőség.

Arról viszont nem tudtak a britek, hogy az eseményeket a 213-as magaslattól nem messze délre néhány Tigris tank is figyelte. A páncélosok a 101. SS-nehézpáncélos osztályhoz tartoztak, és a többi SS-alakulatot megelőzve rohamtempóban vezényelték őket erre a frontszakaszra. Parancsnokuk a híres német páncélos ász, Michael Wittmann volt, aki korábban a keleti fronton szerzett magának nevet és Lovagkeresztet, utóbbit azután, hogy 1944 januárjában egy nap alatt 19 szovjet harckocsit lőtt ki. Wittmann úgy döntött, három tankját azonnal harcba küldi: kettőt a 213-as magaslatot elfoglaló brit páncélosok megtámadására utasította, míg maga a város felé vette az irányt. A brit hadoszlop még mindig a főutcán állt, és katonáit teljesen váratlanul érte, amikor Wittmann Tigrise megjelent, és közvetlen közelről tüzet nyitott.

Néhány perc alatt három Cromwell és egy Sherman tank esett áldozatául a támadásnak, de a német tank még több szállítójárművet és könnyűpáncélost is kilőtt. Wittmann ekkor óriási káoszt és pusztítást hagyva maga után visszavonult, de ekkor

Tisztogatási akció
Kanadai katonák német orvlövészekre vadásznak Caen romjai között július 19-én. Ugyan a várost tíz nappal korábban bevették, a szövetségeseknek még mindig komoly gondot okoztak a német mesterlövészek

AP-PA IMAGES

A háború kitörése előtt egy évvel a német hadseregben kétmillió katona szolgált, ezzel szemben a britben mindössze 187 ezer

egy brit páncéltörő ágyú eltalálta tankjának egyik lánctalpát, így a parancsnok embereivel együtt gyalogszerrel kényszerült elhagyni a csatateret.

Eközben a társaiktól elszigetelt brit tankokat a 213-as magaslaton egymás után lőtték ki. De a csata nem ért véget: mindkét oldalról erősítések érkeztek, és délután a szerepek is felcserélődtek. A megszokott ellentámadást végrehajtó németek is belefutottak egy váratlan rajtaütésbe, amelynek során hat Tigrist és ugyanennyi Panzer Mk IV-est vesztettek. Mivel ekkor összesen 36 Tigris volt bevethető Normandiában, ez igen érzékeny veszteségnek számított. A városért folyó összecsapásban összességében a britek mintegy 23–27, a németek 13–15 harckocsit vesztettek.

A villers-bocage-i összecsapás a szövetséges oldalon mintegy jelképévé vált az egész normandiai hadjárat összes nehézségének és hibájának. Sokszor hivatkoznak rá úgy, mint amely jól jellemzi a britek hadszíntéren bemutatott teljesítményét: azt, hogy az amatőr, sokszor zöldfülű sorkatonákkal macska-egér játékot játszottak a dinamikus és taktikailag képzettebb, fanatikus és harcedzett németek. Sokan hangoztatják azt a nézetet, hogy a nehézkes és a hosszú háborúba belefáradt brit csapatok e vereség után teljesen megrekedtek, és nagyjából annyit tudtak kezdeni az ellenük felsorakozott páncéloshadosztályokkal, mintha puszta kézzel akartak volna lebontani egy betonfalat.

E nézet gyökereit még 1944-ben kell keresnünk, amikor a Londonban és Washingtonban a térképeket böngésző stratégák csak annyit láttak, hogy a brit 2. hadsereg szinte alig halad előre. Ráadásul a térképeken az is látszott, hogy a brit erők azoktól a céloktól is elmaradtak, amelyeket az Overlord-hadművelet egyik szellemi atyja, illetve a fronton a szárazföldi erők parancsnokaként működő Montgomery tábornok nyomására határozott meg a szövetségesek egyesített vezérkara.

Azonban attól, hogy ez egy régóta hangoztatott és igen szilárdan körülbástyázott nézet, nem lesz egyben igaz is. Ahhoz, hogy objektíven meg tudjuk ítélni a hadjárat sikereit és kudarcait, meg kell vizsgálnunk a szembenálló hadseregek természetét, stratégiáját, illetve a szövetségesek által kitűzött célokat, és azt, hogy ezekből mennyit tudtak elérni.

A normandiai partraszállás és előrenyomulás tervei hihetetlenül aprólékos munkával készültek, és annak ellenére számoltak a brit és amerikai erők közötti jelentős együttműködéssel, hogy a két ország inkább koalíciós partnerként, mintsem formális szövetségesként harcolt együtt.

Mind a brit, mind az amerikai hadsereg hagyományosan kis létszámú volt, a háború kitörésétől eltelt négy évben azonban exponenciális ütemben nőttek katonák és harci járművek tömegeit bevetni képes erőkké.

A szárazföldi csapatok támogatását félelmetes flották és légierők biztosították, amelyek fejlesztése az első években elsőbbséget élvezett a szárazföldi hadseregénél – teljesen érthető módon. Nagy-Britannia szigetország, amely gyarmatain és kereskedelmi partnerein keresztül szinte az egész földkerekség erőforrásaira támaszkodhatott. A sziget elfoglalásához a támadóknak először a légteret kellett volna meghódítaniuk, míg a britek legfontosabb célja a tengeri szállítmányok biztonságának megőrzése volt. Így aztán erős és egymással jól együttműködő légierőre, légvédelemre, haditengerészetre és nagy szállítási kapacitással rendelkező kereskedelmi flottára volt szükség Nagy-Britannia biztonságának megőrzéséhez. Hasonló okokból az Egyesült Államok szintén légierejét és flottáját kezdte el fejleszteni, mielőtt haderejével foglalkozott volna, hiszen bármilyen német vagy japán fenyegetés szükségszerűen a levegőben vagy a tengeren jelentkezett volna.

A haderő fejlesztésének ez az iránya kéz a kézben járt a fejlődésbe vetett hittel átitatott modern nemzetek technikai eszközök iránti vonzódásával, és azzal a szilárd elhatározással, hogy nem hagyhatják megismétlődni az előző háború iszonyatos vérontását. „A fém végezze a munkát, ne a hús" – volt a mottó.

Az alapelv az volt, hogy minél kevesebb embernek kelljen farkasszemet néznie az ellenséggel, és ezen keresztül a megsebesülés vagy halál veszélyével, őket viszont lehengerlő erejű támogatással lássák el, főként a tüzérség és a légierő révén. Persze ettől még az ellenséges terepet méterről méterre a gyalogságnak kell elfoglalnia, de a cél az volt, hogy ezt a lehető legkönnyebbé tegyék. Ez egy teljesen ésszerű megközelítés volt. A háború megvívásának leghatékonyabb módja, ha úgy győzöd le az ellenséget, hogy közben saját veszteségeidet a lehetséges minimumon tartod. Ezt a németek tudták – ahogy a britek és az amerikaiak is.

Új típusú hadseregek

Mind a brit, mind az amerikai hadsereg tulajdonképpen fiatal szervezet volt. A háború kitörése előtt egy évvel a német hadseregben mintegy kétmillió katona

A térképen is látszik, hogy kezdetben nagyon lassan haladtak előre a szövetséges erők Normandiában – de megszilárdulása után a hídfő gyors ütemben terjeszkedett

A TERV ÉS A VALÓSÁG

Mit sikerült elérni a szövetségesek eredeti céljai közül?

1. CÉLKITŰZÉS: BEVENNI CAENT A D-NAPON

Normandia legnagyobb városánál, Caennél főutak, vasútvonalak és folyók keresztezik egymást, ezért fontos célként jelölték meg D-napi elfoglalását. Nagyjából 20 kilométerre feküdt a Sword-parttól, ami jelentős, de nem leküzdhetetlen táv (ahogy azt a szicíliai partraszállás idején a hasonló távolságra lévő Siracusa első napi elfoglalása bizonyította). A más egységekkel megerősített brit 3. hadosztály kapta feladatul a város bevételét, de ugyanennek az egységnek kellett biztosítani az Orne-folyó átkelőhelyeit is. A nehezen teljesíthető célt nem sikerült elérni, a város csak a D+34. napon, július 10-én esett el.

2. CÉLKITŰZÉS: KIJUTNI A CAENTŐL DÉLNYUGATRA HÚZÓDÓ FENNSÍKRA

Montgomery már az Overlord-hadművelet tervezésének kezdeti szakaszában hangsúlyozta a Caen és Falaise közti fennsík gyors elfoglalásának fontosságát. Ezt a területet akarta ugyanis a keleti irányú előrenyomulás kiindulópontjának használni, illetve itt akart légibázisokat építeni. A németeket végül csak augusztusban sikerült innen kiszorítani, de az utánpótlás szempontjából kulcsfontosságú repülőtereket már korábban, a parthoz közelebb megépítették, az ellenséges páncéloshadosztályokat pedig lekötötték az itt folyó harcok. Később ugyan, de végül megindulhattak a szövetségesek kelet felé.

3. CÉLKITŰZÉS: KERESZTÜLVÁGNI A BOZÓTOSON

Az amerikaiak egyes véleményekkel ellentétben pontosan tudták, milyen kihívásokat rejt a *Bocage*-ban folytatott harc. Azt gondolták viszont, hogy szinte ellenállás nélkül vonhatják ellenőrzésük alá a Cotentin-félszigetet és a Saint-Lô-tól délre fekvő térséget. Nem így történt, de az amerikaiak találékonysága és az új ötletek megvalósítására való hajlama a segítségükre sietett. Egy közkatona javaslatára például a német parti akadályokból készítettek „sövényvágót" a tankokra. Az első próba után két héttel már a Normandiában harcoló Sherman-tankok 60 százalékára felszerelték a bozótos terepen igen hatékonynak bizonyuló alkalmatosságot.

4. CÉLKITŰZÉS: KITERJESZTENI A HÍDFŐT

A harctéri parancsnokok, Montgomeryvel az élükön többször leszögezték, hogy a térképekre berajzolt vonalak csak viszonyítási pontok. Viszont a D+17. napra a szövetségeseknek még a legpesszimistább számítások szerint is már legalább 70 kilométerre délre kellett volna nyomulniuk a partoktól, miközben elfoglalják a Cotentin-félszigetet és Cherbourg-ot. A valóságban ettől igen messze voltak. Ellenben a D+90. napon a tervek szerint a Szajna és a Loire vonalán kellett volna állniuk, ehhez képest jóval tovább jutottak – maga Párizs is felszabadult. Hiába volt tehát néha nagyon lassú az előrehaladás, végső soron még túl is teljesítették a katonák a terveket.

Anyagi veszteség Ezek a tankok, lövegek és gépkocsik csak egy részét képezik annak az óriási mennyiségű felszerelésnek, amelyet a britek Dunkerque-nél hátrahagyni kényszerültek

Az ellentámadáshoz a németeknek is el kellett hagyniuk kiépített állásaikat, és ezzel kiszolgáltatták magukat a szövetségeseknek

szolgált, ezzel szemben a britben mindössze 187 ezer, az amerikaiban pedig még ennél is kevesebb. Mi több, a kis létszámú, de magas szinten motorizált brit haderő szinte a teljes felszerelésének hátrahagyására kényszerült Dunkerque-nél, így aztán szinte a nulláról kellett újrafegyverezni. Alig három évvel később aztán a britek és az amerikaiak végrehajtották a történelem addigi legnagyobb partraszálló hadműveletét, Szicília invázióját. Nem szabad lebecsülni, micsoda erőfeszítés állt ennek a hátterében.

Ezzel ellentétben Németország nagy létszámú, de a közhiedelemmel ellentétben igencsak alulmotorizált hadsereggel kezdett neki a háborúnak. Főleg a szovjet fronton elszenvedett iszonyatos veszteségek hatására a helyzet 1944-re sem javult, inkább romlott: a nyugaton állomásoztatott 10 páncéloshadosztály volt az utolsó, támadó hadműveletekre is képes elit csoportja a német haderőnek. Tény, hogy az olyan alakulatok, mint 2. Waffen-SS páncéloshadosztály vagy a Panzer Lehr (a németországi kiképző és bemutató alakulatokból 1943-ban létrehozott elit páncélosalakulat) az egész német hadsereg legjobban kiképzett és legjobb harci szellemű egységei voltak. De ezeket nem mind vetették be Normandiában. A németek – még mindig félve egy újabb partraszállástól – arra kényszerültek, hogy ne mindent egy lapra tegyenek fel, és szétszórják a frontvonalon a páncélosaikat. Hatékonyságukra a megosztott és sokszor párhuzamos parancsnoki struktúra, a frontra való felvonulásuk sebességére pedig a nyomasztó szövetséges légi fölény gyakorolt negatív hatást.

A szövetségesek arra számítottak, hogy közvetlenül a partok közelében heves ellenállásba ütköznek, és hogy talán ez lesz az egész hadművelet legnehezebb szakasza. Erősen limitált volt az első órákban, napokban partra tehető katonák és hadianyagok mennyisége, így kulcsfontosságú volt egy biztonságos hídfő kiépítése, majd elegendő erő felhalmozása, mielőtt a németek összpontosított ellentámadást indíthatnának.

A szövetséges vezérkar úgy vélte, hogy amennyiben ezt az első ellentámadást visszaverik, a németek ezután ugyanazt teszik majd, amit Észak-Afrikában és Olaszországban: lassan, fokozatosan visszavonulnak, erőiket a lehető legtovább harcképesen megőrizve, és a partoktól távol összevonva (a part menti sávban a légi fölény mellett a szövetséges flotta félelmetes tűzereje is veszélyeztette volna őket). A Normandiára jellemző *bocage*, azaz a bozótos, erdőkkel és földhányásokkal tagolt, szűk, mélyen futó utakkal átszőtt terep ráadásul nem is volt igazán alkalmas kiterjedt hadmozdulatokkal járó háborúskodásra. A logika azt súgta, hogy a németek gyorsan visszahúzódnak majd a páncélosaik bevetéséhez megfelelőbb terepre. Ezek az alapvető megfontolások befolyásolták a szövetséges stratégák gondolkodását.

A háború eleje óta a szövetségesek kidolgoztak egy többé-kevésbé hatékony stratégiát a németek legyőzésére, amely három alapelvre épült: az előnyök minél jobb kihasználására, a jó hírszerzésre és elemzésre, illetve a katonák életének megőrzésére. Ez nagyon fontos volt, mivel ekkorra a szövetséges haderők háromnegyede sorozott katonákból állt – méghozzá demokratikus államok szabad polgáraiból sorozott katonákból. A brit hadseregben például a dezertőrökre nem lehetett halálbüntetést kiszabni. A német oldalon ezzel szemben 1944-re már több mint 7 ezer katonát végeztek ki szökés vagy parancsmegtagadás miatt.

A legjobb egységek egyik legfontosabb jellemzője a megfelelő motiváció. A háború utolsó évében gyakran a Waffen-SS alakulatok fejtették ki a legkeményebb ellenállást – nem feltétlenül azért, mert ezek lettek volna a legjobban kiképzettek, hanem azért, mert egyszerűen bennük volt meg leginkább az elhatározás, hogy folytassák a harcot.

A motivációhoz szorosan kapcsolódik a kezdeményezőkészség. A katonáknak *akarniuk* kell kihasználni az adódó lehetőségeket. A legtöbb brit és amerikai sorkatona egyszerűen a túlélésre játszott, minél kevesebb kockázatot vállalva. Ugyanakkor a német csapatokat sokat dicsérik azért, mert hatékonyan alkalmazták az úgynevezett *Aufstragstaktik*ot (küldetésorientált harcászatot, amelyet röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy az elöljárók nem pontos parancsokat adnak, hanem csak az elérendő célt fogalmazzák meg, a végrehajtást beosztottaik saját döntéseire bízzák – ez ma a NATO-ban is az egyik alapvető vezetési felfogásnak számít), amely a német haderő minden szinten sulykolt kiképzési doktrínája volt. Nincs szó azonban arról, hogy a szövetséges parancsnokok ne értették volna ezt az elvet. Az olyan elit alakulatok, mint az SAS, a különleges kommandók, illetve a légideszantos egységek tagjai sokkal motiváltabbak voltak, mint a többiek: a legjobb katonák akartak lenni, és jól teljesítettek, ha lehetőségük volt kihasználni kezdeményezőkészségüket.

De azért a német oldalon sem itatott át mindent az *Aufstragstaktik*. A katonákat a hadosztályok berkeiben képezték ki, és e kiképzés minősége elég változó volt. Különösen a háború vége felé a tisztek egyre nagyobb része is inkább annak köszönhette előmenetelét, hogy „jó nácinak", és nem annak, hogy jó katonának bizonyult.

A legjobb német egységek sokszorosan bizonyították, hogy igen rugalmasan képesek reagálni, és saját magukat hevenyészett, mégis igen hatékony formációkba újjászervezni. Azonban paradox módon bizonyos szempontból hátrányt is jelentett számukra, hogy kiképzésük során ilyen tökéletesen a fejükbe verték a harcászati doktrínákat. Egy másik alapvető elv volt például a gyors ellentámadásé, amely azon alapult, hogy egy támadó erő sok energiát és lőszert használ fel, miközben formációja is felbomlik az előrenyomulás során, ezért ekkor a legsebezhetőbb. Viszont az ellentámadáshoz a németeknek is el kellett hagyniuk kiépített állásaikat, és ezzel kiszolgáltatták magukat a szövetségesek óriási fölényben lévő tüzérségének és légierejének. A háború második szakaszában a német egységek védekezve, jól beásva, a szövetséges lövedékek és bombák elől elbújva voltak a legfélelmetesebbek, ami-

AP-PA IMAGES

NORMANDIA SZÁMOKBAN

A hadjárat statisztikai adatai érdekes következtetések levonására adnak lehetőséget

Egy Hawker Typhoont töltenek fel lőszerrel az Overlord-hadművelet idején. A szövetségesek nagyjából 5 ezer vadászgépet vetettek be

ERŐVISZONYOK

A normandiai hadjárat során az amerikai csapatok háromszoros túlerőben voltak a velük harcoló németekkel szemben, viszont az idő nagyobb részében a brit–kanadai haderő csak kétszeres fölényben volt. A hagyományos hadászati alapelvek szerint a sikeres támadáshoz legalább háromszoros túlerőre van szükség az érintett frontszakaszon.

A BRIT RÉSZVÉTEL ARÁNYA

A főparancsnok amerikai volt, de mindhárom haderőnemet brit parancsnokok irányították. A D-napon az 1213 hadihajóból 892, a 4126 partraszálló csónakból 3261 volt brit. A bevetett repülőgépek és a partra tett katonák kétharmada brit felségjellel repült, illetve brit vagy kanadai zászló alatt harcolt.

TANKOK

Nem véletlenül híresek a német Tigris tankok, de összesen 1347 darab épült belőlük, ezen felül pedig 492 Királytigris került bevetésre. Összehasonlításképpen az amerikaiak több mint 64 ezer Sherman-alvázat építettek, ezek közül 49 ezer tankként, a többi más kivitelben került a csataterekre.

A 33. páncélosdandár Shermanjai haladnak Caen felé július 8-án, a Charnwood-hadművelet idején

LÉGIERŐ

A D-nap előtti kilenc hónapban a szövetségesek 197 ezer bevetést hajtottak végre Franciaország felett, és ezek során nagyjából 200 ezer tonna bombát dobtak le (az angliai csata idején a németek kicsit több mint 18 ezer tonnát dobtak Londonra). A szövetségesek körülbelül 13 ezer repülőt, köztük 4 ezer bombázót és 5 ezer vadászgépet vetettek be.

VESZTESÉGEK A D-NAPON

Bevett tévhit, hogy az amerikaiak szenvedték el a legsúlyosabb veszteségeket a D-napon. A pontos számadatok máig vitatottak, de az amerikai Utah- és Omaha-partokon valahol 2616 és 3114 ember között voltak a veszteségek, míg a brit és kanadai veszteségeket 2515 és 3380 fő közé teszik.

A NORMANDIAI HADJÁRAT VESZTESÉGEI

Ugyan a szövetségesek próbálták a minimumra csökkenteni az első vonalban harcoló katonák létszámát, a Normandiáért folytatott csata igen brutális élmény volt azoknak, akik belekeveredtek a harcok sűrűjébe. A két oldal és a civilek összesített vesztesége a 77 napos hadjárat során átlagosan napi 6674 főre jön ki – ez magasabb, mint az első világháború hírhedt vérfürdőinek, a somme-i vagy verduni csatáknak a mérlege.

Sebesült brit katonák szállnak le egy partraszállóhajóról június 7-én, miután evakuálták őket a normandiai partokról. Több mint 2500 brit és kanadai katona esett el a D-napon

RAF LIBRARY/IWM B 6642, H 39197

Fiatalság, vakmerőség A Wehrmacht valószínűleg 1944-es propagandafotóján a „Hitlerjugend" hadosztály egy Panzer Mk IV-es tankjának tizenéves legénysége

Elhatározták, hogy nem hagyják megismétlődni az előző háború vérontását. „A fém végezze a munkát, ne a hús" – volt a mottó

kor a leghatékonyabban tudták kihasználni a még rendelkezésükre álló eszközöket.

Így aztán legyőzésük legjobb módja a nyílt terepre való kicsalogatásuk volt, mégpedig oly módon, hogy meg kellett próbálni kiprovokálni a megbízhatóan bekövetkező ellentámadásokat. A szövetségesek gyorsan előrenyomultak, a lehető legtöbbet elpusztítva a német állásokból, majd várták a szokásos reakciót, amire aztán a tüzérség, a légierő és a páncélosok iszonyatos koncentrációjú bevetésével válaszoltak. Még a félelmetes Tigris tankok sem nagyon állhattak ellen ezeknek a csapásoknak.

Elfeledett diadalok

Nagyjából ez történt Normandiában is. Való igaz, hogy a brit főerők egészen a hadművelet végéig nem értek el döntő áttörést, de például az Epsom-hadművelet (a Caen elfoglalására június 26. és 30. között tett brit kísérlet) megszüntette egy koncentrált német páncélosoffenzíva utolsó esélyét is, és szinte megsemmisítette a „Hitlerjugend" Waffen-SS páncéloshadosztályt. A Goodwood-hadművelet (a július 18–20-án lezajlott nagyszabású tankcsata) ugyan rengeteg kritikát kapott később, de lekötötte a legjobb német erőket, ahogy a Bluecoat-hadművelet is, amelynek során a britek megpróbáltak kitörni a hídfőből július 30. és augusztus 7. között. A hadjárat végére a legfélelmetesebb német páncéloshadosztályok teljesen kivéreztették magukat, miközben megpróbálták megállítani a britek lassú, de biztos előrenyomulását.

Montgomery sokszor elmondta: az egyik fő stratégiai célja az, hogy a hídfőállás keleti végét tartó brit és kanadai erők lekössék a német páncélosok nagy részét, és ezzel megadja a lehetőséget az amerikaiaknak, hogy megtisztítsák a Cotentin-félszigetet, majd dél felé nyomuljanak. Ezt a célt pedig tökéletesen megvalósították. A hadjárat végére két német hadseregből összesen csak maréknyi tank és néhány ezer ember maradt.

Igaz, hogy a britek és kanadaiak nem foglalták el Caent olyan gyorsan, ahogy remélték, és nem sikerült a várostól délkeletre fekvő fennsíkra sem kijutniuk – de ennek valójában kevés jelentősége volt. Azzal, hogy a partokhoz közelebb harcoltak, a németek e hat hét során állandóan ki voltak téve a flotta lövegeinek is. Néhány centi a térképeken keveset számít, ha az ellenség közben legjobb egységeit vérezteti ki, méghozzá egy olyan területen, amely éppen közelsége miatt sokkal rövidebb szövetséges utánpótlási vonalakat biztosított, mintha e csatákat valahol a parttól messzebb kellett volna megvívni.

Montgomery tábornok és Crocker altábornagy elemzi a helyzetet

Ahogy Bayerlein tábornok, a Panzer Lehr parancsnoka megjegyezte: „A főparancsnokok boldogok voltak, hogy a német hadosztályok ilyen sokáig kitartottak, nem ismerve fel, hogy mindez valójában jó stratégia volt a szövetségesek részéről."

Montgomery abban hibázott, hogy nem vallotta be őszintén, hogy megváltoztatta az eredeti tervet annak hatására, hogy a németek váratlanul hajlandóak voltak minden egyes méterért keményen megküzdeni. A kommunikáció nagyon gyengén működött, nemcsak a többi főparancsnok, de az egyesített vezérkar főnöke, Eisenhower, illetve úgy általában az amerikaiak felé is. Ez részben Montgomery önfejű, ingerlékeny személyiségéből fakadt, részben pedig abból, hogy saját taktikai főhadiszállását különválasztotta a 21. hadsereg központi főhadiszállásától. A rugalmasabb, kisebb létszámú taktikai főhadiszállás célja az volt, hogy személyesen Montgomeryt tartsa állandóan naprakészen a harctéri eseményekkel kapcsolatban, és nem a feletteseit. A brit erőfeszítésekkel kapcsolatos félreértések egy jó része abból ered, hogy Montgomery nem tudott és nem is igazán akart jól kommunikálni szövetségeseivel és elöljáróival.

És Villers-Bocage? A sztori, hogy a híres-nevezetes Sivatagi Patkányokat egyetlen páncélos ász egy szem Tigrisével megsemmisítette, nyilvánvalóan igen népszerű lett Németországban – és ahogy más esetekben is, a német háborús propaganda máig nagy befolyást gyakorol arra, miként ítéljük meg a háború egyes epizódjait.

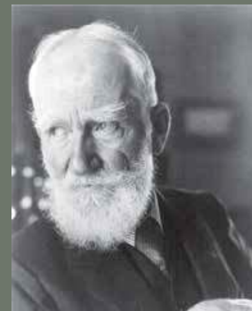
A valóság ezzel szemben az, hogy ami Villers-Bocage-nál történt, az egy kis stratégiai jelentőséggel bíró összecsapás volt: arra igazából siker esetén is kevés esély lett volna, hogy ezzel az egy támadással felgöngyölítsék a teljes német normandiai védelmi vonalat. Meg aztán nem csak a britek tudtak gyors egymásutánban jelentős számú tankot veszíteni. A német 21. páncéloshadosztály majdnem egy teljes zászlóaljat vesztett, amikor beleszaladt egy rajtaütésbe a D-napon – egy olyan összecsapás során, amely jóval kevésbé ismert, mint a villers-bocage-i. Az Epsom-hadművelet során pedig a 12. SS-páncéloshadosztály állománya összesen 15 működőképes tankra fogyatkozott – ez az adat is a háttérbe szorult Wittmann és Tigrisének túlzott jelentőséggel felruházott haditette mögött.

Az évfordulók jó alkalmat adnak arra, hogy újra megvizsgáljunk egyes történelmi eseményeket. A normandiai hadjárat 70. évfordulóján itt az idő, hogy megváltoztassuk ítéletünket erről a keserves és véres küzdelemről, és megadjuk az itt harcoló szövetséges katonáknak az elismerést, amelyre rászolgáltak. **H**

James Holland történész, író és műsorvezető

Fordította Litván Dániel

WIKIMEDIA

MONTGOMERYT – mondhatnánk iróniával – nem a szerénységéért tisztelték; híresen önelégült volt, s mint szinte valamennyi róla szóló írás megemlíti: soha nem ismerte be hibáit. Jóllehet ideje nem kis részét a harctéren töltötte, a D-napot megelőzően szakított időt arra, hogy modellt üljön Augustus Edwin Johnnak (1878–1961), a kor divatos portréfestőjének, aki olyan hírességeket festett meg, mint Yeats, Thomas Hardy, „Arábiai” Lawrence vagy éppen George Bernard Shaw. Az utóbbi, a legendásan csípős nyelvű ír történetesen akkor toppant be a mester műhelyébe, amikor az a marsall portréját festette. Az író és a katona találkozását, valamint Shaw reflexióját a tábornok az emlékirataiban örökítette meg:

Februárban modellt ültem ahhoz az arcképhez, amelyet Dávid fiamnak szántam arra az esetre, ha nem élném túl a háborút. Augustus Johnt kértem fel az arckép megfestésére, és megegyeztünk a honoráriumban. Egy idő múlva a további üléseket nehéznek találtam, és végül kénytelen voltam azt mondani, hogy többé nem megyek el a műtermébe.

A festő utána megkért, menjek el még egyszer, hogy ceruzavázlatot tudjon készíteni, amely után befejezheti az arcképet. Ezt meg is tettem.

Február 26-án Bernard Shaw benézett egy kis csevegésre a műterembe és az ülés hátralévő idejére ott maradt. Azelőtt sohasem találkoztam vele, és nagyon szórakoztató, éles elméjű embernek találtam. Aznap éjjel Shaw a következő levelet írta Augustus Johnnak:

1944. február 26.

„Kedves Augustus John,

ma délután összevissza kellett beszélnem, hogy szórakoztassam modelljét, és eltereljem figyelmét a háborús gondokról. És amikor egyik szememmel őt, a másikkal pedig önt néztem – két nagy embert egy pillantással –, észrevettem, hogy semmi hasonlóság sincs köztük. Ön, a nagy, magas, szőke hajú férfi szinte masszív volt ahhoz a rendkívül tömör acéldrót gombolyaghoz képest, aki úgy nézett ki, mintha ön a zsebéből vette volna elő.

Egy nagy arcképfestő önmagát és modelljét is belefesti a műbe; és mivel festés közben nem láthatja önmagát (mint ahogy én láttam önt), van bizonyos veszély, hogy az elkészült munkában önmagával helyettesíti modelljét. Egészen bizonyos, hogy a B. L. M.-ről festett arcképe emlékeztetni fog az ön önarcképére, amely a Leicester Galleryben látható. Az egész vásznat betölti, egy nagy, magas embert sugall. Az arckép szeme nem néz önre, Monty szeme viszont mindig az emberekre néz, és rendkívüli hatása van. Ő az egész teret egy kis pontba sűríti össze, mint a gyújtólencse; a képnek egyáltalán nincs tere: ön semmi számára sem hagyott helyet.

Most pedig rajta. Fogja azt az ócska petróleumos rongyot, amely oly sok arcképemet (mindegyik mestermű) kitörölt, és dörzsölje ezt is ki, ezt is egészen a vászonig. Utána pedig fessen egy kis figurát, aki egyenesen felülről néz le önre, úgy, ahogy ő nézett le rám a pódiumról. Fesse meg őt teljes magasságában (előtte egy kis előtérrel), amint előrehajolva, térdét kissé behajlítva tábori asztala széléhez támaszkodik, és a tekintete legyen fürkésző, szeme feledhetetlen. A háttér: a végtelen afrikai sivatag. Az eredmény: egy 100 000 font értékű kép. A jelenlegi vázlat, őszintén szólva, nem ér többet, mint az ön festés alatti rezsije.

Kérem, ne vesződjék a válasszal. Ha akar, válaszol, ha akar, nem, ahogy jólesik.

Micsoda orr! Micsoda szem!

A képnek adja a következő címet: *Végtelen horizont és egy ember.* Különc egy katona, elég intelligens ahhoz, hogy önnel akarja lefestetni magát, és velem akar beszélgetni!

Mindig az öné, G.B.S.”

Shaw, nyilvánvalóan, tovább gondolkozott a dolgon, és február 27-én a következő levelet írta Augustus Johnnak:

„Kedves Johnom,

miután a dologra aludtam egyet, úgy érzem, hogy tegnapi levelem egy részét mint az öregkori szenilitás kitörését tárgytalannak kell tekintenie. A kép ugyanis, jelenlegi formájában szabványos, amilyet a vevő kialkudott és amilyenre joga van (rengeteg festék és az egész vásznat kitöltő modell).

És magunk között szólva, finom és kedves, amolyan johni színhatása van, amelyet nem szabad eldobni.

Ebből, úgy látszik, az a tanulság, hogy a képet először a rendelőknek, és utána saját magának kell megfestenie. De ha az illetőnek biztosan nincs ideje arra, hogy másodszor is üljön önnek, csináljon lopva egy vagy két vázlatot abból a székből, amelyen én ültem.

A legrosszabb az, hogy mivel 87-88 éves vagyok, sohasem lehetek elég biztos benne, okosakat mondok-e vagy öregkori badarságokat. Ennek a megítélését önre kell hagynom.

Mindig odaadó, de reszketeg híve
G. Bernard Shaw”

Az arckép elkészült, de nem tetszett, mivel úgy találtam, hogy nem hasonlít rám. Nem tudtam, ilyen esetekben mi a szokás, ezért megkérdeztem Augustus Johnt, hogy át kell-e vennem. Íme, a válasza.

1944. május 19.

„Kedves Tábornokom,

bár nem sikerült kedvére tennem, bőséges jutalom számomra az a kiváltság, hogy megfesthettem és megismerkedhettem önnel. Nem hiszem, hogy igaza van akkor, amikor a képet visszautasítja, amelyet több jó szakértő nagyon megcsodált, de álmomban sem ragaszkodnék ahhoz, hogy Ön akarata ellenére átvegye. Nem kétlem, hogy nem vettem figyelembe egyéniségének egyes oldalait, amelyeket sokan szeretnek. Ha még egyszer-kétszer modellt ül, bizonyára rokonszenvesebb hasonlóság lett volna az eredmény. A mellékelt levél arra utal, hogy nemcsak Ön és Dawnay ezredes van rossz véleménnyel a munkáról. Mélységesen hálás vagyok Önnek, hogy akkor, amikor jóval fontosabb dolgokkal van elfoglalva, olyan sok időt áldozott rám. Köszönöm levelét.

Őszinte híve Augustus John”

Szorosan hozzátartozik a történethez Augustus John megjegyzése: „G. B. S. nem azért jött, hogy velem csevegjen. Én hívtam, hogy találkozzék Montyval, az utóbbi kérésére. Az egy óráig tartó beszélgetés közben sem ülés, sem festés nem volt. Az arcképet a glasgow-i egyetem vásárolta meg (jó áron).” A festmény ma is az egyetem képtárában látható. ■

Forrás: *Montgomery tábornagy emlékiratai* (Kossuth, 1996)

A veszprémi Gizella-kápolna

Egy épület – egy történet: sorozatunkban **Gedeon Péter** építész nevezetes és kevésbé ismert, de a magyar történelemben egykor fontos szerepet betöltő épületeket mutat be grafikáin és a hozzájuk kötődő históriákon keresztül

A „KIRÁLYNÉK VÁROSA" és a „Bakony fővárosa" néven egyaránt ismert Veszprém és környéke ősidők óta lakott terület. Nem véletlenül: bővizű, tiszta patakok, vadakban gazdag, hatalmas erdőségek, óriási mezők, termőföldek övezik a jól védhető, sziklás fennsíkot. Az első régészeti leletek még a neolitikumból származnak. A Római Birodalom bukását követően a keleti gótok, gepidák, hunok, avarok, majd a honfoglalás kori időkben Szvatopluk morva fejedelem népe tanyázik a gazdag vidéken. Központjuk a mai Zalavár község és környéke. A honfoglalás és a kalandozások korának lezárása után Géza fejedelem és felesége, Sarolt nekilát a magyar államrendszer megszervezésének, amelyet végül fiuk, Vajk fejez be. Géza és Sarolt gyermekük számára érdekházasságot szereznek a már erős német és a még meglehetősen gyenge magyar birodalom közötti harcok elkerülése érdekében. A kiszemelt ara, a bajor királyleány, Gizella – Civakodó Henrik herceg lánya, egyben II. Henrik német-római császár húga – és a keresztségben István nevet kapott magyar fejedelmi sarj 995-ben kötnek házasságot a római katolikus egyház szertartásrendje szerint.

Géza halála után testvére, Koppány – ekkor somogyi várispán – a levirátus ősi jogszokása alapján a megözvegyült Sarolt fejedelemasszonyt is nőül kívánja, s vele együtt – természetesen – Géza hatalmát és vagyonát. Ez, bár a nomád viszonyok között élő pogány népek jogszokásának megfelelő lépés lenne, ellentétben áll a bontakozó kereszténység moralitásával és államszervezésével: a levirátus évezredes jogszokása ütközik a magyarság számára új, primogenitási elvvel, az elsőszülötti hatalom- és jogöröklés elvével. István uralkodása a Koppánnyal vívott harccal kezdődik, akinek seregei fölött a Veszprém közelében lévő Csatárhegy mellett, kemény ütközetben győz. Koppány testét felnégyelik, és négy város, Győr, Esztergom, Veszprém és az erdélyi Gyula vezér várának kapujára tűzik.

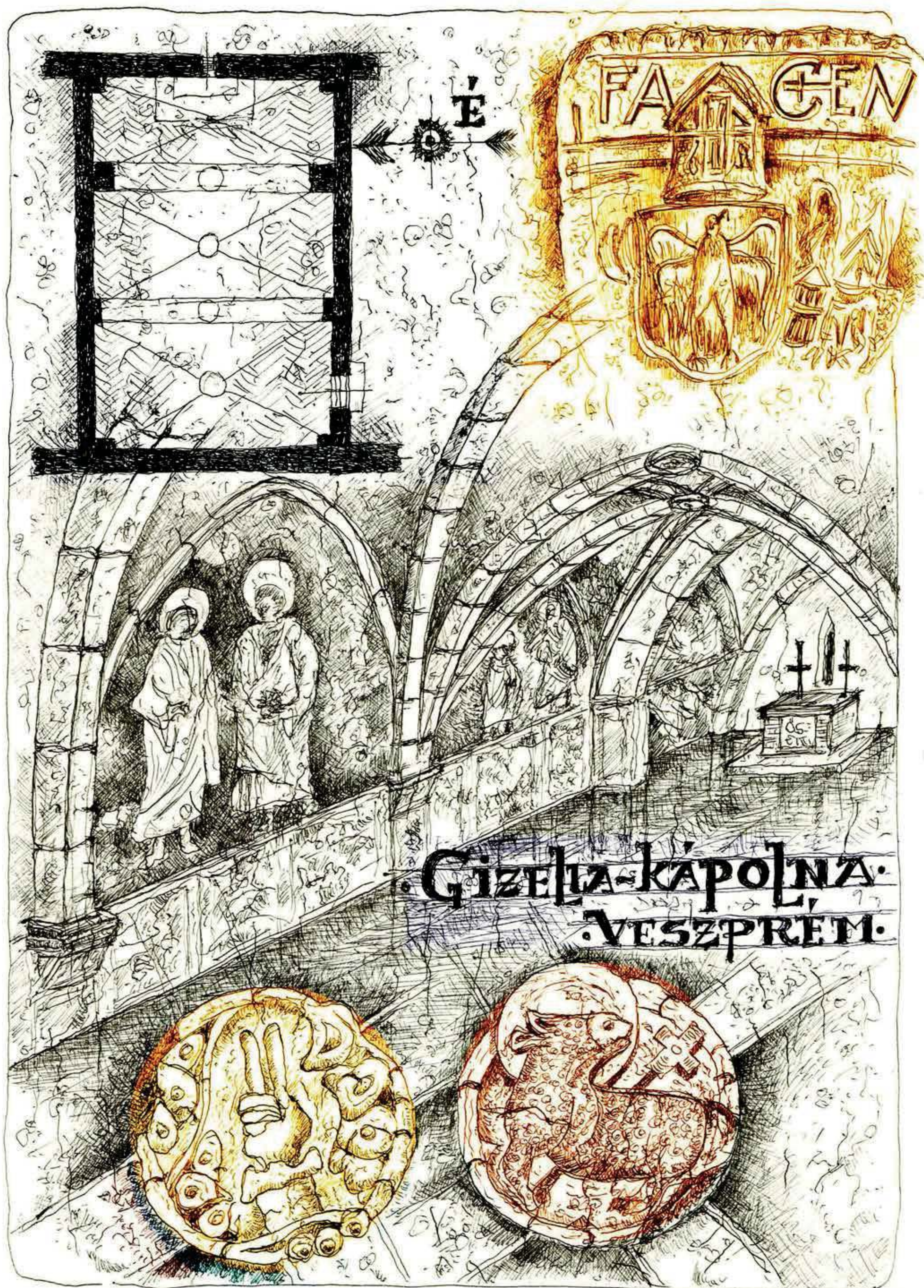
A nehezen kivívott győzelemmel a veszprémi katonai táborhely jelentősége megnő; a helyén kialakuló város a magyar keresztény országépítés és egyházszervezés, a katolikus királyság megszületésének egyik forrása. István által a leginkább megbecsült város: a király minden egyéb településnél több szabadságjogot biztosít a város lakóinak, ezért lesz Veszprém a „Királynék városa", és a mindenkori veszprémi püspök jogot kap a királynék koronázására. A király szemében tovább növeli a város becsét, hogy Gizella gyakran és szívesen tartózkodik falai között. A király várat építtet, amelyből mára csak faltöredékek maradtak: eredetileg a várhoz tartozik a Gizelláról elnevezett (bár az ő életében még nem létező), 13. századból származó csodálatos, gótikus kápolna is.

Az államalapítás feladataihoz tartozik a magyar egyház szervezeti kialakításának megteremtése: ezt I. István király *II. törvénykönyvé*ben rögzíti, a papok számára nyújtandó adományokkal együtt. Az egyházkerületek létrehozásában és ellátásában igen nagy szerepe van Gizella királynénak: ő veszi át a rendkívül elfoglalt király feladatkörét, és lelkiismeretesen teljesíti is azt. A Veszprém területén kiemelkedő sziklás orom valaha pogány áldozati hely lehetett: ennek helyén épül az első keresztény templom, ami egyben az első püspöki székhely is lesz. Az új templom vallási és kulturális hatásköre messze vidékre, lényegében a teljes Dunántúl területére kiterjed.

Antonio Bonfini, Mátyás király udvari krónikása a maga bohém módján élcelődik a város nevének keletkezéséről, amelyet Anonymus *Gestá*ja még Bezrém néven említ. A szláv eredetű, feltehetően Szvatopluk népéhez köthető személynév V betűs kezdéssel 1217-ben, a veszprémvölgyi monostor egyik görög nyelvű adománylevelében tűnik fel. Bonfini a királyné tört magyar beszédére építve meséli el az anekdotát, amint Gizella, nagy vallási buzgalmában „…tékozló bőséggel öltöztette fénybe kedves veszprémi, új templomát". De a bőkezűségnek ára van, a királyné anyagi tartalékai kimerülnek, emiatt aranyszálakkal és drágakövekkel gazdagon ékített ruháit, stóláit, prémes köpönyegét kínálgatja a város piacán, „Vesz prém? Vesz prém?" kérdésekkel állítva meg a járókelőket… Ez az esemény természetesen nem maradhat titokban a király előtt, aki igen nagyvonalúan rendezi felséges asszonya adósságait: a gazdag segítségből épül meg a *residentia regia,* a királynő magánpalotája, amelynek helyén később, 1733-ban a püspöki palota falait húzzák fel. Ez az épület elődje a mai egyházi rezidenciának.

A Gizella-kápolna a valaha meglévő várhoz tartozik: 13. századból származó, egyetlen hajóját nemes ívű, gótikus, gazdagon faragott zárókövekkel ékített, bordás keresztboltozatok fedik. A hajót és a szentélyt csúcsíves diadalív köti össze. A hajó oldalfalait finom mívű, bizánci stílusú, apostolokat ábrázoló freskók díszítik. A kisméretű kápolna áhítatos csendje a maga gótikus egyszerűségében örökké megőrzi az István halála után, 1038-ban Bajorországba, Passauba hazatért első királynénk gazdag életének nemes emlékét. ■

A művész grafikái megtekinthetők a *pgedenoart.blogspot.hu* honlapon

É
FA
GEN
·GIZELLA-KÁPOLNA·
·VESZPRÉM·

STUART MÁRIA SKÓT KIRÁLYNŐ BUKÁSA

Az 1567 nyarán I. Mária királynőt ért szerencsétlenséget, amely trónjának elvesztéséhez vezetett, hosszú ideig balul sikerült szerelmi ügynek gondolták. **Linda Porter**től megtudhatjuk, hogy a szerelem igencsak kevés szerepet játszott ebben a véres és hitvány történetben

A KIRÁLYNŐ 1566. március 9-ének estéjén magánlakosztályában vacsorázott az edinburghi Holyrood palotában. I. (Stuart) Mária hat hónapos terhes volt, és folyamatosan rosszullét gyötörte. Barátai és rokonai körében, kellemesen akarta tölteni az időt. Így aztán meglepődött, amikor férje, Stuart Henrik, Darnley lordja lépett be hozzá, akivel alig egy évnyi házasság után elhidegültek egymástól. Férje váratlan, érzelmes gesztusa, amellyel karját Mária dereka köré fonta, sem nyugtatta meg őt. A kis étkezőben egyre feszültebb lett a hangulat. De a legrosszabb még hátravolt. Berontott egy felfegyverzett csapat – Lord Ruthven és Morton grófja vezette őket –, és azt követelték, hogy jöjjön elő a királynő olasz titkára, David Riccio. Összeesküvést szőttek Darnleyval, hogy a népszerűtlen Ricciót bűnbakká téve adjanak hangot elégedetlenségüknek. A királynő szoknyájába kétségbeesetten kapaszkodó kis olaszt előrángatták, és több mint 50 szúrással megölték. Mária oldalához pisztolyt szorítottak, nehogy mozdulni merészeljen. A királynő a saját életéért reszketett. Riccio meggyilkolásával meg akarták félemlíteni a királynőt, hogy ne folytassa le a lázadók birtokainak elkobzására irányuló parlamenti vizsgálatot. Egyesek nem bánkódtak volna, ha mindez ahhoz vezetett volna, hogy Mária elvetél, esetleg meghal. Mária 23 éve volt királynő, hatnapos korában, 1542 decemberében került trónra apja, V. Jakab halála után. Ő volt az egyetlen életben maradt törvényes örököse Jakab második felesége, Lotaringiai Mária (Marie de Guise) után.

Stuart Mária összesen tíz évet töltött Skóciában. Ötéves korában Franciaországba küldték, hogy felkészítsék a francia trónörökössel, Ferenccel kötendő házasságára. Ott, a fényűző udvarban szülőhazájának emléke elhalványodott benne. Úgy nevelték, hogy francia király felesége lesz, nem pedig arra, hogy skót királynő. Távollétében vallási felkelés söpört végig Skócián, és anyja, a régens kezéből kisiklott az irányítás. A katolicizmus továbbra is jelentős erő maradt, de a hatalom lassan kezdett átcsúszni a Mária idősebb féltestvére, a későbbi Moray grófja által vezetett protestáns lordok kezébe.

1558-ban Mária a párizsi Notre-Dame-székesegyházban tartott fényűző esküvőn lett Ferenc felesége. A következő évben apósa, II. Henrik meghalt egy lovagi tornán elszenvedett baleset következtében. Mária ekkor francia királyné lett, bár nem sokáig. Férje, II. Ferenc beteges fiatalember volt, és 1560 végén meghalt. Az özvegynek nem

Mária skót királynő 1610 körül készült portréja – „a bájos és balsors sújtotta asszonyt nálánál hatalmasabb erők gyűrték le”

maradt semmi mozgástere Franciaországban. Ideje volt hazatérni.

Mária kezdeti, a skót politika labirintusában katolikus, egyben női uralkodóként elért sikereit nem értékelik eléggé. Emberrablási kísérlettel, lázadással és a protestáns prédikátorok vádaskodásaival kellett szembenéznie, ezért igyekezett békéltető és pártfogó politikát folytatni a főurakkal szemben. Együtt dolgozott a parlamenttel és a tanácsával, miközben reneszánsz udvart tartott. De távolabbi cél lebegett a szeme előtt. Mária elszántan fenntartotta igényét, hogy ismerjék el I. Erzsébet angol királynő utódjának. Mária nagyanyja, Tudor Margit VIII. Henrik nővére volt. Később hozzáment IV. Jakab skót királyhoz, és semmiféle gyanú nem árnyékolta törvényes származását. Emiatt Erzsébetet, aki maga nem ment férjhez, nagyon érdekelte a skót királynő esetleges következő házassága.

Máriát sértette, hogy Erzsébet saját kegyencét, Leicester grófját ajánlotta neki férjül, ezért Mária inkább saját unokatestvére, Lord Darnley, Lennox grófjának és grófnéjének fia mellett döntött. Lord ➢

Mária bukásának szereplői

A bűnbak

David Riccio, Mária királynő titkára

Riccio énekesként érkezett Mária udvarába, de nemsokára annyira megkedveltette magát, hogy kulcsfontosságú pozíciót kapott: a királynő francia levelezését intéző titkárrá lépett elő. Riccio elbizakodottsága és befolyása sokakat sértett – többek közt Darnleyt is. Megfelelő bűnbaknak bizonyult az elégedetlenkedő nemesek számára, akik azt remélték, a királynő nem meri elkobozni birtokaikat, ha meggyilkolják a jelenlétében – ezt a sértést a királynő soha nem felejtette el.

BRIDGEMAN ART LIBRARY

Mária bukásának szereplői

A csinos fiú

Stuart Henrik, Darnley lordja, skót király

Mária második férje Stuart Máténak, Lennox grófjának és Lady Margaret Douglasnek, VIII. Henrik unokahúgának volt a másodszülött fia. A házasságkötése idején húszéves Darnley csinos, éretlen és züllött volt. Bizonytalanul mozgott Skóciában, és hamar megromlott a kapcsolata Máriával. 1567-ben egy pártütés áldozata lett.

Darnley az angol és a skót trónra is igényt tartott. Anyja Tudor Margit második házasságából, apja pedig a Stuartok ifjabb ágából származott. Dinasztikus szempontból kívánatos házasság volt. Politikai szempontból viszont megdöbbenést keltett mind Angliában, mind Skóciában, ahol Moray, attól való félelmében, hogy meggyengül a befolyása, fellázadt. Magánéleti szempontból pedig a házasság szánalmas kudarcnak bizonyult.

A húszéves király éretlen és iszákos volt. Csinos arca és gáláns modora feslett jellemet takart. Ráadásul szifiliszben is szenvedett. Nem valószínű, hogy Mária hozzáment volna, ha tud erről. Arrogáns modorban próbált meg mind nagyobb hatalmat kikövetelni magának, és egyre ingerültebb lett, amikor nem kapta meg, de ezzel eleinte senki se törődött.

A királynő remekül kezelte a Riccio meggyilkolása miatt kirobbant válságot. Meggyőzte Darnleyt, hogy hagyja ott cimboráit, és meneküljön el vele Dunbar várába, ahol kapcsolatba tudott lépni a hozzá hű nemesekkel. 1566. április elejére újból Edinburghban volt, és így írt Erzsébetnek a kalandjairól: „néhány alattvalónk nyilvánosan bebizonyította, milyen ember – elfoglalták a házunkat, a jelenlétünkben meggyilkolták legkülönlegesebb szolgánkat és… saját személyünket fogságban tartották". A megdöbbent angol királynő kijelentette, ha Mária helyében lett volna, „elkaptam volna a férje tőrét, és leszúrtam volna vele".

Stuart Mária címere, félig-meddig elrejtve középen látható Anglia három oroszlánja. Az oroszlánok Mária igényét jelezték az angol trónra – ez az igény vezetett végül a kivégzéséhez

Darnley később másmilyen, ám hasonlóan erőszakos véget ért.

Mária örvendezett a fia, Jakab herceg születésének, és 1566. június 19-én nagyszabású keresztelőt rendezett neki Stirling várában. A diadalmas uralkodónő úgy hitte, fiúörököse megerősítette a pozícióját. Az ekkor még nem jutott az eszébe, hogy ellenségei a gyermeket ültethetik a helyére.

Darnley egyre inkább perifériára került, és a királynő tanácsadói azt javasolták, hogy váljon el feleségétől. Már úgy látszott, esetleg kibékülnek, amikor Mária visszahozatta őt Glasgow-ból, egy komoly lázas betegség után, hogy Edinburghban lábadozzon. Azután 1567. február 9-ről 10-ére virradóra hatalmas robbanás rázta meg a palotát, ahol lakott. Darnley és szolgája holttestét egy szomszédos kertben találták meg. De nem a robbanás áldozatai lettek. Megfojtották őket, miközben menekülni próbáltak.

Végzetes tétovázás

Nem lehet megállapítani, mennyit tudott Mária Darnley meggyilkolásáról. Talán megdöbbentette a haláleset, de aligha lephette meg. A férje közutálatnak örvendett, csak bánattól sújtott szülei kedvelték. Halála nem vezetett volna elkerülhetetlenül Mária bukásához, bár támadásoknak tette ki az, hogy nem sietett Darnley gyilkosainak üldözésével. Korábban rugalmasan oldotta meg a válsághelyzeteket. Most bizonytalannak tűnt. Névtelen röpiratokban fogalmazták meg egyesek azt az egyre erősödő meggyőződést, hogy Mária azért nem akarta kinyomozni Darnley halálának körülményeit, mert túlságosan közel állt az egyik fő gyanúsítotthoz, James Hepburnhöz, Bothwell grófjához.

Bothwell eddig a királynő megbízható hívének számított. Protestáns létére nem kedvelte az angolokat, és hatékonyan uralta a határvidéket. Történelmi regényírók és romantikus filmek hetvenkedő hősként, Mária élete nagy szerelmeként ábrázolják. Az igazság sokkal kevésbé tetszetős. Alacsony termetű, izmos, erőszakos természetű, mocskos szájú kalandor volt. Franciaországban nevelkedett, gyönyörű kézírással dicsekedhetett, és a nők vonzónak találták. Kétségkívül komoly ambíciókkal rendelkezett, de nem bizonyult jó stratégának, inkább csak ügyesen alkalmazkodott a kialakult helyzethez. 1567 áprilisában, a Darnley meggyilkolását követő rövid tárgyalás utáni felmentését követően úgy gondolta, elérkezett az ő ideje. Mária megözvegyült, és Skócia szempontjából az tűnt a legkívánatosabbnak, ha újból megházasodik. Bothwell szempontjából pedig az, ha éppen hozzá megy feleségül.

A gondot az jelentette, hogy Bothwell már házasember volt. Igaz, a felesége, Lady Jean

Gordon előzékenyen megindította a válási procedúrát, de Bothwell már ezt megelőzően megpróbálta elfogadtatni magát a királynővel. Nem járt sikerrel. Azzal kezdte, hogy meggyőzte Skócia vezető méltóságait, írjanak alá egy petíciót, amelyben kérik, hogy Mária lépjen vele házasságra. De amikor a kérvényt elvitte a királynőhöz, Mária elutasította. A királynő alattvalója volt, emellett a katolikusok szemében eretnek, ráadásul Mária már megtapasztalta, milyen brutális tud lenni, amikor végzetesen megsebesítette Darnley egyik idősebb szolgáját a jelenlétében. Nincs rá bizonyíték, hogy a királynő szerette, noha Sir William Kirkcaldy of Grange állítása szerint Mária ezt mondta: „egyetlen fehér pendelyben is elmenne vele". Azonban ezt a királynő ellenfele terjesztette, aki nem is volt ott, amikor Mária állítólag kiejtette ezeket a szavakat.

Ha Mária úgy gondolta, hogy az ügy lezárult, akkor tévedett. Bothwell nem fogadta el válaszként a nemet. Sikerült kézre kerítenie a királynőt, miután Mária elhagyta a biztonságos Edinburght, hogy meglátogassa fiát Stirlingben. Remélte, hogy magával viheti a gyereket, de a fiú nevelője, Mar grófja nem engedte, mert tartott Bothwell bosszújától. Mária 1567. április 23-án kétségbeesetten hagyta el Stirlinget. Soha nem látta viszont a fiát. Edinburgh előtt Bothwell 800 felfegyverzett csatlósával körbevette őt és kisszámú kíséretét, és arra kényszerítette, hogy Dunbarba menjen. A királynő így Bothwell foglya lett, és a lord elszánta magát, hogy a feleségévé teszi. Mária egyik szolgájának visszaemlékezése szerint azzal hencegett, hogy elveszi a királynőt, „akár akarja, akár nem". És hogy biztos legyen leendő arája beleegyezésében, meg is erőszakolta.

Mária nem volt abban a helyzetben, hogy ellenálljon az emberrablónak. A szolgáitól elzárva nem tudott elmenekülni. Az örökösnők elrablása és megerőszakolása Észak-Angliában és Skóciában megszokott gyakorlatnak számított abban az időben: így biztosították az „előnyös" házasságokat.

Bothwell grófja feleségül akarta venni Máriát „akár akarja, akár nem". Hogy bizonyos legyen kiszemelt arája beleegyezésében, megerőszakolta őt

Egyetlen 16. századi hölgy – és egy királynő különösen – sem tehetett semmit, ha úgymond megbecstelenítették. Mária szégyenében soha nem beszélt közvetlenül arról, ami történt, csupán annyit közölt, hogy Bothwell „viselkedését durvának" találta, bár a férfi utána vigasztaló szavakkal akarta kiengesztelni. Kimerülten, bántalmazva, magányosan beleegyezett, hogy nőül megy Bothwellhez. „Ha már így történt – állította megtörten –, a legjobbat kell kihoznunk belőle." Pár héten belül gyanította, hogy teherbe esett, ami csak még inkább arra ösztönözte, hogy letegye a fegyvert.

Nincs semmi romantikus ebben a szennyes epizódban, és ami még figyelemreméltóbb, hogy a királynő megerőszakolásának ténye széles körben ismert volt a korszakban. Így végképp érthetetlenek Mária és Bothwell kapcsolatának szirupos feldolgozásai, illetve az a gyakran megfogalmazott vád, hogy összejátszott vele saját elrablásakor. Április 27-én egy Aberdeenből küldött petíció szövegezői azt a kérdést tették fel, ugyan miben lehetne segíteni a királynőnek, mivel „Bothwell grófja akarata ellenére elrabolta". Május elején Stirlingben összegyűltek Bothwell ellenségei Skócia legnagyobb főurainak – Morton, Argyll és Mar grófjainak – vezetésével, és egy másik szerződést írtak alá: most arra szövetkeztek, hogy kiszabadítják Máriát, és védelmezik a fiát. Valójában a királynő csak május 15-én kötött házasságot Bothwell-lel protestáns szertartás szerint Holyroodban. Még gyászt viselt Darnley miatt, bár valójá-

Mária bukásának szereplői

A lázadó

Stuart Jakab, Moray grófja

Mária legidősebb féltestvére V. Jakab törvénytelen fia volt. A protestáns lordok vezetőjeként fontos szerepet játszott, amikor Mária visszatért Skóciába, azonban ellenezte a Darnleyval kötendő házasságot, ezért fellázadt. Bothwell ellensége lévén 1567 nyarán külföldre menekült, de régensként tért vissza, amikor Mária lemondott.

Az erőszaktevő

James Hepburn, Bothwell grófja, Orkney hercege

Bothwell Franciaországban nevelkedett. Hirtelen haragú és erőszakos ember volt, protestáns létére a skót korona hű támogatója, akiben Mária megbízott. Darnley meggyilkolása után Bothwell úgy döntött, hogy ő maga veszi el Máriát, de miután a királynő elutasította, elrabolta és megerőszakolta. A terhes királynő 1567-ben ment hozzá, és amikor a királynőnek lázadással kellett szembenéznie, Bothwell elmenekült. Egy dán börtönben halt meg 1578-ban.

Az összeesküvő

James Douglas, Morton grófja

Mária kancellárja volt. A Riccio elleni fellépés vezetőjeként táplálta Darnley féltékenységét, és az olasz meggyilkolásában is részt vett. Darnley ezt követően elárulta az összeesküvőket, és Mortonnak Angliába kellett menekülnie. Ezért unokatestvére ellen fordult. Kezdetben Bothwell szövetségese volt, de később kiesett a hatalomból, és jelentős szerepet játszott a Mária és Bothwell házasságán felháborodottak lázadásában.

SCOTTISH NATIONAL PORTRAIT GALLERY–SCRAN/NATIONAL GALLERIES SCOTLAND–SCRAN

I. Mária skót királynő élete

1542. december 8.

Mária megszületik a Linlithgow kastélyban, V. Jakab és Lotaringiai Mária, Guise hercegnője egyetlen életben maradt gyermekeként. Apja hat nappal ezután meghal. Máriát 1543. szeptember 9-én, Stirlingben megkoronázzák

A gyermek Mária. Születése után hat nappal már megkoronázták

Mária szüleinek, V. Jakabnak és Lotaringiai Máriának, Guise hercegnőjének portréjáról készült 19. századi másolat

1548. július 29.

Mária elhagyja Skóciát, Franciaországba küldik, hogy II. Henrik és Medici Katalin nevelje őt fel

1558. április 24.

Mária feleségül megy Ferenc trónörököshöz a Notre-Dame-ban

1559. július 10.

II. Henrik francia király egy lovagi tornán elszenvedett baleset következtében meghal. Ferenc és Mária Franciaország királya és királynéja lesz

Mária első férjével, II. Ferenccel, akivel együtt ült rövid ideig Franciaország trónján

1560. december 5.

Ferenc rövid betegség után meghal. A következő nyáron Mária visszatér Skóciába

Mária második férjével, az „éretlen és részeges" Henrikkel közös portréja

1565. július 29.

Mária hozzámegy Stuart Henrikhez, Darnley lordjához. Fiuk, Jakab 1566. június 19-én születik meg. Mivel Darnley féltékeny Mária olasz titkárára, David Riccióra, Darnley részt vesz a titkár 1566. március 9-i meggyilkolására szőtt összeesküvésben

1567. február 10.

Darnleyt meggyilkolják, miközben Edinburghban lábadozik

1567. május 15.

Mária hozzámegy James Hepburnhöz, Bothwell grófjához. Mária seregét legyőzik a skót lázadók, és július 24-én kénytelen lemondani a trónról

1568 tavasza

Miután elmenekül a börtönből, Máriát megint legyőzik, majd május 16-án Angliába menekül, ahol gyakorlatilag fogolyként kezelik

Ez a táblakép Mária menekülését ábrázolja Lochleven várából

Mária (balra) az I. Erzsébet (lent) elleni katolikus összeesküvések középpontjába került

1587. február 8.

Erzsébet vonakodva beleegyezik Mária kivégzésébe a Fotheringay-kastélyban

Ez az 1613 körül készült vízfestmény Mária kivégzését ábrázolja 1587-ben. Linda Porter állítása szerint sorsát ellenségeinek ármánykodása és a királynők e korszakban még bizonytalan helyzete pecsételte meg

ban a saját jövőjét gyászolta. Ettől kezdve egyre kevesebb volt a hatalma a trónon.

Június 12-én a királynő házasságának ellenzői egy proklamációt adtak ki: azzal vádolták Bothwellt, hogy megerőszakolta a királynőt, és megígérték, hogy kiszabadítják. E befolyásos emberek joggal tartottak tőle, hogy királynőjük Bothwell-lel kötött házassága korlátozni fogja a befolyásukat. De múltbéli viselkedésük, különösen Mortoné, az összeesküvők vezetőjéé és Maré, a királynő fiának nevelőjéé, jó okot adott Máriának, hogy ne bízzon bennük. Ráadásul a terhessége azt jelentette, hogy nem tudta volna elfogadtatni születendő gyermeke trónra való jussát. A hűségnyilatkozatok ellenére Mária helyzete megmutatta, mennyire sebezhető egy női uralkodó, ráadásul Skócia stabilitását is fenyegette az ügy. Ez a bizonytalanság, valamint ellenségeinek személyes ambíciói megpecsételték Mária sorsát. Ha Bothwell-lel maradt volna, ellenfelei a fiát ültették volna a trónra.

Mária csapatai Carberry Hillnél, Edinburgh közelében ütköztek meg a lázadókkal 1567. június 15-én. Mivel nem akartak skót honfitársaik ellen harcba szállni, Bothwell emberei csak félszívvel harcoltak. Bothwell nemsokára elhagyta a csatateret, majd elhagyta a feleségét is. Dániába menekült, ahol végül bebörtönözték, kegyetlenül bántak vele, és 1578-ban elborult elmével halt meg.

Mária elhagyatva és legyőzve megadta magát. Úgy gondolta, tisztességes feltételeket alkudhat ki. Ehelyett a katonák szajhának és gyilkosnak nevezték, és azt követelték, hogy máglyán égessék meg. Gúnyolódó tömegtől kísérve, összetörve menekült vissza Edinburghba. Másnap Máriát fogolyként Lochleven várába vitték, egy tavon épült

A katonák Máriát szajhának nevezték, és követelték, hogy égessék meg. A tömeg gúnyolódása közepette vitték vissza Edinburghba

börtönszigetre. Ott július 24-én lemondott a trónról – halállal fenyegették, ha nem egyezik bele.

Féltestvére, Moray ezekben a sorsdöntő hónapokban külföldön tartózkodott, augusztusban tért vissza, és rögvest felajánlották neki a régensséget. Meglátogatta nemrég elvetélt húgát, aki – mint kiderült – ikrekkel volt terhes, és hosszan leckéztette kudarcai miatt. Aztán otthagyta a börtönben.

Bebörtönzése alatt Mária támogatói újból összeálltak. Argyll grófja vezette őket, aki sűrűn váltogatta az oldalakat; akkor éppen a királynőjéhez volt hű. 1568 májusában Mária elmenekült Lochlevenből, és csatlakozott hozzá, amikor Glasgow mellett összecsapott Moray embereivel. Argyll rosszul vezette a csapatait. A királynő egy közeli domboldalról figyelte a csatát, majd rájött, hogy minden elveszett. Délre menekült, hogy elkerülje újbóli bebörtönzését. Azt a végzetes döntést hozta, hogy átlépi a határt Anglia felé, és megbízik Erzsébet segítségében. Nemsokára rájött, hogy „alig volt egyéb, mint fogoly".

Mária 19 éven át mágnesként vonzotta a lázadókat, akik az angol trónra akarták ültetni. Ahogy Mária száműzetésének első éveiben polgárháború dúlta fel Skóciát, úgy tűnt, jelenléte hasonlóképpen megosztja Angliát. Fogságának első évében Erzsébet főtanácsadója, William Cecil ellenfelei aktívan szorgalmazták, hogy Mária kössön házasságot Norfolk hercegével, aki protestáns létére régi katolikus családból származott. Amikor Erzsébet megvétózta a tervet, Westmoreland és Northumberland északi, katolikus grófjai 1569 őszén fellázadtak. A lázadást irgalom nélkül elnyomták, több mint 800 résztvevőt kivégeztek, és Máriát még délebbre költöztették, nehogy a hívei ki tudják szabadítani. Norfolkot, az elégedetlenkedők naiv eszközét 1572-ben kivégezték.

Ezután Mária folyamatosan az Erzsébet elleni katolikus összeesküvések középpontjába került, s az idő előre haladtával egyre jobban belekeveredett az unokatestvérének meggyilkolását célzó kísérletekbe. Az angol királynő 1587-ig vonakodott kivégezni bajkeverő vendégét, ám végül Máriát árulásért lefejezték, mint „egy közönséges bűnözőt", ahogy a northamptonshire-i Fotheringay-kastélyban maga írta.

Amikor 1603-ban Erzsébet meghalt, Mária fia, Jakab támadást indított, hogy elfoglalja a trónt, amire anyja hosszú ideig vágyakozott. Úgy nevelték, hogy gonosz asszonynak tartsa anyját, bár az utókor számára nem világos, valójában hogyan érzett iránta. Mária tragikus és tiszteletre méltó alak, elbűvölő és balsors sújtotta asszony volt, akit nem a szerelem, hanem a számára kormányozhatatlan erők gyűrtek le. H

Linda Porter történész, újságíró. A Tudorok és a Stuartok rivalizálásáról szóló kötete tavaly jelent meg Angliában

Fordította Rindó Klára

TÖRTÉNELMI UTAZÁS

Amszterdam 1648

Russell Shorto ajánlja az utazók megkülönböztetett figyelmébe a várost, amely a leigázás rémétől megszabadulva a világ kereskedelmi központjává nőtte ki magát

ILLUSZTRÁCIÓ: JONTY CLARK

TÖBB ÉVSZÁZADNYI nélkülözés után, amikor a város csupán a zarándokok csomópontjaként vívott ki némi kétes elismerést, Amszterdam a művészet, kereskedelem és tudomány globális centrumává vált. És hogyan is ismerhetnénk meg behatóbban e helyet, mint döbbenetesen hatékony vízi útjain keresztül?

MIKOR MENJÜNK

Bármikor, amikor megfelel, de vegyük tekintetbe, hogy nyár közepén dúl a malária a kanálisok közelében. A híres-neves tulipánok – amelyek alig egy évtizeddel korábban kirobbantották a „tulpomániát", amikor a virághagymák ára az egekbe szökött, majd ismét a mélybe zuhant – tavasszal dugják ki fejüket a talajból. Télen viszont jót lehet korcsolyázni a befagyott csatornákon.

MIT VIGYÜNK

Minél több ruhát! Az északi szél gyakran járatja errefelé bolondját az emberrel. Érdemes egy pillantást vetnünk a helyiekre: valójában nem annyira kövérek, csupán igyekeznek megfelelően védekezni a zord elemekkel szemben. Ha be akarunk illeszkedni, viseljünk hullámos, fehér csipkegallért is.

KÖLTSÉGEK

Manapság ez a világ legizgalmasabb városa, ám ez nem jelenti, hogy a legdrágább is lenne. A hollandoknak a vérükben van az üzlet. Keljünk versenyre a kereskedőkkel egy igazi alkudozásban, s máris nagyot növünk a szemükben. Amszterdam a világ bevásárlóközpontja. A kanálisok mentén élő elefántokba, kitömött majmokba, delfti fajanszokba és kelet-indiai fűszerekbe egyaránt belebotolhatunk. Bármiről is lenne szó, itt olcsóbban beszerezhetjük, mint Európa más tájain – ugyanis ide futnak be először a szállító- és kereskedőhajók.

LÁTNI- ÉS TENNIVALÓK

Európa legkiválóbbjai mind idesereglenek a háromnegyedrészt már befejezett új csatornarendszer hírére. Csaknem négy évtizeddel ezelőtt a városatyák egy hatalmas városfejlesztési programot ötlöttek ki, amely egyebek mellett a középkori városmag köré patkó alakban csatornagyűrűt vont, megötszörözve Amszterdam területét.

Ezernyi megépített nyeregtetős téglaházikóval, több kilométer új úttal és csatornával, tucatnyi púposhátú hidacskával később az eredmény már önmagáért beszél. Először a történelemben a városlakók szükségleteit és kényelmét maximálisan figyelembe véve alkottak meg egy világvárost.

Maguk az otthonok is ezt mutatják. Hiszen hogyan is néznek ki a lakhelyek a többi európai városban? Ki él bennük? A tágabb értelemben vett család, szolgák, bérlők, és a többi ilyen-olyan rendű és rangú személy. A csatorna menti amszterdami házikó jóval kisebb: csak az úr, a neje és a gyerekeik élnek benne. Micsoda ötlet! A város új értelmet kölcsönzött a családi háztartásnak, újrafogalmazva az „otthon" jelentését is.

Mindez a kényelem újfajta megközelítését is jelenti. Van egy szavuk erre a hollandoknak – a *gezellig* –, amelyet nehéz lenne lefordítani. Meghitt, bensőséges, meleg – valami ilyesmit írnak körül vele. Csak kukkantsunk be egy csatorna menti házba, és máris szemügyre vehetjük az ott uralkodó különleges *gezelligheid*et. Kellemes ágyakat zsúfolnak be kicsiny kamrákba, hogy helye se maradjon a huzatnak. A család körülüli a tűzhelyet. És mindenhol festmények lógnak a falakon.

És bizony nem akármilyenek – ugyanis a témájuk a legritkább esetben vallási. Ehelyett – nehezen hiszünk majd a szemünknek! – átlagos, hétköznapi embereket ábrázolnak. Egy nőt, amint tejet önt a kupába. Egy öregembert, aki halat árul az utcán. Micsoda elképzelés: művészetet csinálni mindennapos témákból! Ez a valódi Amszterdam: az emberszabású város.

Feltétlenül fel kell tehát keresnünk a város műkereskedőit. És miért ne látogatnánk meg mindjárt a kiváló Rembrandt van Rijnt is? Hiszen nem csupán a város egyik legünnepeltebb festője (a polgárőröket ábrázoló *Éjjeli őrjárat* című vászna házától nem messze, a Polgárőrök Házának nagytermét ékesíti), de maga is műkereskedő.

VESZÉLYEK ÉS KELLEMETLENSÉGEK

A harmincéves háborút lezáró, ez évben megkötött vesztfáliai békeszerződések közül a münsteri szentesítette a Holland Egyesült Tartományok függetlenségét, amelyet a spanyolok is elismertek – a nyolc évtizede fenyegető spanyol invázió réme tehát elhárult. A hollandok hosszú idő után kivívták önállóságukat.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a kanálisok szövevényében gondtalan kalandozhatunk. De csupán a zsebesekre kell ügyeljünk, akik igyekeznek megszedni magukat az ezrével érkező jövevények kárára – utóbbiak pedig abban bíznak, megtalálják számításukat a városban, ahol negyven-egynéhány évvel ezelőtt megszületett az értéktőzsde és a részvények fogalma.

WWW.JONTYCLARK.COM

A MAI AMSZTERDAM

A művészetek palotája: a lenyűgöző Rijksmuseum

A csatornák, a jellegzetes kis házikók, s a ragyogó műalkotások – köztük Rembrandt *Éjjeli őrjárata* – ugyanúgy lenyűgözhetnek bennünket ma is, mint 1648-ban.
Bár manapság a kétkerekű népszerűbb, mint a csónak, még mindig jobb, ha vízen próbáljuk felmérni a világszerte bámult csatornarendszer rejtett csodáit.
A művészetkedvelők számára kihagyhatatlan a **Van Gogh Múzeum,** valamint – és legfőképpen – a **Rijksmuseum,** amely évtizedes felújítás után ismét tárt kapukkal várja a látogatókat.
A náci megszállás és a holokauszt áldozatai előtti főhajtásként az **Anna Frank-házba** is érdemes benézni. Amszterdam múltját megőrizve egyébként tetőtől talpig modern metropolisz, amely magabiztosan tekint a jövőbe. Dugig van a város a már említett *gezelligheid*et is felmutató, nevezetes „barna kávézókkal", amelyek sötét faburkolatukról nyerték nevüket. A világ legtöbb tájáról könnyen iderepülhetünk – nincs mentség arra, ha nem a saját szemünkkel akarunk meggyőződni Amszterdam egyedülálló bájáról.

HA TETSZETT...

Ha bejön a holland „csatornakultúra", vonattal **Leiden** sincs messze. Vagy ha izgalmas történelmi örökséggel rendelkező, kerékpárbarát északi fővárosban gondolkozunk, **Koppenhágát** sem hagyhatjuk ki.

SZÁLLÁSLEHETŐSÉGEK

A legtöbb fogadó a kikötő közelében összpontosul. Amint megérkeztünk, szálljunk le a hajóról, és haladjunk be a városba az Új hídon. Előttünk húzódik a Damrak nevű csatorna, amelynek partján olcsó szálláshelyeket találunk.

Amennyiben kifinomultabb szolgáltatásokra vágyunk, menjünk tovább a tőzsdeépület irányába. Körötte szállnak meg általában az Amszterdamba sereglő kereskedők és üzletemberek.

ENNI- ÉS INNIVALÓK

Két szóban összegezhető a kínálat: sör és hering. Egyikkel sem bukhatunk nagyot. Nemzeti ételnek számít a *hutspot* nevű egytálétel, amelyet krumpliból, különféle zöldségekből, húsból, gyömbérből és citromléből kevernek össze. Telente a borsóleves is jól jöhet. De ha csak be akarunk kapni valamit jövés-menés közben, az utcai árusoknál mindig kapható jóféle fahéjas sütemény.

BÉRELHETÜNK HINTÓT, ÉS JÓT NEVETHETÜNK A KÖZNÉP IGYEKEZETÉN, AHOGY IGYEKSZIK FÉLREUGRÁLNI KOCSINK ELŐL

KÖZLEKEDÉS

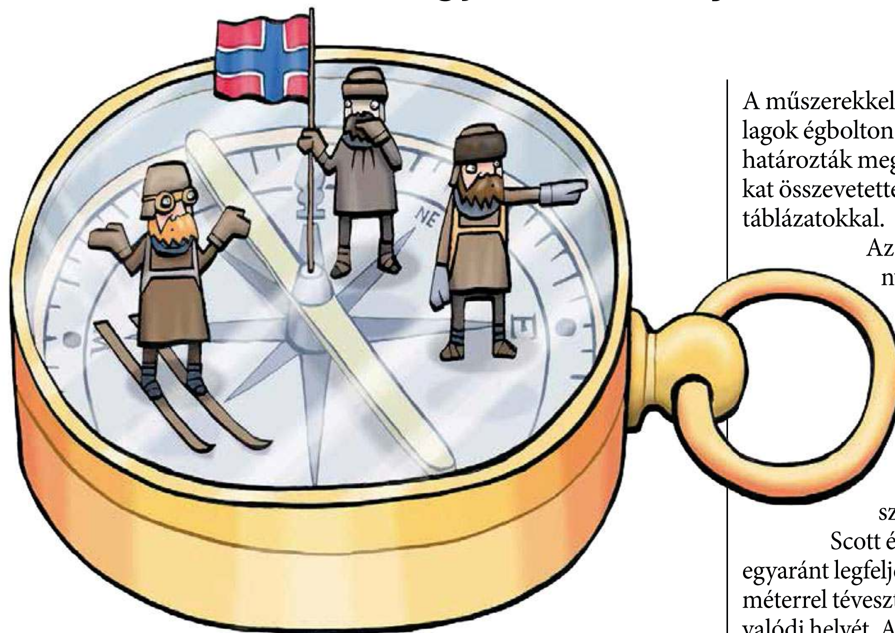
Ha egy másik holland városból érkezünk, meg fogunk lepődni a tömegközlekedés szolgálatába állított csónakok hatékonyságán, tisztaságán, és azon, hogy könnyen megközelíthetők velük más városok, s általában óránként járnak.

Nagyjából negyedóra alatt gyalogszerrel elérhető Amszterdam bármelyik pontja. Ha van mit a tejbe aprítanunk, és fel akarunk vágni, bérelhetünk hintót is, és jót nevethetünk a köznép igyekezetén, ahogy igyekszik félreugrálni kocsink elől a keskeny utcácskákon. ■

Russell Shorto történész, író, újságíró, az *Amsterdam: A History of the World's Most Liberal City* című könyve tavaly jelent meg

Fordította Győrffy Iván

Hogyan tájékozódtak a Déli-sark meghódítói, és honnan tudták, hogy elérték céljukat?

A sarkköri felfedezőutak során ismeretlen, azonosítható tereptárgyakban is szegényes terepen kellett navigálniuk a bátor felfedezőknek, ráadásul sokszor rossz látási viszonyok között, nem beszélve a rettenetes hidegről, ami megnehezítette a megfigyeléseket és az adatok lejegyzését is.

Mivel a kiindulási pozíciójukat pontosan ismerték, a sarkkutatók út közben folyamatosan figyelték iránytűiket és óráikat, hogy tisztában legyenek haladási irányukkal és a megtett úttal. Ez lehetővé tette, hogy egy egyszerű, a vitorlázásban előreszámításnak nevezett navigációs módszerrel térképre rajzolják útvonalukat – az egyes fordulók közötti utat egyenes szakaszként jelölve pontokat és egyeneseket húztak, a hosszabb pihenőknél pedig igyekeztek más eszközökkel is ellenőrizni számításaik helyességét.

A csapat minden tagjának saját iránytűje volt, így a tengerészek gyakorlatához hasonlóan egymás adatait is állandóan ellenőrizték. Amundsen különleges szánjain egy ötletes műszer automatikusan mérte a szántalpak által megtett utat. Az előreszámítással nyert eredményeket pontosabb módszerekkel, például teodolit vagy szextáns (Scott az előbbit, Amundsen utóbbit részesítette előnyben) használatával ellenőrizték.

A műszerekkel a Nap vagy a csillagok égbolton elfoglalt helyét határozták meg, majd az adatokat összevetették a csillagászati táblázatokkal.

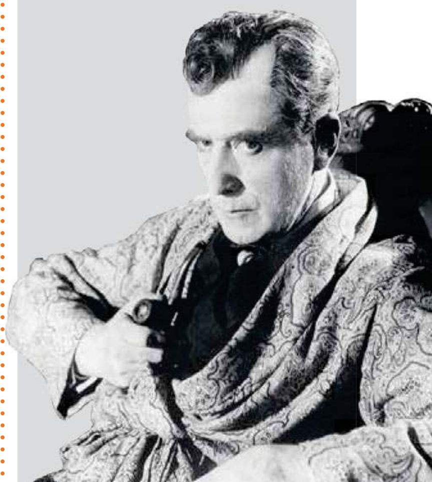
Az extrém körülményeket és viszonylag szerény eszközeiket figyelembe véve a sarkkutatók elképesztő pontossággal navigáltak. A mai számítások szerint Scott és Amundsen egyaránt legfeljebb néhány száz méterrel tévesztette el a Déli-sark valódi helyét. Amikor Amundsen szánjaival megérkezett arra a helyre, ahol előreszámításuk szerint a sarknak lennie kellett, csapatával három napig dolgozott a pontos helymeghatározáson: 24 órán keresztül óránként ellenőrizték a Nap pozícióját, embereit pedig szánokkal, akkurátus derékszögű fordulókkal küldte ki a környékre, hogy a végül leszúrt zászló valóban a Déli-sark felett lobogjon. H

Felix Driver a Londoni Egyetem földrajzprofesszora

Amundsen csapata útban a Déli-sark felé. A szán hátulján jól látható a megtett út mérésére szolgáló eszköz

EGY GYORS KÉRDÉS

Conan Doyle szerint ilyen lehetett Sherlock

Ki volt Eille Norwood?

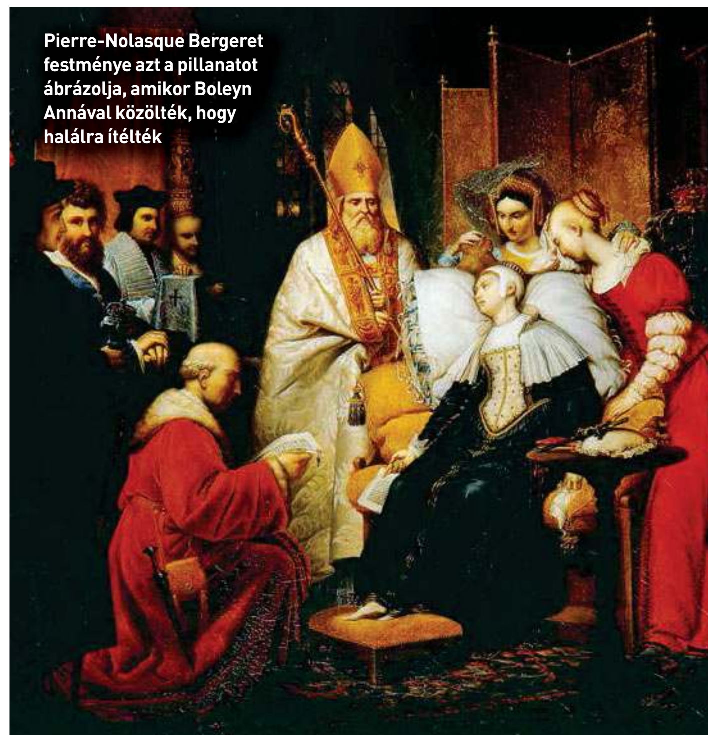
A magyar nézők minden bizonnyal a most is vetített, 1980-as években forgatott tévésorozat Jeremy Brett által megtestesített Sherlock Holmesával azonosítják leginkább a legendás detektívet, esetleg az újabb hollywoodi vagy angol feldolgozások befolyásolják a kialakított képet. Pedig a legtöbbször egy mára szinte elfeledett színész, Eille Norwood alakította Sherlock figuráját. Az 1861-ben Yorkban, Brett néven született művész hosszú és nem túl sikeres színpadi karrierje második felében kezdett filmeket forgatni, és először 1921-ben játszotta el a híres detektívet.

A következő két évben 45 rövid epizódban és két egész estés filmben alakította Sherlock szerepét. Nem csak filmtörténeti érdekességként érdemes felkutatni ezeket az alkotásokat. Az 1930-ban elhunyt Arthur Conan Doyle ugyanis ekkor még ereje teljében írta a további Sherlock-történeteket, és a Norwood közreműködésével készült feldolgozásokat is megtekintette. „Csodálatos alakítása lenyűgözött engem" – írta Norwoodról, így hát feltételezhetjük, hogy az író képzeletében élő Sherlock elég közel állhatott ahhoz, amit az 1920-as évek közönsége a filmvásznon láthatott.

H *Nick Rennison*

WIKIMEDIA / ALAMY / GLEN MCBETH

Miért egy külföldi fejezte le Boleyn Annát?

Pierre-Nolasque Bergeret festménye azt a pillanatot ábrázolja, amikor Boleyn Annával közölték, hogy halálra ítélték

Még mielőtt lefolytatták volna Boleyn Anna felségárulási perét 1536 májusában, férje már elküldetett a „calais-i hóhérért", akire az asszony lefejezésének gyászos feladata hárult.

V. Károly német-római császár húga, Habsburg Mária (aki II. Lajos magyar király halálával megözvegyült, és ekkoriban Németalföld kormányzója volt) szavai szerint Henrik „Calais kardjáért" küldte követét, „hogy a bosszút a császár alattvalója hajtsa végre, mivel senki Angliában nem mutatott kellő ügyességet".

A karddal végrehajtott lefejezés ritkaságszámba ment Angliában, a kontinens más részein viszont bevett kivégzési módnak számított. Gyorsabb és pontosabb volt, mint az árulás vádjában bűnösnek találtak végzetét általában jelentő bárd. Az, hogy Henrik időt és pénzt nem kímélve ragaszkodott a calais-i „szakember" meghívásához, azt mutatja, valami kis sajnálatot azért még ekkor is érzett az iránt a nő iránt, akinek feleségül vételéért felforgatta Anglia teljes vallási és politikai életét.

A kivégzésre május 19-én került sor. Mikor a hóhér látta, hogy a bekötött szemű Anna idegesen forgatja ide-oda a fejét, tanúbizonyságot tett tapasztaltságáról. Odaszólt segédjének: „Hozd ide a kardot!" A királyné erre a hang irányába fordult, és ekkor a hóhér – aki levette cipőjét, hogy léptei ne csapjanak zajt – mögé lépett, meglódította kardját és „egy csapással elválasztotta nyakát". „Nagyon jól elvégezte feladatát, mielőtt elmondhattunk volna egy *Miatyánk*ot" – jegyezte meg az egyik bámészkodó.

De minden profizmusa ellenére a calais-i hóhért nem hagyta teljesen hidegen az esemény. Az egyik szemtanú szerint „gyötrődni látszott", és azt is megfigyelte, hogy keze remegett, mielőtt a végzetes csapást végrehajtotta volna. Henrik gondoskodott róla, hogy a megpróbáltatásért megfelelő jutalomban részesüljön a hóhér, aki mai értéken nagyjából 8000 fontnyi (több mint 3 millió forintnyi) fizetséggel tért haza Calais-ba, miután nem hozott szégyent hírnevére.

Tracy Borman történész, író

Hallotta már?

Elesett japán katona és a szögesdrótra dobált takarók és ruhák a lázadás másnapján

A második világháború legnagyobb hadifogoly-lázadására Ausztráliában, a Sydneytől nagyjából 330 kilométerre délnyugatra fekvő kisváros, Cowra közelében került sor. Az alig háromezer lakosú település mellett épült fel a hivatalosan 12. számú hadifogolytábornak nevezett, 30 hektáros komplexum, amelyben 1944 nyarára több mint 20 ezer embert tartottak fogva.

Legnagyobb létszámban, közel 15 ezer fővel meglepő módon az észak-afrikai harcokban fogságba esett olaszok képviseltették magukat, de voltak német, indonéz, koreai foglyok is a mintegy 2200 japán katona és tengerész mellett. Az már kevésbé meglepő, hogy nem az olaszok, hanem a japánok voltak azok, akik nem viselték túl jól a helyzetet.

A körülményekre nem lehetett panasz: ugyan a zsúfoltság gondot okozott, az ellátás megfelelő volt és az őrség sem bánt rosszul a foglyokkal – mindezt a később lefolytatott vizsgálatok is igazolták. A problémát inkább a japánok mentalitása okozta. A szigetország hagyományai, illetve a kiképzésük alatt is a szinte az agymosásig beléjük sulykolt elvek szerint ugyanis egy japán katona nem adhatta meg magát. Akik mégis így döntöttek, azok többségükben mélységesen szégyellték tettüket, sokan például hamis nevet adtak meg, hogy családjuk és barátaik ne értesüljenek róla, hogy szégyent hoztak rájuk. Olyan mélyen beivódott ez a felfogás a japán társadalomba, hogy a hazatérő, halottnak hitt hadifoglyokat általában még legközelebbi rokonaik sem fogadták örömmel, úgy kezelték őket, mint „szellemeket", mivel valójában már nem szabadott volna életben lenniük.

Sok japán hadifogoly ezért úgy érezte, becsületét csak egy szökési kísérlettel szerezheti vissza, veszítenivalója pedig nincsen. Cowrában akkor fokozódott robbanásig a feszültség, amikor az őrök közölték velük, hogy a magasabb rangú foglyok kivételével minden japánt egy másik táborba szállítanak (egyébként éppen egy koreai informátor készülő lázadásra figyelmeztető beszámolója miatt).

Augusztus 5-én, hajnali kettőkor aztán a fogva tartott japánok bő fele több hullámban rohamozta meg az őrtornyokat és a szögesdrót akadályokat. Az őrség nagy része a híres „Banzáj!" harci kiáltásra ébredt, majd a lázadók egyik csoportja késekkel, saját készítésű baseballütőkkel felfegyverkezve támadt rájuk, míg a többiek takarókat és ruhákat dobáltak a szögesdrótra, hogy át tudjanak mászni rajta. Az összecsapásban négy ausztrál katona és 231 japán hadifogoly halt meg, utóbbiak közül sokan öngyilkosok lettek vagy bajtársaikat kérték meg, hogy végezzenek velük, másokat pedig már a táboron kívül, napokkal később öltek meg a rájuk vadászó egységek. Nagyjából 330-an jutottak ki a táborból, a helyszínre vezérelt erősítésnek is 10 napig tartott, mire az összes szökevény nyomára bukkant. A tábor egykori területén ma múzeum és emlékhely működik.

Mit tett a világjáró Hadzsi a magyar motorozásért?

A MA IS HIHETETLEN népszerűségnek örvendő Rejtő-regények olvasói bizonyára gyakran gondolkoznak el azon, hogyan tudott a szerző ilyen elképesztő figurákat és kalandokat kitalálni. Nem elvéve Rejtő zsenialitásából, azért meg kell jegyezni, hogy a két háború közti időszakban a való világban is jártak-keltek olyanok, akiknek szinte már csak egy feltűnő név hiányzott ahhoz, hogy hamisítatlan Rejtő-szereplők lehessenek.

Itt van például Bartha Gyula és Sulkowsky Zoltán. A két huszonéves fiatalember 1928-ban, Milánóban döntött úgy, hogy körbeutazzák a világot. Akkoriban a pesti bohém körökben nagy divatja volt a vándorlásnak, az utazásnak, de a legtöbben már Európa néhány országának meglátogatása után „világutazónak" nevezték magukat. Nem így hőseink, akik komolyan gondolták a dolgot. Mivel vasúttal túl drága, autóval túl nehézkes lett volna az utazás, Barthaék a motorkerékpár mellett döntöttek – bár egyikőjük sem értett hozzá.

Be is szereztek egy robusztus, 1922-es, oldalkocsis Harley Davidsont, majd még az év nyarán Franciaországból nekivágtak a túrának. Pontos terveik nem voltak – minek is lettek volna. De végül közel nyolc évig utaztak, öt földrészt és 68 országot jártak be, miközben 170 ezer kilométert zötykölődtek a kényelmesnek erős túlzással sem nevezhető járművön.

Útjuk jó részét nem kettesben tették meg. Először egy Párizsban tanuló „kis magyar festőművésznő", bizonyos Mimmy (született Tila Boriska) tartott velük, de ő a Közel-Keleten maláriás lett, így lemondott a további kalandozásról. Gyorsan pótolták. „Szóval ketten maradunk. De a létszám megszaporodik egy kis farkaskutyával, amely gépünkön fog felnőni, bejárja velünk a nagyvilágot, és valószínűleg hasznos szolgálatokat fog nekünk teljesíteni. Hadzsinak nevezzük" – írta Sulkowsky.

És valóban így is történt, bár az utazók kalandjainak értékelését némileg nehezíti a körülmény, hogy ezek túlnyomó többségéről csak saját beszámolóikból (főként Sulkowsky 1937-es, *Motorral a Föld körül* című könyvéből) értesülhetünk. Kínában például egy folyami átkelő révészei akarták kifosztani a párost, de nekik nem szállt inkubba a bátorságuk. „Három kínai nem nagy veszedelem" – írja Sulkowsky. Az egyik egy „állast" kap, a másik kettőt revolverrel intik nyugalomra, majd a parton még az eredetileg kialkudott két dollárt is visszaveszik a pórul járt „vízenállóktól". Mindenesetre nincs okunk kételkedni abban, hogy Hadzsi számos helyzetben talán gazdái életét mentette meg, ugatott, ha mérgeskígyó közeledett, Szumátrán a táborra támadó farkasokkal szállt szembe, sőt még az ellenséges szándékú vagy éppen kíváncsi bennszülöttek ellen is megvédte a két világutazót.

A szegény állat azonban csak Indiáig jutott, Kalkutta közelében pusztult el. Közben Bartháékat kezdte felkapni a hírnév, következő állomásaikra már jó előre helyi nyelven megírt cikkeket küldtek, megérkezésük után pedig előadásokat tartottak, fotóalbumokat, füzeteket árultak,

A kormánynál Sulkowsky, az oldalkocsiban Bartha, köztük Miszter Hadzsi

így sikerült előteremteniük az utazás költségeit. Ahol távolba szakadt magyar honfitársaik is éltek, még nagyobb ünneplés és érdeklődés fogadta őket.

Észak-Amerikában már szinte diadalmenetben haladtak, fogadta őket Hoover elnök, illetve New York polgármestere is. Barthának arra is volt ideje, hogy „beépüljön" a chicagói alvilágba, a gyanús lebujokban kitalált személyiségével és történeteivel nyerte el a legkülönbözőbb – nyilván szintén rejtői – alakok barátságát. Filmsztárokkal is barátkoztak, Lugosi Béla kalauzolta őket Hollywoodban.

Két, Észak-Amerikában töltött év után keltek újra útnak, de anyagilag már jobban eleresztve, ráadásul új felszereléssel. A Harley Davidson gyár egy friss modellel kedveskedett, de kaptak filmfelvevő gépet, puskát, írógépet – de ami a legfontosabb, egy új kutyával is összehozta őket a sors.

Egy helyi magyar család nehezen kezelhető, Hadzsira kísértetiesen hasonlító németjuhászkölykét vették magukhoz, akit Miszter Hadzsinak kereszteltek át. A névre ő sem hozott szégyent, egy argentin mocsárból például a kutya ösztönei vezették ki a motorosokat, miután a térképeket követve reménytelenül eltévedtek.

Oroszvárnál, 1936. június 25-én lépték át újra a magyar határt, Pesten maga Horthy köszöntötte az utazókat. Sulkowsky a begyűjtött pénz és kapcsolatai segítségével két filmgyárat is alapított, de ezek a háborúban tönkrementek, ő pedig 1950-ben, 48 évesen meghalt. Bartha Gyula a Jáván látott teraszos földművelést folytató kertészetet nyitott a kiscelli kastély fölött, 22 évvel élte túl barátját. ■

EGY GYORS KÉRDÉS

Mit tanultak az első magyar óvodások?

▶ A nagycsaládok felbomlásával és mind több nő munkába állásával a 18. század második felében már egyre nagyobb volt az igény, hogy az iskolás kor alatti gyerekeknek is valamilyen intézmény viselje gondját napközben, amíg a szülők el vannak foglalva. Az első óvodák célja igazából csak az volt, hogy valahogy lekössék a gyerekeket, akik leginkább játékkal, evéssel és alvással töltötték idejüket.

Ennél azonban többet követeltek az első magyar óvodásoktól. A Brunszvik Teréz által 1828-ban Budán alapított Angyalkertben ugyanis a pedagógiát magánszorgalomból kitanuló alapító a Svájcban meglátogatott, a világhírű pedagógus Pestalozzi vezette yverdoni intézmény gyakorlatát, illetve az osztrák Joseph Wertheimer útmutatásait követte. Arra a ma már elfogadott elméletre alapozva, hogy a kisgyermekek a legfogékonyabbak a tanulásra, Brunszvik a reggeli imák és énekek után betűismeretre, alapfokú természetismeretre taníttatta őket, de bevezettette a számok, a különféle mesterségek és az emberi test működésének világába is.

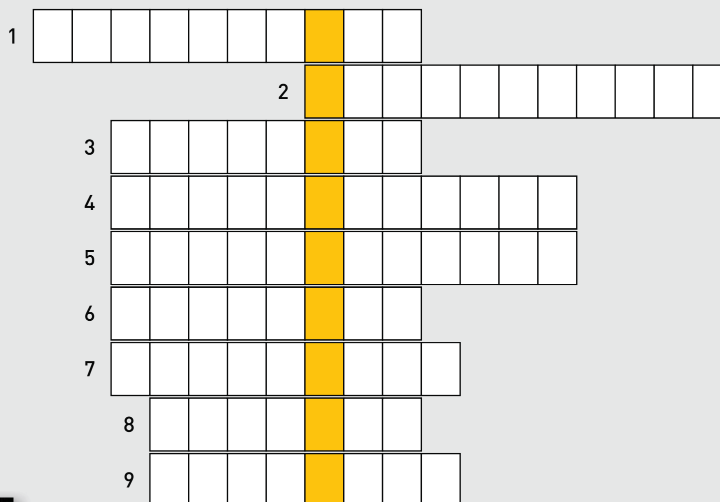
Brunszvik munkásságának hatására e mintára nyíltak meg az első osztrák, német és cseh óvodák, majd halála után harminc évvel, 1891-ben a magyar köznevelési rendszer is integrálta ezeket az intézményeket. ■

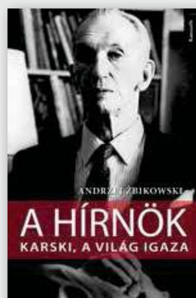
Nyereményjáték

Olvassa figyelmesen a **BBC History** – A világtörténelmi magazint, és nyerjen egy értékes könyvet!

Írja be a válaszokat a megfelelő sorba! A középső oszlopban egy családnevet kaphat, ezt küldje el elérhetőségeinkre! Minden kérdésre megtalálhatja a választ cikkeinkben! (A szóközöknek nem, a kötőjeleknek és egyéb írásjeleknek viszont hagyunk ki helyet!)

1. **Ki gyónta meg állítólag halálos ágyán Robert Packington meggyilkoltatását?**
2. **E brit tábornok lányát vette el Hugh Trevor-Roper**
3. **Melyik tengerparti város reklámfigurája volt a „Vidám Halász”?**
4. **A leginkább meghittségnek, belsőségességnek fordítható holland kifejezés**
5. **Ki mondta, hogy „1914 júliusában a háborút éltetve... a pesti utcákon a polgári csőcselék” vonult fel?**
6. **Az ő feljegyzéseiből ismerhetjük Pokahontasz életének egyes részleteit**
7. **Mely várban raboskodva mondott le trónjáról Stuart Mária?**
8. **Amerikai közlegény, aki csupán másfél hetes kiképzés után vett részt a Fülöp-szigeteki harcokban**
9. **Villers-Bocage német hőse**

A helyes megfejtést beküldők közül hárman **Andrzej Żbikowski *A hírnök - Karski, a világ igaza*** című könyvét nyerhetik meg. A megfejtéseket **2014. július 31**-ig kérjük szerkesztőségünkbe beküldeni a **bbchistory@kossuth.hu** e-mail címre, vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre! A tárgy mezőbe vagy a borítékra / levelezőlapra írja rá: „Nyereményjáték”!

A májusi számban megjelent rejtvény helyes megfejtése *Diviciacus* volt, *Angela Merkel, az első* című könyvet nyertek: Herpai Ferenc, Madarász Zsigmond és Ujváry-Menyhárt Gézáné.

A FÜLES JÚLIUSI NAGYPÁLYÁZATÁN...; A FŐSOR 1. RÉSZE | KÍNÁLKOZÓ (ALKALOM) | JELFOGÓ BERENDEZÉS | ÁHÍTANI KEZD! | LÓELEDEL | GYENGE TALAJ JELZŐJE | FESZÜL A VITORLA | KÉRDŐSZÓCSKA | A RUBÍDIUM VEGYJELE | TALLINN LAKOSA | MIKES ...; A ZÁGONI REMETE

A KARCSÚSÁG EGYIK ISMÉRVE | ITTHON | CSATÁR ÖRÖME! | EBBEN AZ ESZTENDŐBEN | A LADOGA IS EZ | UGYAN, DEHOGY! | MEGDORGÁL | PETROV ÍRÓTÁRSA | PAN TÁRSA! | OLT-PARTI VÁROS

BUDAI SPORTKLUB | RELIKVIA | ÜTŐS NÉPI JÁTÉK | SZÍNÉSZ (FRANCO) | ZLOTY, RÖVIDEN | ANNAK ORRÁHOZ | KÜZDŐSPORT | BOLTI ASZTAL | SÓVÁROG | TELJESEN KIHŰL | MÉTER, RÖVIDEN | KUPA | KISKERESKEDŐ | ... JOHN; ÉNEKES | VILÁGOS LÓSZÍN | RÁBAKÖZI FALU | AZZAL SZEMBEN | VERSENYSZAKASZ | KÉZFEJ BELSŐ OLDALA | -..., -NEK | A FŐSOR 2. RÉSZE | JÓL VAN! | BERLINI TEA! | VISSZAÉR! | GYENGÜLŐ (ÉRZELEM) | KAVICS | GÖRGETNI KEZD! | KÖZÉPEN KIÜT! | SPORTTRÓFEA | ZORRO JELE | KERTI DÍSZNÖVÉNY | FOSZFOR | FIATAL NŐSTÉNY SZARVAS

TONHALSZELET! | HÍRES AMERIKAI EGYETEM | ÁBRAHÁM ...; SZÍNÉSZNŐ | RAG, A -RÓL PÁRJA | MAGYAR AUTÓJEL | PÓKA ...; BASSZUSGITÁROS | GYÖMÖSZÖLŐ

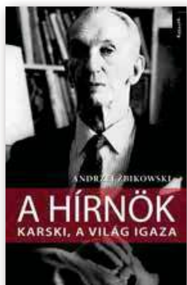
É

Fejtsen Fülest egész évben!
PÁLYÁZAT

Töltse ki a rejtvényábrát, majd a színnel jelölt sorok megoldását küldje el a **bbchistory@kossuth.hu** e-mail címre vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre legkésőbb **2014. július 31**-ig! Így részt vesz sorsolásunkon, amelyen hárman egy-egy egyéves előfizetést nyernek a Füles című rejtvénymagazinra! A tárgy mezőbe vagy a borítékra/levelezőlapra írja rá: „Keresztrejtvény”!

Hősök és áldozatok

Andrzej Żbikowski
A hírnök – Karski, a Világ Igaza
Kossuth Kiadó, Budapest 2014

KARSKIRA MÉLTÁN lehetnek büszkék a lengyelek, mert nemcsak hazafiságból, de emberségből is példát mutatott korának. Nem véletlen, hogy az idei, 2014-es esztendő – amellett, hogy a holokauszt 70. évfordulója – az ő személyének szentelt emlékév Lengyelországban. A náci uralom alatt a lengyel földalatti ellenállás ambiciózus diplomáciai futárjaként kezdte pályáját. Üzeneteket vitt a megszállt Varsó és az emigráns lengyel kormány váltakozó székhelyei – előbb Párizs, majd Angers, végül London – között. Ezek a küldetések egyáltalán nem voltak veszélytelenek, az egyik ilyen útja során letartóztatta a Gestapo, de sikerült megszöknie. Mivel Karski (valódi nevén Jan Kozielewski, 1914–2000) nemcsak jó megfigyelő és kitűnő elemző volt, hanem egészen kiemelkedő kommunikációs képességekkel is rendelkezett, egyre komolyabb feladatokkal bízták meg. A londoni emigráns kormány az Egyesült Államokba küldte, hogy beszámoljon Roosevelt elnöknek a lengyel földalatti mozgalomról és a szovjet partizántevékenységről. De nem tartozott hivatalos közlendőinek körébe az, amit saját elhatározásából – mintegy „magánszorgalomból" – a segítség reményében mégis megosztott az elnökkel: azt az információt, hogy a lengyelországi zsidókat a nácik tömegesen irtják ki. Karski ehhez az információhoz a lengyelországi zsidó földalatti ellenállás tagjai révén jutott, akiknek a segítségével – élete kockáztatása árán – többször is látogatást tett a varsói gettóban és a bełżeci (izbicai) haláltáborban, ahol a saját szemével látta a halál borzalmait, gyerekek, nők és férfiak ezreinek megsemmisítését. Hiába próbálta azonban felnyitni a szövetségesek szemét, csak a közönnyel találkozott. Amerikában *A titkos állam története* című, 1944 novemberében, Bostonban megjelent óriási sikerű könyve tette elismert szerzővé, de Claude Lanzmann *Soá* című filmje révén világszerte is ismertté vált. *A titkos állam története* Jan Karski tevékenységét mutatta be szépirodalmi formában 1939 és 1943 között, s ez volt a legfontosabb könyv a földalatti lengyel ellenállásról, amely a Lengyelország iránti szimpátia nagy hullámát indította el. Jan Karskit a Georgetowni Egyetem később díszdoktorává avatta, a Virtuti Militari és a Világ Igaza kitüntetések birtokosa lett.

Jan Karski emlékműve szülővárosában, Łódźban

Különleges élettörténetét Andrzej Żbikowski történészprofesszor dolgozta fel a Kossuth Kiadó gondozásában immár magyarul is megjelent könyvében. A professzor a Varsói Egyetem Kelet-Európa Intézetében tanít, valamint tagja a Lengyel Tudományos Akadémia égisze alatt működő Holokausztkutató Központnak. Számos publikációja jelent meg a lengyel zsidók 19–20. századi történetéről, levéltári kutatásai nyomán pedig fontos forrásokat tett közzé.

A komoly jegyzetapparátussal, névmutatóval, bibliográfiával ellátott *A hírnök – Karski, a Világ Igaza* különlegessége, hogy nem csupán kronológiai rendben keresi fel Karski életútjának legfontosabb állomásait, de választ keres olyan kérdésekre is, hogy miként éltek a lengyelek a német megszállás alatt, Karski jelentése nyomán le lehetett-e volna állítani a holokausztot, s hogy az akkor történtek emlékezete milyen változásokon ment keresztül az eltelt évtizedekben. *A hírnök* a hős két, sőt három „különböző" alakján szemlélteti a 20. századi történelem legborzalmasabb időszakát. Felvázolja az ambiciózus fiatalembert, a vakmerő futárt, aki érzékenyen reagált honfitársai szenvedéseire, emellett bemutatja a pályája vége felé közeledő amerikait, aki nyugdíjba vonulása előtt néhány évvel úgy döntött, hogy számvetést készít az életéről, egyben emlékezteti a világot azokra az eseményekre, melyeknek nemcsak tanúja volt, de részt is vett bennük. És a történészprofesszor analízisében létezik még egy harmadik Karski: az elemző, aki terjedelmes, alapos jelentéseket ír, a hazai ügyek szakértője, nem pedig – mint szerényen mondta magáról – „gramofonlemez", amelyen rögzítették a politikusok és a földalatti ellenállásban harcoló katonák hangját. A szerző igyekszik meggyőzni olvasóit arról, hogy e jelentéseket nagy figyelemmel olvasták Angers-ban és később Londonban is, s figyelembe vették a Karski által beterjesztett javaslatokat, melyekben meghatározta az ország előtt álló feladatokat.

„Minden ország és nemzet főként úgy folytat saját történeti politikát, hogy őrzi a hősei emlékezetét – vallja Andrzej Żbikowski. – Nekünk is kötelességünk emlékezni az antihitlerista lengyel földalatti ellenállás katonáira. Ezrével voltak, de persze nem mindenki egyformán érdekes a mai olvasók számára. A második világháború emlékezete már nem heves érzelmeket kiváltó forró téma, hisz egyre kevesebben maradnak a résztvevői, bár egyes kiadványok még mindig indulatos vitákat kavarnak. Az is igaz, hogy bumerángként térnek vissza azok a témák, amelyeket elvetettek a letűnt nemzedékek, a kiegyenlítetlen háborús számlák, az elmaradt gyász, a bevallatlan bűnök, a mulasztások, a közöny és a lelketlenség. Nem kell hát csodálkoznunk azon, hogy újabb meg újabb viták robbannak ki arról, hogyan reagáltak a lengyelek a hitleri megszállás évei alatt a szemük előtt játszódó tragédiára, a zsidó nemzet megsemmisítésére. (…) A könyvemet úgy építettem föl, hogy megpróbáltam összekötni benne a lengyel zsidók tragikus sorsát a német megszállás alá került lengyelek politika- és társadalomtörténetével, az Európában egyedülálló földalatti állam keretei közt kifejtett bravúros ellenállással." ■

A nácik víziója messze túlment az európai országok katonai leigázásán: az „ezeréves birodalom" felépítése jegyében tudósaik részletes terveket készítettek nemcsak árja települések, de „árja vadasparkok" létesítésére is, sőt egy ambiciózus program keretében magát az evolúciót is megpróbálták visszafordítani

A **National Geographic Channel**

Hitler Jurassic Parkja

című megrázó és gondolatébresztő filmjében egy őrült terv megvalósítását követhetjük nyomon sok ember meggyilkolásától néhány ősállat sikertelen feltámasztásáig…

HITLER IDEJÉBEN aligha volt olyan nép Európában, mely annyira ragaszkodott ősi gyökereihez, mint a német. És ez a romantikus, idealista vadonkultusz nem az 1930-as években kezdődött, hanem évszázadokkal korábban. A germánokról már a római történész, Tacitus úgy ír, mint az „erdő népéről", sőt mint „Európa legtisztább fajáról", melyet „magas, kék szemű, részszínű hajú emberek alkotnak, és amely egyetlen más néppel se keveredett".

Hitler és követői – mindenekelőtt Himmler – világuralmi törekvéseik alátámasztásaként hamar eljutottak oda, hogy egy különleges, magasabb rendű, a többi felett álló rasszként tekintsenek a németségre. Ez eddig a történelemkönyvek lapjairól mindenki számára ismert – azt azonban, hogy a nácik nemcsak az emberiség múltját, de egy őrült terv keretében az *állatvilágét* is megpróbálták megfordítani, csak nagyon kevesen tudják.

Pedig így történt: Hitlerék elhatározták, hogy visszafordítják az idő kerekét, és visszahozzák azt a dicsőséges időt, amikor egy „árja őserdőben" „árja ősnémetek" vadásztak „árja ősállatokra"…

A Kelet-Lengyelországban található Białowieżai-erdőt mintha Isten is a nagy terv színhelyének szánta volna: az 1500 négyzetkilométeres rengeteget ember alig háborgatta, s fái közt farkasok, hiúzok, jávorszarvasok és – a nácik által szinte vallásosan tisztelt – európai bölények éltek. Az SS tudósai számára tehát minden adva volt ahhoz, hogy genetikai boszorkánykonyhájukban újraalkossák azokat a kihalt fajokat, melyekre elméletük szerint tízezer évvel korábban a náci „szuperrassz" tagjai vadásztak.

Pontosabban szólva egyetlen aprócska akadálya mégis volt a különös vadaspark létrehozásának: a Białowieżai-erdőben véletlenszerűen elszórva, a természettel teljes harmóniában több tucat lengyel falucska állt, melyekben sok ezer ártatlan, mit sem sejtő ember élt és dolgozott. Az erdő „nem kívánatos elemektől" való erőszakos megtisztítására 1941 júliusában került sor, amikor hét nap alatt 34 falut égettek fel, és több mint hétezer embert üldöztek el otthonából a 322. zászlóalj katonái…

A Nat Geo megrázó és gondolatébresztő filmje egy őrült terv megvalósításának krónikája sok ember meggyilkolásától néhány ősállat sikertelen feltámasztásáig.

Bemutató: **2014. július 15-én, kedden este 9-kor** – *National Geographic Channel*

NATIONAL GEOGRAPHIC CHANNEL

Hantai Simon életműve a Ludwig Múzeumban

A Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum elsőként rendez Magyarországon átfogó jellegű, retrospektív kiállítást Hantai Simon (1922–2008) életművéből. A nagyszabású tárlat bemutatja a magyar származású, nemzetközileg elismert alkotó művészetének fő aspektusait, korszakait, a Magyarországon készült korai munkáktól egészen az utolsó alkotásokig.

A kiállítás előzményének tekinthető, hogy 2013-ban a párizsi Pompidou Központ nagy sikerű kiállítást rendezett Hantai műveiből.

A Ludwig Múzeum a Hantai család aktív közreműködésével, kurátori szerepvállalásával rendezheti meg Hantai Simon első önálló hazai tárlatát. A budapesti kiállítás jelentőségét és különlegességét tovább emeli, hogy a közel 60 alkotást felvonultató tárlat számos, eddig még nem ismert művet is bemutat. A külföldön található Hantai-hagyatékon túl elsődleges forrásként szolgálnak a hazai gyűjteményekben őrzött munkák, ezáltal is biztosítva a hiánypótló szakmai munkát a korábbi, nemzetközi helyszíneken megvalósuló Hantai-tárlatokhoz.

Hantai Simon 1922-ben született Budapest közelében, Biatorbágyon. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán végezte tanulmányait Aba-Novák Vilmos és Kontuly Béla vezetésével. 1948-ban egyéves párizsi tanulmányi ösztöndíjat nyert, amelyet a kommunista hatalomátvétel után visszavontak. A kiutazás előtt feleségével, a szintén festő Biró Zsuzsával néhány hónapot Rómában töltött; az olaszországi utazás élményei alakították festői látásmódját. Párizsba való emigrációja után megismerkedett André Bretonnal és körével, melynek hatására erőteljes színvilágú vásznait fantasztikus lényekkel, organikus formákkal, biomorf alakzatokkal borította be, műfaji és technikai kísérleteket folytatott. Első kiállítását Breton rendezte 1953-ban, Párizsban, s a kiállítás katalógusában nagy ígéretként méltatta Hantai munkáit. A szürrealista képekkel párhuzamosan, a folyamatos kísérletezés eredményeként festészete egyre erőteljesebben gesztuálissá vált: a New York-i iskola párizsi bemutatkozásával

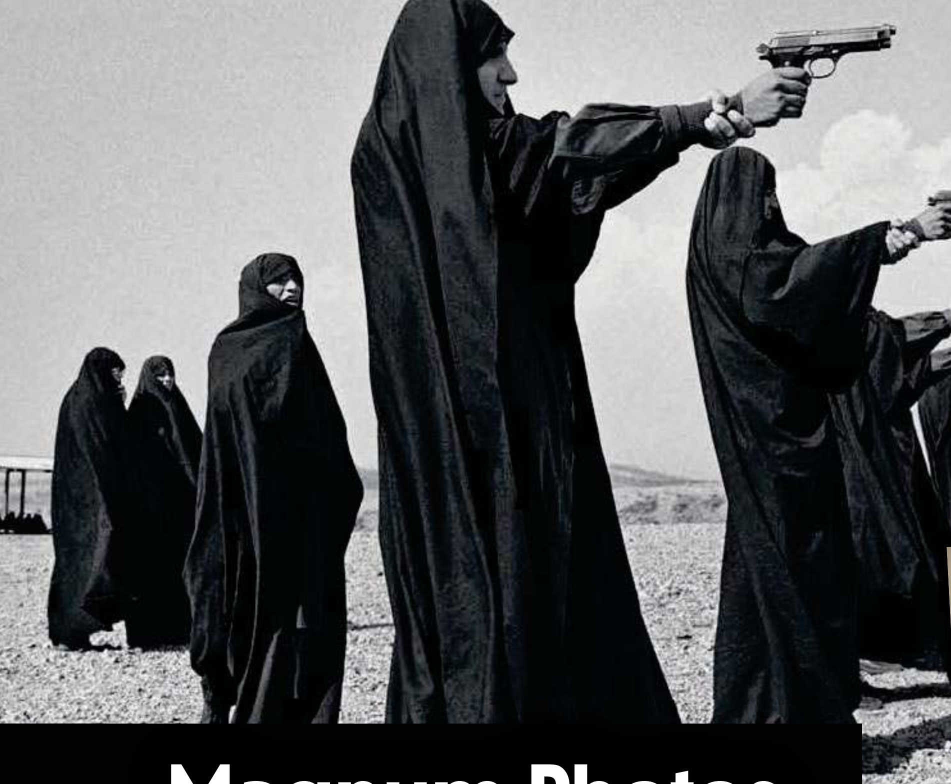
az absztrakt expresszionizmus hatása alá került, mindenekelőtt Pollock festészete motiválta közeledését a gesztusfestészethez. A hatvanas évektől egy sajátos képkészítési technikát (ún. pliage) dolgozott ki: a vászon hajtogatásával, gyűrésével és festésével hatalmas felületeken sajátos, absztrakt mintázatokat alkotott, felhasználva a Pollock-féle szabad képalkotás eredményeit, valamint a francia festészet fényre, színre és a felületre irányuló kutatásait. A hajtogatás módszerével készült művek sorozatokba, formai szekvenciákba rendeződtek *(Máriás-képek, Catamurons, Bendők, Meuns, Etűdök, Fehérek és Tabulák).*

1982-ben Hantai képviselte Franciaországot a velencei biennálén; ezt követően döntött úgy, hogy egy időre visszavonul a nyilvánosságtól. A művészeti élettől való távolmaradása azonban nem jelentette azt, hogy a festészettel is szakított volna: Hantai sohasem hagyta abba az alkotást és életművének szüntelen újravizsgálását.

2008 szeptemberében, párizsi otthonában hunyt el.

Festészetének jelentőségét mutatja, hogy alkotásai a hazai vezető művészeti intézményeken, a Szépművészeti Múzeumon, a Magyar Nemzeti Galérián, a Ludwig Múzeumon és a pécsi Janus Pannonius Múzeumon túl megtalálhatók olyan nemzetközi, világhírű gyűjteményekben, mint a New York-i Solomon R. Guggenheim Museum, a párizsi Musée National d'Art Moderne és Musée d'Art Moderne de la Ville de Paris, a római Vatikán Múzeum, a nizzai Musée d'Art Contemporain, a londoni Christie's, a párizsi Galerie Jean Fournier, továbbá magyar, amerikai, olasz, belga vagy francia magángyűjteményekben.

A kiállítás 2014. augusztus 31-ig látogatható a Ludwig Múzeumban.

Magnum Photos

Az év fotográfiai kiállításai Budapesten a Mai Manó Házban és a Capa Központban

„A Magnum együtt gondolkodó közösség, egy közös emberi tulajdonság, a kíváncsiság megtestesítője és tisztelet az iránt, ami a világban történik és annak vágya, hogy azt vizuálisan leírjuk."

Henri Cartier-Bresson

A fotótörténet két szenzációs anyaga érkezett május végén a Nagymező utcába, Budapest fotóutcájába. A világ leghíresebb fotóügynöksége, a Magnum Photos legelső csoportos kiállítása, az *Elsők* a 120 éves Mai Manó Házban, míg nagyszabású, új vándortárlata, a *Kontaktok* a Capa Központban látható augusztus 24-ig.

MAGNUM'S FIRST
– *Elsők* a Mai Manó Házban

Egy ismeretlen személy gondos csomagolásának köszönhetően több mint 50 évig lapult két ládába zárva a Magnum Photos legendás fotográfusainak – **Robert Capa, Henri Cartier-Bresson, Marc Riboud, Werner Bischof, Ernst Haas, Erich Lessing, Jean Marquis és Inge Morath** – legelső csoportos kiállítása az innsbrucki Francia Kulturális Intézet alagsorában. A gyűjteményt egykoron, a több mint fél évszázados „eltűnése" előtt alig pár hónapig lehetett csak megtekinteni Ausztriában.

A pár éve felfedezett, szenzációs fotótörténeti lelet immár Magyarországon is látható. A 83 farostlemezre kasírozott, fekete-fehér, eredeti képgyűjteményt, a világhírű fotóügynökség legelső csoportos kiállítását *Elsők* címmel mutatja be a Mai Manó Ház az első emeleti kiállítótérben.

A fotográfia történetének egyik meghatározó kiállítási anyagában látható többek között **Henri Cartier-Bresson** Gandhi utolsó napjairól és temetéséről készült sorozata, **Robert Capa** dél-franciaországi békebeli képei, **Jean Marquis** képriportja Magyarországról és a monumentális hollywoodi film, *A fáraók földje* forgatásáról **Ernst Haas** objektívén keresztül készített képek. És természetesen a két nagy utazóbőrönd, amelyek 50 évig őrizték a képeket.

Mindehhez a Mai Manó Ház második emeleti kiállítóterében vetítve jelennek meg azok a fotográfiák, amelyeket a MAGNUM híres fotósai – többek között **David Seymour, Martine Franck, Erich Lessing, Josef Koudelka, Abbas, Patrick Zachmann és Chien Chi Chang** – készítettek magyarországi látogatásaik alkalmával, 1947-től egészen napjainkig. A vetítés a második világháború utáni helyzetet, az 1956-os forradalmat, a szocializmus alatti életet és a rendszerváltozástól napjainkig terjedő időszakot mutatja be.

MAGNUM CONTACT SHEETS
– *Kontaktok* a Capa Központban

Hogyan keletkeztek a világhírű fotográfiák? A Capa Központ kiállítása a fotótörténet mára már világhírűvé vált fényképeinek születésébe és a kiválasztás folyamatába avatja be a látogatókat. A kontaktokon az egymás után következő fotókat láthatjuk, úgy, ahogyan azok az eredeti filmtekercsen voltak. **Henri Cartier-Bresson** alapító tag arról volt nevezetes, hogy a fiatalabbak munkáját a kontaktcsíkok alapján bírálta el. Különleges beavatási szertartás részesei lehetünk: ezeken a másolatokon pillanatról pillanatra nyomon követhetjük egy-egy klasszikus fotó keletkezését, a szemünk láttára bontakoznak ki azok a jelenetek, amelyeket a fotográfus a híressé vált kép előtt és után megörökített.

Az egyedülálló kiállításon mintegy 70 kontaktmásolatot láthatnak az érdeklődők a végleges képekkel együtt, nagyszerű MAGNUM-fotográfusoktól: **Henri Cartier-Bresson, Eve Arnold, Rene Burri, Philippe Halsman és Elliott Erwitt, Jim Goldberg, Alec Soth, Paolo Pellegrin és Trent Parke** munkáit. Történelmi események ikonikus fotói függnek a falakon a normandiai partraszállásról **(Robert Capa)**, az 1968-as párizsi diáklázadásokról **(Bruno Barbey)**, Robert Kennedy temetéséről **(Paul Fusco)**, a vietnami háborúról **(Philip Jones Griffiths)** és a szeptember 11-i terrortámadásról **(Thomas Hoepker)**. És láthatók Che Guevarától Malcolm X-en és Miles Davisen keresztül a Beatlesig politikusok, színészek, művészek és zenészek ismertté vált portréi is.

A kiállítások kurátora: Csizek Gabriella.
A tárlatok 2014. augusztus 24-ig tekinthetők meg.

MAI MANÓ

Személyes történelem

Bernard Montgomery (1887–1976)

A szövetségesek észak-afrikai, majd normandiai hadműveleteinek kulcsfigurájáról Spencer Mizen kérdéseire válaszolva **Al Murray** emlékezik meg

„Senki sem volt annyira vakmerő és vállalt magára annyi feladatot Normandiában, mint ő", állítja Al Murray a tábornagyról

Bernard Montgomery – becenevén „Monty" – a 20. századi történelem egyik legismertebb katonai parancsnoka. Már az első világháborúban is harcolt, teljesítményéért a Kiváló Szolgálatért Érdeméremmel jutalmazták. Legemlékezetesebb tettei azonban a második világháborúhoz köthetők: a 8. brit hadsereg élén jelentős győzelmet aratott El-Alameinnél a német–olasz seregek felett. Később a normandiai partraszállásban bevetett szövetséges szárazföldi csapatok parancsnoka lett a főparancsnok Eisenhower irányítása alatt, s ez végül megnyitotta az utat a szövetségesek előtt Berlinig.

Olyan családban nevelkedtem, amelynek minden tagját szenvedélyesen érdekelte a történelem, különösen a második világháború története. Monty a háború egyik jelképes alakjává nőtt: az újjáéledő brit reményeket testesítette meg abban az időszakban, amikor az angliai csatát követően a németek elleni visszavágásban bizakodtunk. Már csak azért is vonzódom hozzá, mert olyan különös, megosztó figurának látszott. Még a mi családunkat is képes volt megosztani: apám, mint egykori ejtőernyős, nem volt különösebben oda érte, én azonban mindig is impozánsnak találtam.

Ami igazán hőssé teszi a szememben, az az, hogy részt vett két, a második világháború szempontjából döntő fontosságú hadjárat kivitelezésében: az észak-afrikai és olaszországi előrenyomulásban 1942 és 1943 folyamán, valamint a nyugat-európai invázióban a rákövetkező évben.

Nélküle – szerintem ezt bátran kijelenthetjük – a háború talán más irányt vett volna. Hosszú időn keresztül ő volt a legkiválóbb brit tábornok. Tiszttársai közül sokan nagyon ellenszenvesnek találták, de Churchill kijelentette: biztos azért, mert sokkal jobb náluk. Voltak azonban olyanok, akik nem idegenkedtek tőle, s ezek közé tartoztak a parancsnoksága alatt álló alakulatok katonái is. Hihetetlen hatással volt rájuk. Maga Churchill is megdöbbent azon, ahogy a 8. hadsereget fel tudta rázni 1942-ben: mint mondta, lényegében néhány nap leforgása alatt képes volt totálisan átalakítani.

Hogy milyen személyiség volt? Hát nem éppen egy magába roskadó, alázatos fickó. A legteljesebb mértékben megbízott saját briliáns képességeiben, s ez mindjárt meg is magyarázza, miért volt szálka a többi tábornok szemében. Ám a magabiztosság semmiképp sem hátrány egy parancsnoknál – minden nagy hadvezérnek szüksége van rá.

Nagyszerű szervező volt, és az első világháborús harctéri tapasztalatainak köszönhetően – amelynek során egy alkalommal súlyos, majdnem halálos sérülést is szenvedett – könynyen rá tudott hangolódni az alatta szolgálók szükségleteire, igényeire. Igyekezett úgy tenni, mintha csak egy közönséges katona volna: ő volt az első tábornok, aki nem díszegyenruhában ment csatába, és állandóan bajba került amiatt, hogy elnézte, ha az emberei fosztogatással szerzett malacokból falatoznak. Ez a fajta hozzáállás tette képessé arra, hogy minden más brit tábornoknál jobban tudja motiválni csapatait.

A legnagyobb teljesítménye szerény véleményem szerint az volt, hogy kulcsszerepet töltött be a D-nap előkészítésében, megtervezésében. Soha nem fogjuk elfeledni a Rommel felett aratott győzelmét az el-alameini csatában, ám azt a pozíciót a 8. hadsereg élén ő csak „megörökölte", alighanem nélküle is átszervezték volna a csapatokat. Normandia azonban az ő nagy győzelme (is) volt. Senki sem volt annyira vakmerő és vállalt magára annyi feladatot, mint ő – a 3. amerikai hadsereget vezető Patton tábornok biztosan nem lett volna kész erre.

Persze nem mindenben tekintem őt példaképnek: ahogy a kollégáival bánt, az elég gyomorforgató. A történészek is kiemelik, milyen szörnyű alak volt. De legyünk őszinték: ha a normandiaihoz hasonló, létfontosságú hadjárathoz keresünk valakit, aki bírja a gyűrődést, ahhoz bizony elég érdes személyiségre van szükség, és Monty sok tekintetben éppen ilyen alak volt.

Kettőnk életvitele, sorsa között szemernyi párhuzamot sem vélek felfedezni – talán épp ez az oka, hogy felnézek rá!

Ha találkozhattam volna Montyval valaha, feltettem volna neki a kérdés: ugyan árulja már el nekem, mi ment gajra a katasztrofális Market Garden-hadműveletnél? [A holland–német határnál végrehajtott sikertelen akcióban a szövetségesek egy merész ejtőernyős hadművelettel az ellenséges frontvonalak mögött próbáltak néhány hidat elfoglalni, s így a Ruhr-vidéket bekeríteni 1944 szeptemberében.] Az ő ötlete volt az egész, és úgy, ahogy van, félresikerült. De az ördögbe is! Örülök, hogy neki kellett meghoznia ezeket a döntéseket – és nem, mondjuk, nekem! H

Al Murray az egyik legismertebb brit komikus és televíziós személyiség

Fordította Győrffy Iván

Szent István lovagjai

A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve

2014. 05. 05. – 08. 31.

Mária Terézia,
a Szent István-rend alapítója,
a rend női díszruhájában

Kunsthistorisches Museum, Wien

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

1088 Budapest, Múzeum krt. 14-16.
Tel.: 06 1/ 327 77 73

Nyitva tartás:
kedd – vasárnap 10-18 óra
Hétfőn a múzeum zárva tart.

www.facebook/nemzetimuzeum
info@hnm.hu